

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Hitler **ve** Felsefe

ISSN 1309-3304
8 771309 3304 02

düşünbil

82

ÖZGÜRLÜK, DÜŞÜNMEKTİR

AĞUSTOS 2019 | YIL 13 | FİYATI 20 TL

düşünbil

AYLIK FELSEFE DERGİSİ

YIL 13 / SAYI 82 / AĞUSTOS 2019

İmtiyaz Sahibi

Düşünbil Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.
adına Olcay Yılmaz

**Sorumlu Yazı İşleri ve
Genel Yayın Yönetmeni**
Olcay Yılmaz

Yayın ve Çeviri Editörü
Cemre Yılmaz

Görsel Yönetmen
Olcay Yılmaz

Reklam ve Halkla İlişkiler
info@dusunbil.com
www.dusunbil.com/reklam

Üyelik Koşulları

Kütüphanelere, Kurum ve Kuruluşlara
Yıllık Üyelik: 480 TL

Dergi Satış: www.dusunbilkitap.com
Web: www.dusunbil.com
E-posta: bilgi@dusunbil.com
WhatsApp: 03129267260

ISSN: 1309-3304

Yaygın Süreli Yayın

Yönetim Adresi: Remzi Oğuz Arık Mah.
Büklüm Sok. No: 47/3 ÇANKAYA / ANKARA

Baskı: Desen Ofset
Birlik Mh. 448. Cd. 476. Sk. No:2
Çankaya, Ankara
Telefon: 0 (312) 4964343

Basım Tarihi: 24 Temmuz 2019
Baskı Adedi: 5350
Dağıtım: Dünya Dağıtım

EDITÖRDEN

Yeni başlangıçlar için yeni adımlar atıyoruz. Düşünbil belli bir süre Avrupa'da faaliyetini sürdürecektir. Türkiye'de ise işler aynen devam edecek. Yeni projeler için sabırsızlanıyoruz. Zamanla tüm gelişmelerin duyurusunu sosyal medyadan yapacağız.

Bu köşede uzun zamandır ekonomik durumlardan söz ediyorum. Maalesef bu ay da bu sıkıntılar devam ediyor. Türkiye'de dağıtım ve satış tekellerin elinde. Bu durum yayıncının elini kolunu bağlıyor. Dağıtım şirketi neredeyse kalmadı. Bulanık sularda yüzüyoruz ve gelecek hakkında maalesef iyi şeyler söyleyemiyoruz. Önümüzü görmek için çabalasak da hem ülkenin içinde bulunduğu ekonomik buhran hem de bu buhranın şirketlere yansımaları oldukça ağır ve gittikçe ağırlaşıyor. Vergiler çok yüksek, kağıt hala pahalı ve dergi dağıtımımız durmak üzere. Türkiye'de iyi bir şeyler yapmak artık maddi birikimle bile mümkün değil. Büyük firmalar batıyor ve bu durum irili ufaklı birçok şirketi etkiliyor. Bizi de etkilediği gibi.

Elbette güzel gelişmeler de olmuyor değil. Her sayıda yeni isimler aramıza katılıyor. Gerek akademi çevresinde gerek yazar çevresinde olsun yazar kadromuz gün geçtikçe genişliyor. Dergideki yazı kalitesi de önemli ölçüde değişim gösterdi. Bu konuda siz takipçilerimizden gelen mesajlar bizleri oldukça mutlu ediyor.

Bu sayıda hep tarih dergilerinden görmeye alıştığımız Nazileri bir de felsefi açıdan inceleyelim dedik. Milyonlarca insan nasıl olur da bu kadar kötülük yapmış olmasına rağmen bir liderin arkasında yürür ve ona bel bağlar? Bu soru yıllarca tartışıldı ve hala tartışılmaya devam ediyor. Felsefi olduğu kadar psikolojik ve sosyolojik çözümlemelerle bu sayı sizleri bekliyor.

Keyifli okumalar...

Olcay Yılmaz

/dusunbildergisi

@dusunbildergisi

@dusunbildergisi

/dusunbildergisi

Makalelerde dile getirilen düşüncelerden ve kaynakların doğruluğundan yazarlar sorumludur. Düşünbil'de yayınlanan yazılar dergi yönetiminden izin alınmaksızın internet dahil herhangi bir yayın organında yayımlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

“ ANNE, OYUNU BİZ KAZANDIK!
BİN PUANI BİZ TOPLADIK!
BİZ BİRİNCİ OLDUK.
EVE TANKLA DÖNECEĞİZ!
BİZ KAZANDIK! ”

HAYAT GÜZELDİR (1997)

ZWEIG'İN İNTİHAR MEKTUBU

Özgür iradem ve açık bir bilinçle bu yaşamdan ayrılırken son bir sorumluluk yerine getirilmeyi bekliyor: Bana ve işimi yapmama huzurlu bir ortam sunan harika ülke Brezilya'ya içten teşekkürlerimi sunmak. Her yeni günle bu ülkeyi daha çok sevmeyi öğrendim, ruhsal anavatanım Avrupa kendi kendini yok ettikten ve ana dilimin dünyası yok olduktan sonra, dünyanın hiçbir yerinde hayatımı bu kadar severek yeniden kuramazdım. Ama altmışıncı yaştan sonra tam anlamıyla yeniden başlamak çok özel bir güç gerektiriyor. Ve benim gücüm yıllar süren vatansız yolculuklardan sonra iyice tükendi. Bu nedenle hayatımı doğru zamanda ve doğru bir şekilde sonlandırmamın iyi olacağına inanıyorum. Ki hayatım boyunca tinsel uğraşım en büyük haz kaynağım ve kişisel özgürlüğüm en yüce değerim oldu. Bütün dostlarımı selamlarım! Hepsine uzun geceden sonra gelen tanın kızılığını görmek nasip olsun! Ben, her zamanki sabırsızlığım ile önden gidiyorum.

Stefan Zweig | Petropolis 22.11.1942

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

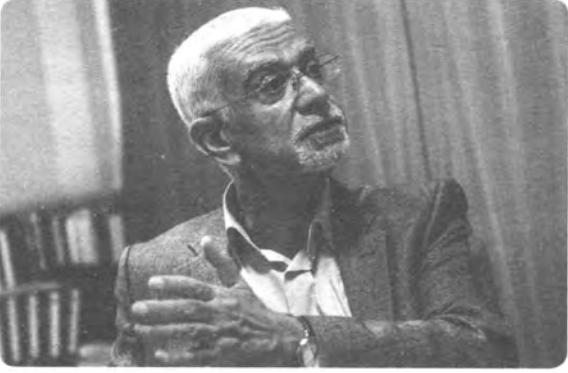
KAPAK

- 06** Kusursuz Kötülüğün Sesi: Heil Hitler
Bergen-Coşkun Özüaydın
- 10** Nietzsche Değil, Kızkardeşiydi...
Jenny Diski
Çeviren: Meltem Çetin Sever
- 15** Homo Sapiens'te Kültürel Burn-Out
Totaliter Felsefenin Sınırları
Josef Hasek Kılçıksız
- 20** Neden Tiranları Severiz?
David Livingstone Smith
Çeviren: Meltem Alkur
- 26** Prof. Dr. Atilla Yayla ile Söyleşi:
Filozof Algısında Hitler ve Felsefi
Düşünceye Etkisi
Söyleşi: Efsun Aksen
- 30** Althusser'in İdeoloji Kavramı
Çerçevesinde Hitler ve
Tehlikeli Yükselişi
Sibel Yalı
- 34** Hitler'in Filozofları
Yvonne Sherratt
Çeviren: Hüseyin Sığırcı

- 37** Auerbach ve Nazi Faşizmine
Karşı Filolojik Mimesis
C. Cengiz Çevik

- 40** Piyasa Toplumu Gölgesinde
Faşizmin Elli Tonu
Ercan Geçgin

- 45** Aydınlanmanın Doruk Noktası:
Batı Medeniyetinin Yıkımı
Berkay Coşkun

- 48** Kötülük Problemi ve Özgürlük
Sorunu Temelinde Varoluşçu
Ateizm
Gülse Kısa

- 54** Maternal Bir Mekân Okuması
Pınar Yurdadön Aslan

- 60** Felsefe Dünyası

- 63** Karikatür

- 64** Okuma Önerisi

KUSURSUZ KÖTÜLÜĞÜN SESİ: HEIL HITLER

BERGEN COŞKUN ÖZÜAYDIN*

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin giriş bölümünde, insan haklarını göz ardı etmenin ve hor görmenin insanlığın vicdanında infial uyandıran barbarca eylemlere yol açtığından söz edilir. Böylece hem insanlığın bir vicdanı olduğu hem de o vicdanlı insanlığın barbarca eylemlere maruz kaldığı kabul edilmiş olur. Ancak bu barbarca eylemlere yol açanın yine o vicdanlı olduğu varsayılan aynı insanlık olduğuna değinilmez ve yüklemi gerçekleştiren öznenin kim olduğu belirsiz kalır... Heil Hitler... Heil Hitler... Sen, ben ya da biz değil ama bir tür gizli özne gerçekleştirmiştir eylemi. Kim olduğunu bilmediğimiz ya da bilsek de hatırlamak istemediğimiz, duysak da duymamazlığa geldiğimiz, gizlemeye çalıştığımız birileri...

Aynı şekilde bildirgenin birinci maddesinde de bütün insanların akıl ve vicdanla donatıldığı ve bu nedenle de birbirlerine kardeşlik anlayışıyla davranmaları gerektiği vurgulanır. O halde aklımıza şöyle bir soru gelebilir: Madem ki bütün insanlar akıl ve

vicdanla donatılmış ve bu yüzden de birbirlerine kardeşlik anlayışıyla davranmaları bekleniyor, o halde vicdanlarda infial uyandıran o barbarca eylemleri gerçekleştirenler kimdi? Akılsız ve vicdansız olanlar mı? Akıl ve vicdan insan varlığına böylesine içkinse eğer, insan olmayanlar mı? Yoksa, üzerimizdeki yıldızlı gök aynı olsa da, aslında içimizdeki ahlak yasası hep başka başka mı? Heil Hitler... Heil Hitler...

Anlaşılan, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni hazırlayanlar, Platon'un hiç kimsenin isteyerek kötü olmayacağına ve kötülüğün bilgisizlikten kaynaklandığına dair düşüncesine katılmaktadırlar. O halde Platon'u arkamıza alarak sözünü ettiğimiz barbarca eylemleri gerçekleştirenler, bu kötülükleri istemeden ve bilgisizlikten yapmışlardır diyerek işin içinden çıkabilir miyiz? Kuşkusuz hayır. Özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nın en barbarca eylemi diyebileceğimiz, milyonlarca insanın ölümüne neden olan Naziler'in gerçekleştirdiği Yahudi Soykırımı söz konusu olunca... Bu soykırım, insanlık tarihinde öylesine kara

* Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü

bir leke, öylesine akıl almaz bir kötülük yaratmıştır ki Hannah Arendt'in söyleminde radikal kötülük adını almıştır. Yaşananlar, asıl güç olanın ölümden değil, kötülükten kaçınmak olduğunu söyleyen ve kötülüğün ölümden daha hızlı koştuğunu ifade eden Sokrates'in düşüncesini onaylar niteliktedir. (Platon) Naziler'in eylemleriyle, kötülük ölümden daha hızlı koşmuş, milyonlarca insanın ölümüne rağmen ölüm, kötülüğün hızına yetişememiştir. Kötülük, akıl almaz bir hızla yayılmıştır. Aradan geçen onca yıla rağmen yaşananların unutulmamasının nedeni işte tam da bu hızın varlığıdır. Ne de olsa ölüm radikal bir şey değildir. Hele yeni bir şey, hiç değildir. Oysa radikal kötülüğün, kötü olmak bakımından hiçbir eksiği olmayan kusursuz diyebileceğimiz bir kötülüğün bütün Avrupa'yı sarması, işte bu yeni ve ürkütücü bir şeydir! Heil Hitler... Heil Hitler...

Alain Badiou'ya göre, radikal kötü fikrinin kökleri en azından Kant'a kadar geri götürülebilse de bu fikrin günümüzdeki versiyonu sistematik olarak tek bir "örnek" üzerine temellendirilir; o da Nazilerin Avrupa'daki Yahudileri imha edişleridir. Badiou, örnek sözcüğünü hafifseyerek kullanmadığını, sıradan bir örneğin gerçekten tekrarlanabilecek ya da taklit edilebilecek bir şey olduğunu, oysa Nazilerin yaptığı katliamı radikal kötüye örnek vermenin, taklit ya da tekrar edilmesi ne pahasına olursa olsun engellenmesi gereken şeye işaret ettiğini belirtmiştir (Badiou, 2013: 67). Heil Hitler... Heil Hitler...

Hannah Arendt ise pek çok eserinde ama özellikle *Kötülüğün Sıradanlığı*'nda bu radikal kötülüğü yapan kişilerin, aslında hiç de radikal olmayan, hatta son derece sıradan insanlar olduğuna ve bunca kötülüğü yapmalarının nedeninin yaptıkları üzerinde düşünmemeleri olduğuna dikkatimizi çeker. Sorun, Platon'un dediği gibi bilgisizlik değil, düşünmemektir. Arendt, Eichmann'ın gerçekleştirdiği eylemlerin canavarca olduğunu söylerken, bu eylemleri gerçekleştiren kişinin, Eichmann'ın, en azından 11 Nisan 1961 tarihinde başlayan ve 15 Aralık 1961'de ölüm cezası alması ile son bulan dava sırasında, oldukça normal ve sıradan görüldüğünü, ne şeytani ne de canavarca olmadığına dikkati çeker. Onun, geçmiş davranışlarında olduğu gibi dava öncesindeki polis soruşturmasında ve dava sırasındaki davranışlarından çıkarılabilecek olan kayda değer özelliğinin aptallık değil, düşünmemeklik olduğunu belirtir (Arendt, 1981: 4). Arendt'in bu dava sırasında gözlemledikleri, onu, iyi ve kötü probleminin, doğruyu yanlıştan ayırt etme yetimizin, düşünme yetimizle bağlantılı olup olmadığını araştırmaya yönlendirmiştir. *The Life of the Mind*'in ilk taslağı olan, 1970 yılında kale-

me aldığı "Thinking and Moral Considerations"ta da Eichmann'la ilgili olarak yaptığı gözlemi şu cümleyle anlatmıştır: "Bu aptallık değildi fakat, tuhaf, oldukça otantik bir düşünme yetersizliği idi". (Arendt, 1971: 417) Heil Hitler... Heil Hitler...

Arendt, bu düşünme yokluğunun ilgisini nasıl çektiğinden söz ettikten sonra, düşünme nedir, kötülük nedir sorularını arka arkaya sorarak düşünmesizliğin, düşüncesizliğin nasıl olup da kötülüğe neden olduğunu araştırmaya girişir (Arendt, 1981: 418)... Heil Hitler... Heil Hitler...

Eichmann'ın tarihin en büyük kötülüklerinden biri gerçekleştirilirken, tiranlık diyebileceğimiz koşullar içinde bu kadar önemli bir rol oynamasının nedeni onun ruhsal sağlığının bozukluğu değil, ondaki düşünce eksikliği ya da düşünme yetersizliğidir. Eichmann hiç düşünmeden eyleme yolunu seçmiştir. Heil Hitler... Heil Hitler...

Arendt, düşünce rüzgarının ortaya çıkmasının (*manifestation*) bilgi değil, doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden ayırma yeteneği olduğunu ve bunun taşların yerinden oynadığı nadir anlarda felaketleri (*catastrophes*) önleyebileceğini düşünür (A.g.y., 446)... Heil Hitler... Heil Hitler...

Eichmann'ın yargılanmasına neden olan olaylar zinciri de, insan dünyasında taşların yerinden oynadığı, kusursuz kötülüğün yaşandığı anlarla doludur. Bu olaylar zinciri sırasında, düşünce rüzgarı ortaya çıkmadığı için de sonradan insanlık suçu olarak nitelendirilecek, Arendt'e göre affedilmesi mümkün olmayan felaketlerin yaşanması önlenememiştir. O, totalitarizmin son evrelerinde, insanın anlayabileceği güdülerden çıkarsanması olanaksız olan ve bu nedenle de mutlak olan bir kötülüğün boy gösterdiğini düşünür (Arendt, 2012a: 12)... Heil Hitler... Heil Hitler...

Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*'nda Adolf Eichmann'ın davası sırasında, düşünme olmadığında, düşünmemeklik söz konusu olduğunda, kötülüğün nasıl sıradanlaşabileceğini ve mutlaklaşabileceğini ortaya koymuştur. Akla hayale sığmayacak kötülüklerin yapılmasında önemli bir rol oynayan, Eichmann'ı muayene eden yarım düzine psikiyatrist, onun aklıyla ilgili hiçbir problem olmadığını belirterek, ona normal raporu vermiştir. Arendt, bu durumu şöyle anlatır: ...söylenenlere bakılırsa içlerinden biri, "benden, onu muayene ettikten sonraki halimden her halükarda daha normal" demişti; bir diğeryse genel itibarıyla psikolojik durumunun, eşine ve çocuklarına, annesine ve babasına, kardeşlerine ve

arkadaşlarına karşı tavrının “normal olduğunu, hatta insanların çok hoşuna gittiğini” söylemiştir (Arendt, 2012b: 36). Heil Hitler... Heil Hitler...

Arendt'in düşüncesine göre ruh bilimcilerin komik duruma düşmelerinin altındaki acı gerçek, Eichmann'ın manevi değerler bir yana yasalar açısından bile herhangi bir zihinsel sorununun olmayışıdır (A.g.y.). Onlar, yapılan kötülüklerin sadece düşünme eksikliğinden, düşünmemezlikten kaynaklandığını görememiş ve Eichmann'da onun bunca kötülüğü yapmasına neden olacak psikolojik bir rahatsızlık aramışlardır. Oysa Eichmann'ın akla hayale sığmayan kötülükleri yapmasının nedeni, yaptığına ne olduğunu hiç fark etmemiş, zihninin düşünme ve yargılama yeteneklerini kullanmamış olmasıdır... Heil Hitler... Heil Hitler...

Arendt, Eichmann'ın ölümün nefesini ensesinde hissederken, darağacında dururken bile, hayatı boyunca cenaze merasimlerinde duyduklarından ve bu yüce sözlerin kendi ölümünün gerçekliğini tümüyle bulutlandırması gerektiğinden başka bir şey düşünmemesinin alelade bir şey olmadığını belirtir (A.g.y.) ve “gerçeklikten bu kadar uzak ve bu kadar fiksiz olmak, belki de insanın bünyesinde bulunan bütün şeytani içgüdülerin vereceği zarardan daha büyük bir yıkıma yol açabilir” sözleriyle düşünme eksikliğinde ve böylece düşünce yoksunluğunda, insanın insana özgü şeytani içgüdülerle insan dünyasını nasıl mah-

vedebileceğini ifade etmek ister. İnsan dünyasının, düşünmemezlik yüzünden mahvedilmesini, dünyanın adeta bir cehenneme çevrilişini, insanlık tarihinin anlatması en zor hikayelerinden biri ve birikimli bir terör metodu olarak gördüğü Yahudi katliamı ile örnekler: En sonunda ölüm fabrikaları geldi: genç, yaşlı, zayıf güçlü, sağlıklı hasta... hep birlikte öldüler; insan olarak değil, kadın erkek olarak değil, çocuk yetişkin, oğlan kız, iyi kötü, güzel çirkin olarak değil. Organik yaşamın en düşük ortasına, sürü gibi, madde gibi, ne bedeni ne de ruhu olan şeyler gibi, en karanlık ve en derin primal eşitlik uçurumuna itildiler; öyle ki üzerine ölümün kendi mührünü vura-bileceği bir fizyonomiye bile sahip değildir (Arendt, 2014: 288). Heil Hitler... Heil Hitler...

Arendt, kardeşlik ya da insanlığın olmadığı bu korkunç eşitlikte bir cehennem imgesi görür. Dünya düşünmemezlik sonucu ortaya çıkan kötülükten dolayı dünya olmaktan çıkmış, cehennemleşmiştir. Bu düşünmemezlik öyle bir boyuta varmıştır ki sonunda kendini radikal kötülük olarak göstermiş, insanlığın vicdanın infial uyandıran, bugün bile hatırladıkça içimizi sızlatan kusursuz bir kötülüğün örneği olmuştur. Heil Hitler... Heil Hitler...

Jack El-Hai, *Nazi ve Psikiyatrist* adlı otobiyografik kitabında Nürnberg Savaş Duruşmaları sırasında Nürnberg Hapishanesinde baş psikiyatrist olarak görev yapan Douglas Kelley'nin duruşmalar sırasında yaşadıklarına yer verir. Kelley de Nazi tutsaklarından hiçbirinin, kendilerine delilik vasfını verecek herhangi bir zihinsel hastalık veya kişisel nitelik emaresi göstermediğini, hatta Nazilerin en seçkin ve güçlülerinin bile, bir canavar, şeytani bir makine veya ruhsuz ve duygusuz bir robot olmadığını belirterek, deliliğin Nazilerin durumunu açıklamadığını söyler (El-Hai, 2017:190-191). Dolayısıyla, sanıklarda ortak olan anormal kişilikli bir Nazi virüsü bulamaz ve kişilikleri normal parametreler içinde kalan kişilerin Nazi nefretini harekete geçirdiğini gördüğü için de bunun tekrar gerçekleşmesinden endişe duyar. Ona göre, üst düzey Nazilerin vahşi faaliyetler göstermelerine ya da böyle faaliyetlere müsamaha göstermelerine yol açan özellikler, farklı yerlerde yaşayan birçok insanda vardır (El-Hai, 2017: 196)... Heil Hitler... Heil Hitler...

Hem Kelley'nin belirlemelerini hem Arendt'in çalışmalarını referans aldığımızda, eğer bu eylemleri gerçekleştirenler herhangi bir kötülük virüsünden etkilenmemiş, son derece sıradan insanlarsa sadece kötülüğün değil, kötülüğün sıradanlaşmasının da sıradan hale gelmesi tehlikesi her zaman bulunmak-

tadır. Bugün duyduğumuzda tüylerimizi diken diken yapan, kulaklarımızı kapamak istediğimiz Heil Hitler selamı, bir zamanlar işlenen kusursuz kötülüğün sembolü olmuş, bu selamla kötülük, neredeyse coşkuyla kutlanmıştır! Bunu gerçekleştirenin biz olmayışı, olanlar üzerinde düşünme sorumluluğumuzu azaltmadığı gibi kendi insanlığımızla yüzleşmez, kararlarımız ve eylemlerimiz üzerinde düşünmezsek bu kusursuz kötülüğün tekrar yaşanması da işten bile değildir. Kulaklarımızı ne kadar tıkarsak tıkayalım, onlarca yıl öncesinden gelen bu ses, bize ne kadar kötü olabileceğimizi hatırlatmaktadır: Heil Hitler... Heil Hitler...

Kaynaklar

- Arendt, H. "Thinking and Moral Considerations", Social Research, 38:3, 1971: Autumn, pp. 417-446).
- Arendt, H., The Life of the Mind, 1981: Houghton Mifflin.
- Arendt, H. Totalitarizmin Kaynakları 1/ Antisemitizm (Çev. Bahadır Sina Şener). 2012a: İletişim Yayıncılık.
- Arendt, H. Kötülüğün Sıradanlığı, (Çev. Özge Çelik), 2012b: Metis Yayıncılık.
- Arendt, H. Formasyon, Sürgün, Totalitarizm Anlama Denemeleri 1930-1954, (Çev. İbrahim Yıldız) (Hazırlayan: Jerome Kohn), 2014: Dipnot Yayınları.
- Badiou, A, Etik, (Çev. Tuncay Birkan), 2013: Metis Yayınları.
- El-Hai, J, Nazi ve Psikiyatrist, (Çev. Tolga Yalur), 2017: Pegasus Yayınları.

YAZAR

BERGEN COŞKUN ÖZÜAYDIN

Etik, uygulamalı etik, siyaset felsefesi, sanat felsefesi ve insan felsefesi üzerine çalışmalar yapmaktadır. Çeşitli dergilerde makaleleri yayımlanmış, çeşitli kitaplarda bölüm yazarı olarak yer almıştır. Ayrıca, tiyatro oyuncusu ve dublaj sanatçısıdır.

NIETZSCHE DEĞİL, KIZKARDEŞİYDİ...

JENNY DISKI

ÇEVİREN: MELTEM ÇETİN SEVER

Zihinsel olarak boşlukta olan hikayeye aç roman-cılar ya da senaryo yazarları Friedrich ve Elisabeth Nietzsche'nin karışık ve dolambaçlı hayatlarına göz atmak isteyebilirler ki bu hali hazırda mükemmel bir hikayedir. Gerçek hayatların çoğunu hikaye haline getirebilmek için pek çok kesinti ve ekleme yapmak gerekir. Bu hikayede ise karışık bir yeniden yapılan-dırmaya ihtiyaç yoktur; sadece en başından sonuna kadar devam etmeniz gerekir (Friedrich'in sonu, ölmeden önce gelir; Elisabeth ise ölümünden sonra bile yaşamaya devam eder) ve bu hikayede herhangi bir okuyucunun veya izleyicinin iştah duyabileceği kadar zengin insan ilişkileri ve zihinsel bir dünya masalı bulacaksınız.

Nietzsche hakkında genel olarak ortalama bilgilere sahibizdir; fakat Elisabeth, çılgın filozofun küçüm-semiş olduğu her şeyin canlı bir örneğidir. Erkek kardeşinin düşüncelerini kontrol altına almıştır ve bu, hiçbir şekilde göz ardı edilmemelidir. Elisa-beth'in hayatı ilhamdan ziyade sıradan bir zafer hi-kayesidir. Ölçüsüz bir utanmazlık, üstinsanın üze-rindeki hınçtır. Erkek kardeşinin çalışmalarını Nazi

el kitabına dönüştürmesi, kaotik Almanya'da Ulusal Sosyalizmin yükselmesi ile tekinsiz bir benzerlik ta-şır. Bir ömür boyunca erkek kardeşine yetişmeye ça-lıştıktan sonra, nihayet onun bedenine ve aklından geriye kalanlara da el koymuştur; güç istencinden ziyade kararlı bir fırsatçılıktır. Küçük yaratıklar daha büyük yaratıkların içine yumurtlarlar ve yavrular, ev sahiplerini bir yiyecek dükkanı olarak kullanırlar.

1950'lerin sonlarından beri akademisyenler, Nietz-sche'nin saygınlığını Nazileştirme'den kurtarmakla meşguller. Elisabeth'in Nietzsche-Nazi-Filozof'u ya-ratmasındaki rolü çok iyi bir şekilde kanıtlanmıştır. Nietzsche'nin not defterleri ve yazıları, yayınlanma-dan önce kız kardeşi tarafından bazı bölümleri kesil-miş, tahrip edilmiş ve atlanmıştır. Aslında, Michael Tanner'a göre, bu çalışma o kadar geniş ki Nietz-sche neredeyse herkes tarafından yeniden özüne mal edilmişti: "Varoluşçular, fenomenistler ve 1960'lar-da ve 1970'lerde gittikçe artan eleştirel kuramcılar, post-yapısalcılar ve yapısızcılar". Bunlara ilaveten; anarşistler, özgürlükçüler, hippiler, yippiler, radikal psikiyatrlar ve tarikatçılar...

Carol Diethe, Nietzsche'nin adının temizlenmesi gerektiğine inanıyor. İngiliz Friedrich Nietzsche Vakfı'nın kurucusu olarak, Elisabeth Nietzsche'nin biyografisini, onun davranışlarına karşı olduğu için, filozofun çok fazla yanlış anlaşılmasını sebep olduğu ve itibarsızlığa sürüklediği için bir kınama olarak sunuyor:

Elisabeth'le ilgili baş suçlamam, kardeşinin ismini lekelemiş olmasıdır. Kariyerimin büyük bölümünü, aksi İngiliz halkına, Nietzsche Kütüphanesi'nin kapısında durarak Hitler'i ağırlayan kişinin Nietzsche'nin kız kardeşi Elisabeth olduğunu ikna etmeye çalışarak geçirdim. Bu alandaki uzmanlardan başka, az sayıda insan Nietzsche'nin kız kardeşinden 35 yıl önce öldüğünü bilir.

Uzun zaman öncesinin anarşisti, liberteri ve hippisi vs olarak biraz Nietzsche okumuşluğum vardı; ama Nietzsche Kütüphanesi hakkında hiçbir şey bilmiyordum ve hatta bir kız kardeşi olduğunun farkında bile değildim. Ne yazık ki, Diethe, hayatını Nietzsche Kütüphanesi'nde çalışarak geçirdiği halde davasını İngiliz halkının uzman olmayan istekli üyeleri için tatmin edici bir şekilde düzenleyemiyor ya da sunamıyor. Elisabeth ve Friedrich'in hayatlarına dair sınırlı detaylara yeterince ilgi gösterilmediği ya da çok fazla ön bilgi olduğu farz ediliyor. Elisabeth'in ihmallerini ve hatta genel olarak hikayeyi anlamak için Ronald Hayman, J.P. Stern, Michael Tanner, Rüdiger Bittner, Walter Kaufmann, Leslie Chamberlain ve hatta Nietzsche'nin Nietzsche'sini, Elisabeth'in Paraguaylı macerası üzerine yazan Ben MacIntyre'ı ve Lou Andreas-Salome üzerine yazan H.F. Peters'ı okudum (aşağıdaki detaylardan bazıları Diethe'nin kitabı yerine bu kitaplardan alınmıştır).

Elisabeth'in niçin Nietzsche'nin çalışmalarını bu kadar bozmuş olduğu sorusuna Diethe'nin cevabı, gönülsüz feminist okumalarının onun suçlarına yetersiz bir eğitimin sebep olduğunu ileri sürmesi ve cehennemin bile küçümsenmiş ensest bir kız kardeş gibi öfkeli olmadığı arasında sendeler. Diğer taraftan:

Mükemmel bir eğitim almış olsa bile hayatındaki bazı aşırılıklarından onu alıkoyacağının garantisi yoktur. Örneğin, kocasının semitizm karşıtlığına verdiği destek ve yaşlılığında Faşist Mussolini ve Hitler'e hayranlığı gibi... Ama erkek kardeşi gibi olsaydı; ona kendini düşünmeyi gerçekten öğreten bir eğitim almış olsaydı nasıl olurdu acaba?

(Mükemmel bir eğitimin insanları yanlış sonuçlara

varmasını engellemesi iyi olmaz mıydı? Ve eğer insanlara gerçekten düşünmeyi öğreten bir eğitim o zaman var mıydı ya da şimdi var mı?) Öte yandan, Elisabeth'in "erkek kardeşine karşı bilinçdışı bir arzusu" ve "ensestliğin sınırında bir aşkı" vardı. "Sınırsız kardeşçe sevgi örtüsünün altında, bir zamanlar Lou'yu sevmeye cesaret ettiği için Zarathustra'yı faşist bir ideoloğa dönüştürerek Nietzsche'ye karşı bir kan davası açtı." Sonuç olarak, bilimsel bir biyografi olması amaçlanan şey, buharlı post-Freudcu bir aile efsanesi olarak yüzeyin altında nabzı atıyor. *Kız Kardeşim ve Ben*'de bir yankı vardır; Nietzsche'nin itirafı olduğunu iddia eden bir sahtekarlık, renkli hafif bir porno, kız kardeşi ile flört etmesi vardır: "Aniden Elisabeth'in sıcak küçük ellerini benimkinde hissettim, kulağımda onun tıslayan sesini ve her yerimde sıcaklığını hissetmeye başladım."

Babası, ikisi de çok küçükken "beyin yumuşaması"ndan kaynaklı ölmüştü. Friedrich, Elisabeth'den sadece iki yaş büyük olmasına rağmen, büyüklük taslayarak baba görevini devraldı. Kız kardeşine ne okuyacağını ve nasıl yazacağını söylüyordu ("Keşke daha güzel yazmayı öğrenebilseydi! Ve bir şeyi anlatırken tüm 'ah', 'oh' ve 'ne kadar güzel, ne kadar harika, ne kadar büyüleyici olduğuna inanmayacakınız' gibi lafları bırakabilseydi"). Kız kardeşini Leipzig Üniversitesi'nde dersler alması için destekledi. Ayrıca 24 yaşında Basle'da bir filoloji profesörü olduğunda, onu evi çekip çevirmesi için teşvik etti. Hayatını kolaylaştırmak için "Llama"sını (çocukken birlikte okudukları bir kitaptan esinlendiği için kız kardeşine böyle sesleniyordu) dokuz günlük migren krizinden sonra çağırdı; dünyayla sosyal bir bağ kuramaması otistik bir beceriksizlik gibi görünüyordu. Elisabeth evlenmemiş bir kadın olarak oldukça geleneksel davranıyordu, Naumburg'da annesi Franziska ile birlikte yaşıyor ve bazen bekar erkek kardeşinin ev işlerini yapıyordu. Düşünceleri de gelenekseldi. 1865'te özgür düşünme olasılığı ile kısa bir flört yaşadığı ve Friedrich'e şöyle yazdı: "Doğamdaki Llama'yı unutamadığım için kafam tamamen karıştı, düşünmemeyi tercih ediyorum; çünkü sadece saçmalıyorum." Nietzsche ona nasıl bir şey olduğunu anlattı: "İşte insanın payına düşen yollar; eğer istediğin şey ruhunun huzuru ve mutluluğu ise, o zaman buna inan; eğer bir hakikatın müridi olmak istiyorsan, o zaman onu ara." Elisabeth çok hızlı bir şekilde hakikatın müridi olmaktan vazgeçti. 1878'de, *İnsanca, Pek İnsanca*'daki ateizm yüzünden erkek kardeşi ile şiddetli bir şekilde tartıştı. Kitap Nietzsche ve Wagnerler arasında çatlak yaratmıştı, Elisabeth'in çektiği acının sebebi de buydu ve Wagnerler'in zarif sosyal

ortamını kabul edilir buluyordu. Cosima, Nietzsche'nin en iyi arkadaşı ve bir yahudi olan Paul Rée'yi suçlamıştı. "Sonunda İsrail bir Dr Rée oluşumuna müdahale etti; çok şık, çok havalı, gerçekte onu kurnazlığıyla onu alt etse de Nietzsche ile sarılı ve onun egemenliğinde Yahudiye (Judaea) ve Almanya arasındaki minyatür bir ilişki gibi." Wagnerlar Nietzsche'nin dönekliğine karşı başlarını

kışı birlikte geçirecekleri üçüncü birini bulmayı önerdi. Nietzsche üçgenin üçüncü köşesini oluşturmak için davet edildi ve anında patavatsızca aşık oldu. Freud, Nietzsche'nin insanları hiçbir insanın anlayamayacağı kadar iyi anladığını söylemişti; ancak insan ilişkilerinin nasıl yönetileceğini anlamak konusunda hiç iyi değildi. Lou, birlikte yürürlerken Nietzsche'yi öpmüş olabilirdi, bu

Elisabeth, Lou'ya kadınca bilgeliliğinden nasıl faydalanacağını gösteriyordu. Lou, Wagner'in yardımcılarında biri olan Joukowsky ile flört ediyordu ve Elisabeth, Lou'yu itibarının tehlikesinde olduğu konusunda uyardı. Lou, başkalarının hassasiyetinin çok da umrunda olmamasından ötürü kahrkahlara boğulmuştu. Elisabeth, Friedrich'e ihanet ettiği için ona kızdı; erdemli ve masum bir papazın oğlu, onun adaletsiz ve medeniyetsiz önerileri ile cezbediliyordu. H.F. Peters, Lou'nun cevabının bir versiyonundan alıntı yapıyor:

Kardeşinle ilgilendiğim veya ona aşık olduğum fikrine kapılma. Bütün bir geceyi heyecanlanmadan bir odada onunla geçirebilirim. Çalışma planımızı büyük bir isteksizlikle kirleten ilk, kardeşin oldu. Başka hiçbir şeyi olamayacağımı anladığımda arkadaşlık hakkında konuşmaya başladı. "Özgür aşk"ı ilk öneren, kardeşin oldu.

Bunu okuduğunda, Elisabeth histerikleşti ve kustu.

Tautenburg rüyası bir başarı olamamıştı. Lou ve Rée birlikte gittiler ve Nietzsche'yi şaşkın ve ihanete uğramış bir sefalette bıraktılar. Nietzsche'nin Lou'ya olan öfkesi ("Sahte göğüsleri olan bir maymun"; "Bir katilin ellerine düşmek, bir kadının hayallerine düşmekten daha iyidir") onun kadınlara karşı düşmanlığını büyütme dışında başka bir işe yaramadı ve kız kardeşini tek aşkının görüntüsünü zehirlediği ve onu kaybetmesine sebep olduğu için asla affetmedi. Kız kardeşinin müdahalesini "Bir yıl oldu," diye yazmaya başladı, "Yanlış zamanda konuşup, yanlış zamanda susarak

sallamaya devam ederken, Elisabeth çocuk bakıcılığı ve onlar için ayak işleri yaparak Wagnerlara ayak uydurabiliyordu.

Lou Salomé, abi ile kız kardeşi arasında imkansız bir uçuruma neden olmuştu. Elisabeth'in intikamı için özel olarak tasarlanmış gibiydi. Lou 21 yaşındayken Wagner ile tanıştı, parlak zekalı, çıplak ayaklı, özgür ruhlu, özgür düşünceli (cinsel açıdan kanaatkar olsa da) ve karşılaştığı her erkeğin anında arzu edebileceği bir kadındı. Lou, Paul Rée ile tanıştı ve Paris veya Viyana'da birlikte yaşamak, öğrenmek, dersler almak ve ilginç insanlarla çalışmak için

Nietzsche'nin ikinci kez teklifte bulunmasına neden olabilirdi; ilk buluşmalarında Lou'yu "Hangi yıldızlar bizi birbirimizin yörüngesine gönderdi?" diye sorarak karşılamıştı; adeta kışın birlikte yaşadıkları durumun devamlılığını sağlamak için gibiydi. İnsanları anlama konusundaki yetersizliği konusunda daha fazla kanıt gerekirse eğer; dar görüşlü, taşralı ve iyelikçi Elisabeth'e, vahşi ve arzulu Lou ile Bayreuth'da buluşmalarını ve onunla vakit geçirebilmesi için Lou'yu Tautenburg'a getirmesini istemesi örnek verilebilirdi. Bayreuth'daki otel odalarında bir birbirlerini alt etme sırası vardı; evlenmemiş otuzlu yaşlarındaki

benim aşk zaferime ihanet etti, sonunda onun acımasız intikam arzusunun kurbanı oldum.” Fakat Nietzsche kendini acınacak bir kurban olarak görebildiği gibi büyük ve korkunç şakayı da görebiliyordu. “Naumburg Erdem’i bana karşı” diye yazdı. Zihinsel çöküşünden birkaç ay önce *Ecce Homo*’da bunu ilan etti (Elisabeth’in gizleme girişimlerinden yalnızca küçük bir ölçüde kurtulan bir pasajda): “İçimdeki en derin karşıtlıkları, içgüdülerimin hesaplanamaz kabiliyetlerini aradığımda, her zaman annemi ve kız kardeşimi buluyorum. Böyle aşağı bir tabaka ile akraba olmak ilahiyatıma karşı bir küfür gibi... ‘Sonsuz yinelenme’ye en derin itirazın, benim uçurum kenarındaki gerçek fikrimin, her zaman annem ve kız kardeşim olduğunu itiraf ediyorum.”

Elisabeth erkek kardeşi ile kurmayla çalıştığı hayat başarısız olunca kendi hayatını kurmaya çalışmıştı. Bir proto-Nazi olan Bernhard Förster ile evlendi. Yeni Almanya’nın kurulmasıyla büyük hayali gerçekleşen Bernhard Förster, Paraguay’ın Aryan kolonisinden, Yahudi karşıtı ve milliyetçi hödüğün biriydi. Nietzsche, antisemitist olduğu için ve Alman yanlısı inançlarından dolayı kayınbiraderine karşı çıkmıştı. Elisabeth’e “Llama antisemitistlerin arasına katıldı” diye yazdı ve Yeni Almanya ile dalga geçti. Elisabeth kendini, sivrisineklerin bastığı bir sömürgecilik şeridinde bulmuştu; kum sineklerinin ayak derisine yapıştığı ormandaki kil toprağı o kadar inatçıydı ki orada hiçbir şey büyüyemezdi. Birbirlerine tatlı sözler yazan Elisabeth ve Bernhard’ın (“Sevgili, muhteşem, harika insan” diye yazıyordu Bernhard; “Kalbimin sevgili Bernhard’ı” ve “Küçük Eli’den,” diye cevap veriyordu Elisabeth) araları

bozuldu. Yatırımları hayal oldu ve Förster panikleterek içmeye başladı. Nietzsche’nin Torino’daki rahatsızlığını duyunca, Elisabeth annesine şunları yazdı:

Doğal olarak, her zaman ki gibi mükemmel bir eşim. Her yükü üzerime zevkle alıyorum. Tek ödül, teşebbüsümüzün başarısı; kendim için asla bir şey istemiyorum, sadece Bern’i ve koloniyi önemsiyorum... Son altı hafta boyunca kendimi yalnızca bir kere düşündüm, ilk önce ağırlı bir göz enfeksiyonu geçirdim ve sonra bu büyük bela ve şimdi Bern’in korkunç bir egoist olduğunu keşfediyorum.

Bernhard, San Bernadino’daki bir otel odasında kendini zehirledi-

ğinde, Elisabeth eve dönmekte özgürdü artık (ama ölü bedeninin yanında bulunan zehir şişesine rağmen, onun her zaman felç geçirdiği konusunda ısrar etti) ve şimdi çalışmaları birden bire okuyucunun ilgisini çekmeye başlayan umutsuz bir deli olan ağabeyinin sorumluluğunu üstlenecekti. Adını Elisabeth Förster-Nietzsche olarak değiştirdi ve Friedrich’in telif haklarıyla ilgili tüm hak taleplerini reddetmesi

karşılığında annesine para ödedi. Nietzsche Kütüphanesi, annesinin Naumburg’daki evinde doğdu. Franziska’nın endişesi; üst katta Friedrich saçma sapan konuşurken Elisabeth’in zemin katta akşam partileri yapmasıydı. Bazen misafirlerin, Brahman gibi beyaz, pileli bir elbise giydirdiği erkek kardeşini görmesine izin veriyordu. Meta von Salis, Nietzsche ailesi ve arşivleri için Weimar’da bedava bir ev (Villa Silberblick) ayarladı (Elisabeth tadilat için bir fatura sundu ona). Meta von Salis, Nietzsche’yi uyurken ve bir sandalyede otururken kek parçalarıyla beslenmesinin izlenmesine izin verilen bir gazeteci tarafından yayınlanan bir makaleyi okuduğunda dehşete düşmüştü. Rudolf Steiner, Elisabeth’e erkek kardeşinin felsefesini öğretmeye çalıştı; ancak onun anlayışsızlığını gördüğünde iğrenerek vazgeçti. Zamanla, Thomas Mann, Romain

Rolland ve Spengler, Elisabeth’in erkek kardeşinin çalışmalarına yaptıklarını ve Nazilere karşı yandaşlığını tolere edemediklerinden dolayı arşiv çalışmalarını iptal ettiler. Walter Benjamin, Nietzsche’nin Nietzsche Kütüphanesi’ne egemen olan “gayretli, cahil ve zevksiz ruh”dan uzak dünyalarda olduğunu yazdı. Jena Üniversitesi, “Nietzsche Kütüphanesi’nin akademik itibarı çok iyi değildir” diye belirterek ittifak yapmayı reddet-

ti. Şaşırtıcı bir şekilde Elisabeth, 1911 ve 1923'te Nobel Edebiyat Ödülü için önerildi (muhtemelen kardeşinin biyografisi üzerine), ödülleri Maeterlinck ve Yeats kazandı.

Eğer deli Nietzsche'nin ölü Nietzsche olduğunu var sayarsanız *Güç İstenci*, Elisabeth tarafından ölümünden sonra yayınlanmıştı. Elisabeth, Nietzsche'nin not defterlerine hücum etmiş, bağlam dışı düşündüğü şeyleri çakışıp çakışmadığına bakmadan kullanmış ve Heidegger'in saygınlık kazanmasına yardımcı olduğu bir kitap örmüştü. Alman karşıtı, anti-antisemitist kardeşini Yahudi karşıtı bir hiper milliyetçiye dönüştürmüş ve yazılarında uygunsuz olan her şeyi baskılamıştı. Nietzsche'yi yazılarını çevirmek isteyen Mazzino Montinari arşivi inceleyip ve şunları bildirmişti:

Förster-Nietzsche'nin kısa Nietzsche biyografisini okumaya başladığımızda tüylerimiz diken diken oldu ve Richard Oehler'in (Elisabeth'in yeğeni) Nietzsche'den yapılan alıntı sözlere dair yaptığı yorumları; "görünüşe göre çalışmalarda basılmadı" veya "görünüşe göre öldükten sonra açığa çıkan eserlerde yayınlanmadı" gibi... Yetmiş yıldan uzun bir süre sonra -Floransa'da- bile asla öğrenemeyeceğimiz, el yazmalarının içinde pinekleşen şeyler neydi?

Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*'de, geleneğin orijinal metni karalayıp üzerini boyanmasından sonra "özgür, çok özgür ruhlar"ın görevinin "insanı doğaya geri döndürmek" olduğunu yazmıştı. Elisabeth'in eline geçtikten sonra Nietzsche'nin düşüncelerini orijinal haline getirme işi buna çok benziyordu. Fakat *Übermensch* ve *Herrenmoral* gibi kavramların Ulusal Sosyalist felsefenin kökeni haline geldiği söylenebilir. Tam olarak Ulusal Sosyalizm ile ilişkiye zorlanan liberal bir demokrat olayı değildi, yine de Nietzsche açıkça Hitler'den nefret ederdi. Sorun, J.P. Stern'in önerdiği; Nietzsche, bireylerin kendilerini nasıl idare etmesi gerektiği hakkında düşüncelerinin gerçekten çok kötü bir şey tarafından nasıl kullanıla-

bileceğini görebilmek için hiç politik değildi. Stern, en azından, Nietzsche'yi tamamen rahat bırakmıyordu; o fikirlerinin sonuçlarını takip etmemekle suçlanmak zorundaydı.

Bununla birlikte, faşizmle zevkle kıkırdayan, Mussolini'ye 50. doğum günü telgrafı gönderen, Friedrich Nietzsche Memorial Hall binasını planlamak ve arşiv için Hitler'i ve Albert Speer'ı ağırlayan kız kardeşi yüzünden suçlanamazdı. Elisabeth kardeşinin fikirlerini saptırdığı kadar kendininkileri şişirmekle meşgul olmuştu. Ona göre Nietzsche'nin biyografisi bir azizin hayat hikayesiydi, kendi güç istencinin yansıması olarak komik ve neredeyse üzücüydü. "Gerçekten, hayatımızda asla birbirimize kaba bir söz bile etmedik ve eğer bazen hoş olmayan şeyler yazdıysak birbirimize bunun nedeni ayrı kaldığımızda diğerlerinin zararlı etkisine girmemizdi."

Kayda değer bir güç kazanmış bir kadın olarak, diğer kadınlara ancak diğer büyük Nietzscheci Margaret Thatcher kadar faydalıydı. Elisabeth, dikiş makinesinin feminizmden sorumlu olduğunu iddia etmişti; kadınlar dikişe çok az zaman ayırmışlar ve böylece zihinlerini aptalca fikirler için çok serbest bırakmışlardı. Özgürlükten bahseden kadınlar, puro içmeye meyilliydi ve erkeksi bir şekilde davranıyorlardı. Modern feministlerin aşırılıklarına karşı bir savunma olarak erkek kardeşinin kadın düşmanlığını bahane ediyordu (Elisabeth'e göre kardeşi, entelektüel kadınlar için "süper zeki geveze kazlar" demişti).

Hitler, 1935 yılında Elisabeth'in cenazesine katıldı ve Elisabeth'i "ebedi Almanya'nın rahibesi" olarak övdü. Elisabeth, aile arsasına gömülmek için ölmeden önce Friedrich'in çürümüş cesedinin birkaç metre kaydırılmasını sağlamıştı. Başka bir hikayede, erkek kardeşinin sadece mezar taşının taşındığı yazar; bu durumda Nietzsche'nin bedeni Elisabeth'in ismiyle işaretlenmiş oluyor ve Elisabeth'in bedeni Friedrich Nietzsche'nin kalıntılarına karışmış oluyordu; ince ve kusursuz bir plan.

İngilizce orijinali: Jenny Diski, "It wasn't him, it was her", London Review of Books, 25:8 21-22, 18-25 Eylül 2003.

HOMO SAPIENS'TE KÜLTÜREL BURN-OUT TOTALİTER FELSEFENİN SINIRLARI

JOSEF HASEK KILÇIKSIZ

«Suskunluğun siyah okyanusundaki cam fanuslu bir dalgıç gibi yaşıyordu insan, kendisini dış dünyaya bağlayan halatın kopmuş olduğunu ve o sessiz derinlikten hiç bir zaman yukarı çekilmeyeceğini ayımsayan bir dalgıç gibi... Duracak, görecek, hiçbir şey yoktu, her yerde ve sürekli hiçlikle çevriliydi insan, boyuttan ve zamandan tümüyle yoksun boşlukla...»

Satranç – Stefan Zweig

Felsefeye ait gerçekliklerin bilimsel gerçekliklerle örtüşmediği bir dünyadayız. Eşyanın bir kullanım bir de hükümrânlık kurma değerinin olduğu, kendi aldatici doğası içinde fetişleştirildiği bir çağ bu. Eşya bu çağda ruha egemenlik kurmuştur.

Totaliter felsefe burjuvazinin insanlığı ve uygarlığı bir yıkımın eşiğine taşımış olduğunu ileri sürüp ortaya çıkan bu durumun artık sürdürülebilir olmadığı saptamasını yapıyordu. Ama insanlığın ve uygarlığın oldukça uzun tarihi dikkate alındığında, kapitalist üretim tarzının geçerli olduğu dönemin bu tarihin çok küçük bir bölümünü temsil ettiğini görürüz. O halde insanlık tarihinde gözlemlenen *uygarlık kırılmaları* burjuvaziden çok Homo sapiens'i ilgilendiren şeylerdi.

En yüksek ve en ince metafiziğin titremelerine değin *Homo sapiens trajedisi* sırtını tekerrürcü bir tarih anlayışına yaslıyordu. Anlamını Nietzsche'nin *sürekli dönüş* savında bulan bu tekerrürcü ve değişmezleri savunan tarih görüşü, bilimsel sosyalizmin her şeyin tarihsel ve geçici olduğu fikrine karşı geliştirilen aydınlanma öncesi tarihçilikten devralınan bir tutuculuktuktu.

Totaliter felsefe bu kırılmalara karşı sav niteliğinde *yeni insan* kavramını ileri sürdü. Yeni ortaçağın post-modern insan tipini yeni insan olarak allayıp pulladı.

Hitleryan doktrinde yeni insan, *kölelik ahlakı*yla malul, acz içindeki insana sert bir felsefi yanıt niteliğindeydi. Bu zayıflık fiziki olmaktan çok Nietzscheci savda olduğu gibi *ahlâkî bir acziyete* işaret etmektey-

di. Zira modernist görüşlerin erdemli insan savları ve ahlâki olana karşı duyarlılıkları bir marangozun kullanıla kullanıla güdük kalmış ve körelmiş kalemini andırıyordu.

Hitlerci ve Stalinist yaklaşımlar birbirine paralel doğrultular üzerinde yeni insan konsepti üzerine kafa yordular. Hitlerci anlayış ırk, Stalinist doktrin ise *sınıf* üzerinden acz içinde kıvranan eski insanı muktedir kılma gayreti içine girdi.

Nietzsche'nin *üst insanına* bağışladığı güç tutkusuna bir korkunun ve (Homo sapiens'e) güvensizliğin sonucuydu. Çünkü komşularından korkmayanlar onlara eziyet etme gereğini duymazlar, korkuyu fetihmiş olanlar Nietzsche'nin sanatçı tiranının çılgın niteliklerine sahip olmazlar. Pascal muhteşem matematik zekasını tanrısına kurban ettiğinde tanrıya bir barbarlık da yüklemiş oldu. Nietzsche de üst insanına olağandışı meziyetler atfederken aslında onu *barbar bir kurgu* haline getirmişti.

Aristoteles'in yüce ruhlu kişisi Nietzsche'nin soylusuna çok benzer. Nietzscheci görüş sürü içgüdüsüne sahip emekçilerin tam karşısı bir sınıfa işaret ediyordu. Onlar feodal aristokratların ilk temsilcileri köle sahibi efendiler ile ekonomik ve siyasi güç elde etme tutkusuyla dolu kapitalistlerdi. Bu kategoriler toplumsal değişimin yegane sınıfsal dinamiklerini temsil etmekteydiler.

Nietzsche, sınıf kavgasının yerine ikinci doğa ve yeni değerler kavgasını koyunca iktisadi ve toplumsal ha-

yatın somut analizi yükümlülüğünden kurtulmuş oluyordu. Sığındığı *mitler dünyası* yeni bir aristokrat tipolojisi inşa etmesini olanaklı kılıyordu. Faşist felsefi tin de, dünyanın gidişine söylencesel bir hedef taşıdığını ve tarihe de erekbilimsel (teleolojik) bir ilke soktuğunu iddia ediyordu.

Toplumsal hayat artık Nietzsche'nin gözünde rantla yaşayan, üstün yetenekli, yaratıcı bir seçkinler grubuyla, bunlara hizmet etmekle yükümlü kölelerden ibaretti. "Zayıflara karşı güçlülerin yanında olmalıyız" diyordu Nietzsche, "Yunanlıların kölecilik sistemleri yüzünden çöktükleri söyleniyor, biz ise kölelerimiz olmadığı için çökeceğiz." diye ekliyordu.

Nietzsche insanın en esaslı talebinin (bana kalırsa en korkunç olanıdır) *kudrete yönelik içgüdüsü* olduğu tespitini yaparken kudret hırsını sınırlandıran etken olarak *Hristiyan ahlakını* yerden yere vuruyordu. Fransız Devrimi ve sosyalizm ona göre Hristiyanlık ruhuyla özdeşti.

Ona göre güç istencini esas almayan, üst insan olmayı hedeflemeyen hiçbir davranış ahlâki değildi. Üst insan sonsuza kadar ertelenmiş ulaşılmaz arzu nesnesi *objet petit a*'yı insanlığa vadedip irade zayıflığı nedeniyle kesintiye uğramış olan *arzu akışkanlığını yeniden başlatma* güvencesi veriyordu.

Oysa henüz dile geçmeden; toplumsallık, din, kadın, erkek kavramlarının dünyasına girmeden önce, insanın anneyle birlikte olduğu bütünlük halinin bitimiyle kaybettiği şeyi (*objet petit a*) yeniden ihya

etmek tüm *sosyalleşme süreçlerini ters yüz etmek* anlamına gelmekteydi. Nasyonal sosyalizmin *sürüden sonsuz kopuş* olarak gördüğü şey aslında böyle bir anti toplumsallığa karşılık gelen bir şeydi.

Aklı, uyumu, düzenliliği temsil eden Apollona karşı, akıldışı, sarhoşluğu ve kendinden geçmeyi, içgüdülerin sınırsız özgürlüğünü temsil eden Dionisos'u yücelterek, felsefesinin tarihsel-mitolojik temellerini atan Nietzscheci yaklaşımın nasyonal sosyalizme uyarlanmasında bir sıkıntı olduğu anlaşılıyor.

Dionisosçu hayat tarzı efendi sınıfların ayrıcalığıydı. Bu da geçmişi (tarihi) ve geleceği yok sayarak içgüdülerin istekleri doğrultusunda yaşayan, toplumsal ve gelecek sorumluluğu duymayan postmodern kültürün (hedonist) tüketici bireyinin tipik yaşam felsefesine karşılık geliyordu.

Marxist yaklaşıma göre kapitalizm tekelci bir aşamaya geçerek, krizini Birinci Dünya Savaşı'na kadar ertelemişti. Ancak bu erteleme, cephe gerisine yeni sosyal gerilimler yağmak anlamına geliyordu.

Üst insan'a model olarak gösterilen şey aslında antik Yunan'ın köle sahibi efendileridi. Bu, efendilerin ve aristokratların mitleştirilip idealize edilerek günümüze uyarlanmış felsefeydi.

Soylu kast başlangıçta barbardı; fakat insanın yükseğe doğru attığı her adım aristokratik toplumdan gelmekteydi. Bolca zamanları ve olanakları olan, keyiflikleri henüz dizginlenmemiş bu aristokratlar felsefe ve sanatla da ilgilenip Homo sapiens'in *kültürel kapital* oluşturma çabasına önemli katkıda bulundular.

Bu kapital, ancak hizmetçi sınıfların kendini kurban etmesi pahasına idame edilen bir *kudret blokunun* biriktirdiği *kanlı bir sermaye*ydi. Ama yüksek kültür dediğimiz şey zaten zalimliği yoğunlaştırma ve spirüel duruma getirmeye dayanıyordu.

Marxist doktrine göre Hitlerci uygulamada anlamını bulan Nietzscheci sav, bu bakımdan kendi mutlaklığını ve ebediliğini ilan eden tekelci burjuvazinin sınıf egemenliğinin ideolojik ifadesinden başka bir anlama gelmiyordu. Bu aristokratların somut karşılığı, dünyaya efendilik taslayan emperyalist tekellerin mülk sahipleri, rantla geçinen asalak kapitalist zümre ve onların yöneticileriydiler.

Totaliter felsefenin sol ve sağ cennahı, *temsili demokrasi* mitinin artık layık olduğu gömüte koyulması gerektiği konusunda hemfikirlerdi. İnsanların eşitliği ve demokrasi fikrini sürüleşme, yozlaşma ve ahlaki çöküş olarak gören Hitlerci görüş kuramsal kökleri-

ni Nietzscheci ahlak anlayışında buluyordu. Acıma duygusu, vicdan ve paylaşma gibi temel insani özellikleri de üst insan'ın gelişimi açısından bir gerilik ve zayıflık olarak değerlendirmekteydi.

Nasyonal Sosyalist dehşet modern tarihten bir sapma olmayıp, *Batı uygarlığının en temel bunalımının* bir ifadesiydi. Batı aklının bu öz-yıkımı, toplum ile doğaya egemen olmanın tarihsel diyalektiğinden kaynaklanmaktaydı. Mit zaten Aydınlanmadır ve Aydınlanma mitolojiye geri dönmektedir. Bu paradoks Aydınlanmanın Diyalektiği'nin temel tezini oluştuyordu ve onun izini söylencesel kökenlerine kadar sürmekteydi. Nasyonal sosyalizm bu bakımdan *Aydınlanmacı bir doktrindir*.

Hitlerci doktrin, başkasının acısına ve sevincine katılan sosyalist yeni insan'ı insanın sosyolojik evriminde çok eskilere iterek onu aşağıladı. Sosyalist yeni insan, tıpkı bütün sürü hayvanlarında olduğu gibi büyük yanyanalıktan hoşlanış ve ortaklaşma ruhunu kendine şiar edinmekle bireyin özgür istencileri için bir tehdit haline dönüşmüştü. Marxist sav ise bireyin yerine *zorunlu kamu gönencini* esas alan bir karşı tezi savunmaktaydı. Bu anlamda Marxizm ideolojik temsilciliğini yaptığı *sınıfın çıkarlarını ve ideallerini bireye dayatmaktaydı*.

Totaliter felsefenin sol kanadı, Nietzsche'nin bütün öfkeli, put kırıcı, geleneğe meydan okuyan romantik söylemleri ile etkileyici ve sarsıcı aforizmalarının arkasında, insanların köle-efendi bölünmesine dayanan eşitsizliği meşrulaştırmanın ve onu ahlâkileştirmenin estetize edilmişin yattığını düşünüyordu.

Orada, efendiyi efendi yapan, iyinin ve kötünün ötesinde, ahlâklılık ya da ahlâksızlık yargılarından, suçlamalardan ve her türlü yasal sınırlamadan tamamen azade, doğal bir canlı olarak güç, egemenlik ve sömürme doğal hakkının onaylanması vardı. Bu ekonomik paradigma yıkılırsa efendiyi yapan koşullar da ortadan kalkmış olacaktı.

*Artı değer*in sürekli gelişmesine sebep olan *değişim değerleri* üretmek için yeni bir toplumsal düzenin kurulması gerekiyordu. *Artı değer fetişizmi* onun kamuya eşit paylaşımını da öngörüyordu.

Moskova ile Wall Street'i, komünistlerle kapitalistleri, işçilerle zenginleri ilişkilendiren *uluslararası Yahudi komplosu anlayışı*, Nazilerin akıl dışı dünya görüşlerinin en mükemmel ifadesiydi. Troçki'nin *insan süprütüsü* diye bahsettiği kesimlerin ideolojisi haline gelmişti. Yahudi komplosu *faşist kitle hareketini* oluşturan, aslında birbirinden kopuk haldeki

bireyleri birbirine bağlayan bir tutkal işlevi görüyordu. Naziler aynı zamanda *Alman milli davasını* da tek başlarına sahiplendiler. Versay Anlaşması ile Alman topraklarından geniş parçalar koparılmış, silahlı kuvvetlerin büyüklüğü sınırlanmış ve Almanya çok büyük bir savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmıştı. Weimar siyasetçileri, ülkeyi aciz duruma düşüren bu yapıya karşı çıkamamış ve askerî aşağılanmayı sineye çekmişlerdi.

Almanya'yı savaşa sürükleyen felsefi, psikolojik ve ideolojik ortamı, halkın kaygı ve umutlarını, savaşın Alman toplumunun akıl ve ruh dünyasıyla bağını tartışmak için *ters yüz edilmiş Faust mitini* kullanabiliriz. Faust genellikle aydınlanma çağının tam teşekküllü ideal insan tipinin temsili olarak yorumlandı. Onun bu idealize edilişi Nazi döneminde abartılıp, Alman halkının ruhunun cisimlendiği bir kahraman tipi olarak gösterildi. Hitler'in ideal Alman'ı olarak Faust aydınlanma düşüncesinden uzak, rasyonel akılla değil görev duygusuyla hareket eden, ulusun çıkarlarını kendisinden üstün tutan bir propaganda aracı, basit bir Nazi klişesine dönüştürüldü. Bu bakımdan Goethe'nin Faust'uyla hiçbir benzerliği kalmadı.

Ekonomik paradigması melez, komplocu, üstün ırk saplantılarına kapılmış, Nietzscheci kuramsal çerçeveler içinde devinen, hedonist, seçkin bir oligarşinin bağınaz derecede milliyetçi ve yayılmacı ideolojisinin ne tür bir felsefeye izin verdiğini tahmin edersiniz.

Zaten dünyanın gerilimli evrenindeki reel gidiş, genel olarak teorik akılla, kavrayıcı (konseptiv) çalışan bir felsefeye açık değildi.

Kültürel eşyaları üreten ve bunları kitlesel iletişim araçları üzerinden dağıtan Nasyonal sosyalistler bir *seçkin kültür endüstrisi* oluşturmuşlardı. Bu endüstri işgal edilen ülkelerin kültürel olarak yağmalanmasından besleniyordu.

Özgürlükçü *felsefe* Hitler döneminde en acı *Kristallnacht*'ını yaşadı. Yeryüzündeki hiçbir şeyin insan ruhuna *hiçlik* kadar baskı yapamadığı yıllardı o zamanlar. Şiddetin *nihilist gücünü* temsil eden bir yönetim biçiminde özgürlükçü felsefeyi zaten başka bir yazgı bekleyemezdi.

Nasyonal sosyalizmin tüm düşünsel, kültürel teorilerinin kökeninde *insan bedeni* vardı. Nasyonal sosyalist felsefe, kültür ve sanatın maddi temelini, pratik, deneyimsel alanını bedenin oluşturduğunu ileri sürüyordu. Adeta Lacancı deyişle, *büyük öteki* ile *kü-*

çük öteki bedensel bütünlük ve tamlık yanılısamasını büyüterek tarihi, sanatı ve akli işgal ediyorlardı.

Hitlerci yaklaşım, bedeni esas alan bu merkezi temel savı uyarınca, tarihi, sanatı ve akli bedenin ihtiyaçlarının ve dürtülerinin değişken ürünleri olarak kavradı ve her şeyi baştan sona tekrar beden açısından düşünmeye girişti.

Nasyonal sosyalizm şiddet ve güç istencini tüm açgözlülüğü veya suçluluğu içerisinde bedenin yüksek perdeden homurtusu olarak gördü.

Nasyonal sosyalizmin diyalektik gerilim yüklü son derece etkili estetik söylemleri, Hristiyan ahlâkına, devlete, uygarlığa, sistemin kurumlarına, kişiliksiz statükocu, uyuşuk burjuva aydınına ve konformist orta sınıfa yönelttiği şiddetli eleştiriler yoluyla *geriye doğru devrimci bir ideali* kristalize ediyorlardı. Bu savlar, ideallerini yitirmiş, yoksul, kendi ülkesinde Yahudi burjuvazisi tarafından aşağılanan, itile kakıla, kırıla biçile hayatta kalmaya çalışan, düzene öfkeli ama *iktidârsız* ve umutsuz kalabalıklar için sanki bir yeniden doğuş iksiri anlamına geliyordu.

Stefan Zweig'in *Satranç*'ında çarşıftan satranç altlığı, ekmek parçalarından taşlar, odanın tozundan taşlara siyah renk verme gibi gözlemlenen simgesellik, faşizme karşı insanlığın mücadelesini sembolize eden betimlemeler anlamına geliyordu.

Mart Menekşeleri'nde Philip Kerr, suçu kovalayan özel dedektifin merceğinden dönemin bütün kirliliğini, kokuşmuşluğunu, adaletsizliğini, kaotikliğini ve şiddetini yakınlaştırıyordu. Nazilerin yukarıdan aşağıya, toplumun her yanına yaydığı zihniyeti sergilerken kullandığı ifadeler elbette sadece o dönemle sınırlı değildi; bütün otoriter yönetimlerin geçmişte ve günümüzde yaptığı tahribatın özeti niteliğindeydi.

Nazi Almanya'sından kaçıp, İngiltere'ye yerleşen Adorno Aydınlanmayı sorgularken faşizmin bu süreçte derin bir kırılma anlamına geldiğini vurguluyordu.

Brecht *epik tiyatrosunda* bireyin söndürülmesi, yok edilmesi, kitlenin bir parçası haline gelmesi sorunlarını ele alırken birçok yapıtında yaklaşan Hitler dönemine dair eleştirilerde ve uyarılarda bulundu.

Yuvarlak kafalar sivri kafalar Brecht'in ilk anti faşist oyunu niteliğindeydi. Oyun Shakespeare'in kıssası kışas oyunundan uyarlanma, faşizmin uygulamalarının hicvedildiği bir güldürü niteliğindeydi. Oyunda Hitler benzeri ırkçı bir düğ insanları yuvarlak ve sivri kafalar diye ikiye ayırmaktaydı.

Ancak direniş edebiyatı bütün iyi niyetine rağmen giderek güçlenen faşizm karşısında tam olarak kavranılamaz olaylar yığınının bölük pörçük betimini yapmaya çalışan verimsiz bir çabaya dönüşmüştü.

İnsanlık 20. yüzyılda her ne kadar tahrip olsa da *büyük bunalım*dan sağ çıktı. Eğer savaşlar ve faşizm biraz daha sürseydi buna daha fazla dayanamayacaktı.

Kaynakça

Karl Popper, *La Société ouverte et ses ennemis*, Routledge, 1987, s. 218.

Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 355-56.

Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, Ara Yayınları, İstanbul, 1990.

Georg Lukacs, *Emperyalist Dönemde Usdışıcılığın Kurucusu* Olarak Nietzsche, *Akılın Yıkımı*, Payel Yayınları, İstanbul, 2006.

Theodor W. Adorno et Max Horkheimer, *Dialektik der Aufklärung*, Gallimard, 2008, s. 18

Stefan Zweig , *Le Joueur d'échecs*, Gallimard, 1999.

Philip Kerr, *Mart Menekşeleri*, Etkin Yayıncılık, İstanbul, 2001.

YAZAR

JOSEF HASEK KILÇIKSIZ

Finlandiya'daki değişik üniversitelerde epistemoloji (Karl Popper, Thomas Kuhn) ontoloji (Christian Wolff, Heidegger) ile genel anlamda Alman felsefesi alanında araştırmalar yaptı. Kılçıksız'ın doktora çalışması W. Koeppen'in üçlemesi üzerine kurulu geniş kapsamlı bir toplumsal çözümlemesidir. İlgi alanları varoluşçu felsefe ve post-modern metafiziktir. Başta felsefe, şiir, tarih ve siyaset olmak üzere toplumsal içerikli romanlardan hoşlanır. Felsefe, şiir, toplumbilim, satranç, siyasal sinema, fauna, anatomi ve futbol en tutkulu uğraşlarındandır. Fransızca, Fince, Almanca ve İngilizce'ye şiir çevirileri de yapan Kılçıksız'ın sözel yeteneği geniş bir lisan yelpazesinden oluşuyor.

NEDEN TİRANLARI SEVERİZ?

DAVID LIVINGSTONE SMITH

ÇEVİREN: MELTEM ALKUR

Psikanalistler, otoriterlerin dünyada cenneti vaat ederken nasıl olup da nefret, kendine acıma ve sanrıyı harekete geçirdiğini açıklıyor.

İnsanlar niye zalim, otoriter liderleri defalarca hoş karşıladı? Binlerce yıldır, filozoflar ve siyaset kuramcıları otoriter liderlere boyun eğerek neden kendi isteğimizle boyunduruk altına girdiğimizi açıklamaya çalıştı. Günümüzde ise dünyadaki otoriter rejimlerin kaygı veren yükselişi bu soruyu hiç olmadığı kadar önemli kılıyor.

Platon tiranlık sorunu ele alan ilk ve en etkili düşünürlerden biriydi. M.Ö. 380 yıllarında kaleme aldığı *Devlet* kitabında demokratik devletlerin tiranlığa dönüşmeye mahkûm olduğunu iddia etti. Belki de çok sevdiği hocası Sokrates'in Atina demokrasisi tarafından ölüm cezasına çarptırılmasından, Platon demokrasi yandaşı değildi. Demokratik hükümet şekillerinin arzularına ulaşma sanatında yetenekli, ağız iyi laf yapan politikacılara kolayca yem olan ahlaksız ve disiplinsiz bir halk yarattığına inanıyordu. *Devlet*'le hemen hemen aynı tarihlerde yazdığı *Gorgias*'ta böyle politikacıların kamu menfaatini beslemek

yerine sağlıksız vaatlerle kitleleri baştan çıkardığını söyler. "Pastacılık tıp maskesine büründü" ifadesiyle Platon küçümseyerek konuya dikkat çeker "ve insan vücuduna en iyi gelen besinlerin ne olduğunu biliyormuş gibi davranır. Böylelikle eğer bir pastacı ve bir doktor çocukların ya da insanların önünde hangisinin iyi besin hangisinin kötü besin olduğu konusunda tartışmak zorunda kalsaydı, doktor açlıktan ölürdü" der.

Şimdi de zamanı hızlıca 20. yüzyılın başlarına yani 2500 yıl ileriye sarın ve Alman sosyolog Max Weber'in çalışmalarını düşünün. Sosyolojinin kurucularından Weber "karizmatik otorite" yani "bir kişinin belirli bir niteliği nedeniyle sıradan insanlardan ayrı tutulması ve doğüstü, insanüstü ya da en azından olağanüstü güçlere ya da yeteneklere doğuştan sahipmiş gibi muamele edilmesi" kavramını geliştirdi. Karizmatik liderler kendini adama olgusunu aşılar ve yandaşları tarafından ilahi bir figür olarak görülür. Weber'in anlayışı Platon'un üstünkörü açıklamasını derinleştirir. Yükselen tiran özel, neredeyse büyümlü bir atmosfere sahiptir. Yandaşları karizmatik

liderin mucizeler yaratabileceğine ve hayatlarını değiştirebileceğine inanır. Peki, bu nasıl gerçekleşir? Rasyonel insanları aksini düşünmeye, böylesine tehlikeli, gerçek dışı fikirleri benimsemeye sevk eden nedir? Konuyu açıklamak için daha derine inmeliyiz.

Weber'in Berlin'de karizma teorisini geliştirdiği sıralarda, Sigmund Freud da Viyana'da benzer fikirlerle boğuşuyordu. Bu fikirlerini *Grup Psikolojisi ve Ego'nun Analizi* (1921) kitabında bir araya getirdi. *Grup Psikolojisi* yandaşçılığın psikolojik dinamiklerine odaklanır. Freud'un birçok eseri gibi anlaşılması güç bir metindir; ancak göze çarpan iki temel konu vardır. İlki, Freud otoriter liderlerden etkilenenlerin bu kişileri *idealleştirdiğini* iddia eder. Lider, bütün ciddi kusurlardan yoksun, kahraman ve örnek biri olarak görülür. İkinci olarak Freud yandaşların *ego ideali* dediği kavramın yerine lideri koyarak liderle kendilerini özdeşleştirdiğini öne sürer. Ego ideali, kişiye kılavuzluk eden değerlerin zihinsel temsilidir. Doğru ya da yanlış inançları, neyin zorunlu ya da yasak olduğunu kapsar. Aslında vicdanımıza karşılık gelen ahlaki pusulamızdır. Yandaşların ego ideallerinin yerini alan otoriter lider, onların vicdanı *haline gelir*. Liderin sesi onların vicdanının sesine dönüşür. Liderin amacı *her neyse* doğası gereği iyi ve doğrudur.

Freud'un savı Hitler Almanyası'nda olup bitenlerle çok iyi bir şekilde uyur. Alfons Heck örneğini düşünelim. Heck gençken Hitler Gençlik'ine üye olmuştu. Tarihçi Claudia Koonz *Nazi Vicdanı* (*The Nazi Conscience*, 2003) kitabında Heck'in Gestapo'yu köydeki Yahudileri ve en yakın arkadaşı Heinz'i sürgün için toplamasını izlerken "Yahudileri tutuklamaları ne kadar korkunç" demediğini aksine, "Yahudi tehdidi" fikrini özümsemiş biri olarak "Heinz'in Yahudi olması büyük talihsizlik" dediğini yazmıştır. Bir yetişkin olarak "sürgünün adil olduğunu kabullendim" demiştir.

Yandaşlar topluluğunun otoriter liderle ortak bir kimliği paylaşmasının önemli bir sonucu daha bulunmaktadır. Yandaşlar birbirlerini bir "hareketin" parçası olarak tanımlar ve kendilerini kolektif bir bütünle kaynaşırken bulurlar. Bu baş döndüren birlik duygusu ve kişinin kendi çıkarlarının yerini daha büyük bir amaca bırakması otoriter sistemlerin çok önemli bir parçasıdır. Üçüncü Reich'te olduğu gibi pek çok otoriter söylemde bunun örneği görülür. Birreyn ırk ya da *Volk* adına bir araç olduğu ve daha büyük, aşkın ruha hizmet etme görevinin küçük kişisel çıkarları gölgede bıraktığı fikri Hitler Almanyası'nda yaygındı. Alman çocuklara kanlarını "saf" tutmaları yani ırklar arası evlilikten kaçınmaları öğ-

retildi. Taşındıkları kanın kendilerine değil geçmiş, günümüz ve gelecekteki Alman ırkına ait olduğu bu şekilde ebedi bir yaşama kavuşacakları söylendi.

"Hitler sıradan bir politikacı olarak değil daha çok ilahi gücün dokunduğu bir tanrı elçisi olarak görüldü."

Otoriter sisteme katılmanın şüphesiz dini imaları bulunur. Saflik uğruna kendini daha yüce bir güce teslim etme ve kişisel ego sınırlarından feragat etmeyi gerektirir. Ebedi yaşam, yeniden doğma ve günahlardan arınmayı hatırlatır. Hitler'in yarı dini doğası tarihçi Laurence Rees tarafından *Adolf Hitler'in Öldüren Karizması* (*The Dark Charisma of Adolf Hitler*, 2013) kitabında şöyle tanımlanır:

Hitler'i anmak için onun Berchtesgaden'daki evine hacı gibi giden Almanlar, Reich Yüksek Mahkemesi'nde Hitler'e gönderilen binlerce kişisel dilekçe, Nürnberg mitinglerinin sahte dini ikonografisi, Alman çocuklara Hitler'in "Tanrı tarafından gönderildiği" ve onun "inançları" ve "ışıkları" olduğunun öğretilmesi... Bütün bunlar Hitler'in sıradan bir politikacı olarak değil daha çok ilahi gücün dokunduğu bir tanrı elçisi olarak görüldüğü gerçeğini gösterdi.

Bunu aklımızın bir köşesinde tutarak Freud'un *Bir Yanılsamanın Geleceği* (*The Future of an Illusion*, 1927) yazısına dönmek bize yardımcı olacak. Her ne kadar daha çok din psikolojisiyle ilgili olsa da, yazının siyasi bağlamını ve içeriğini göz ardı etmek hata olur. "Kızıl Viyana"daki hiçbir Yahudi 1927 yılında (Hitler'in ilk Nürnberg mitinglerinin yılı) siyasi Yahudi düşmanlığının yükselişe geçmesinden endişe duymadı. Freud, 1926'da yani bu tarihten bir yıldan daha kısa bir süre önce verdiği röportajında şunları söyledi.

Ana dilim Almanca. Kültürüm ve kazanımlarım Alman. Kendimi entelektüel olarak Alman görürdüm ta ki Yahudi düşmanlığı önyargısının Almanyada ve Avusturya Almanyası'nda arttığını fark edene kadar. O zamandan beri kendimi Yahudi olarak görmeyi tercih ediyorum.

Yazısında gönderme yaptığı bir yanılsama "Alman ırkının medeniyet kabiliyeti olan tek ırk" olduğu düşüncesidir.

O zamanlar, Avusturya siyasi gündemi Sağcı Hristiyan Sosyalistler (silahlanmış kısmına, *Heimwehr* ya

da “ev güvenlik görevlisi” denir ve İtalyan faşistler tarafından finanse edilmiştir) ve daha solcu Sosyal Demokratlar (silahlanmış kısmına *Schutzbund* denir) arasında bölünmüştür.

İki grup arasındaki gerginlikler 15 Temmuz 1927’de, Solcuların Freud’un yaşadığı eve sadece birkaç dakika yürüme mesafesinde olan Viyana Üniversitesi’ni işgal etme girişimleriyle ve kalabalığın saldırıp ateşe verdiği, Freud’un evine 20 dakika uzaklıktaki, Adalet Sarayı önünde toplanıp büyük bir protesto gösterisi düzenlemeleriyle patlak verdi. Polis eylemcilerin üzerine ateş açtı ve üç saat sonra 89 eylemcinin ve 5 polis memurunun cansız bedeni kaldırılma uzanıyordu. O gün ve o günü takiben iki gün *Schreckentage*, “korku günü” olarak bilindi. Freud gibi Viyanalı entelektüeller için otoriter siyaset tehdidi evlerine çok yakındı.

Alman filozof Ludwig Feuerbach ve Karl Marx’ın geleneğini takip eden Freud dini inançların birer yanılsama olduğunu iddia etti. Yine de kendilerine özgü bir yanı vardı: Yanılsamayı yanılsama olmayandan ayıran şey doğru olup olmaması değil nasıl ortaya çıktığıdır. Yanılsamalar benimsediğimiz inançlardır; çünkü onların doğru olmasını *isteriz*. Bir sabah piyangoyu kazanacağınıza dair şiddetli bir inançla uyandığınızı ve piyango bileti aldığınızı varsayın ve düşünün ki sahiden şans eseri piyango size çıktı. Kazanacağınız inancı doğru bir inanç olsa bile bu inanç Freud’un bir yanılsama sayılır.

En zorlu yanılsamalar *sanrı* olarak değerlendirilir. Sanrılar, onları dolduran dileklerin gücü nedeniyle hem yanlış hem de rasyonel düşünmeye yüksek dayanıklılığı olan yanılsamalardır. Dini inançlar Freud’un en önemli sanrı örnekleridir. Freud bu inançların “insanlığın en eski, güçlü ve en acil dileklerinin yerine getirilmesi” olduğunu yazmıştır. “Bu sanrılarının gücü dileklerin gücünde yatmaktadır.”

Tanrı gibi lider de her şeyi bilir, her şeye kadirdir ve sonsuz rahmet sahibidir.

Dini inancın temelini oluşturan dileklerin insanın çaresizliğinden kurtulmasıyla bir ilişkisi olmalıdır. Bizler hastalık, doğal afet ve nihayetinde ölüm gibi doğa güçlerine ve ayrıca bize zarar verebilecek, öldürebilecek ya da adaletsiz muamele edebilecek diğer insan eylemlerine karşı savunmasızız. Freud, çaresizliğimizin farkına vararak bebeklik prototipine yani bebekten deneyimlediğimiz oldukça çaresiz anılarımıza, bize bakan (ya da bakamayan) yetişkinlere duyduğumuz mutlak ve korkunç bağımlılığımıza geri döndüğümüzü düşünmektedir. Freud, ölümden sonra hayat bahşedecek, esirgeyen ve güçlü bir tanrı yanılsamasına tutunarak dini insanların çaresizlik duygusuyla baş ettiklerini belirtmiştir.

Siyasi alanda rol alan psikolojik güçler ve Freud’un dini dürtü analizi arasında açıkça ilişki bulunmaktadır. Siyaset bariz bir şekilde insanın savunmasızlığına bir cevaptır. En derin korkularımız ve umutlarımız siyasi alana nüfuz eder ve bu da bizi siyasi

yanılsamalara karşı duyarlı kılar ki bu da Freud'un sanrı tanımıyla örtüşür. Bu açıdan bakıldığında otoriter siyasi sistemler tek tanrılı dinleri yansıtır. Tanrı gibi lider de her şeyi bilir, her şeye kadirdir ve sonsuz rahmet sahibidir. Sözleri gerçekliğin boyutunu tanımlar. Tanrı övülmeli ve kendisiyle uzlaşılmalı ama asla karşı çıkılmamalıdır. Doğası gereği düşmanları şeytani güçlerle işbirliği yapar.

Eğer dinler sadece dilekleri yerine getiren fanteziler olsaydı, sevimli ve aydınlık olurlardı; ama hiç de öyle değiller. Tatlı cennet vaadi sadece cehennem tehdidi karşısında anlamlıdır ve kurtuluş; zorluk, acı çekme hatta dini şehitlerin durumunda eziyet ve ölüm pahasına da olsa bir şeyin kurtarılmasını gerektirir. Otoriter siyasi söylemlerde de bu durum geçerlidir. Hepsi pasta değildir, aynı zamanda zehirdir.

Bu otoriter zihniyetin daha karanlık boyutunu ele almak adına aristokrat bir İngiliz ailesinden gelen daha az tanınan psikanalist Roger Money-Kyrle'nin eserine dönüyorum. Kendisi 18 yaşında Birinci Dünya Savaşı'nda mücadele etmek için Kraliyet Uçuş Kolordusu'na katıldı. 1917 yılında Fransa'nın kuzeyinde vuruldu ve böylece askeri kariyeri sona erdi. Savaş sonrası fizik ve matematik okumak için Cambridge Üniversitesi'ne kaydoldu; ancak kısa bir süre sonra bölümünü felsefe olarak değiştirdi. O zamanın Cambridge'deki birçok düşünürü gibi Money-Kyrle de psikanalize merak sardı. Freud'la analiz yapmak ve filozof Moritz Schlickle (Viyana Çemberi'nin başkanı) beraber doktorasını tamamlamak üzere 1922 yılında Viyana'ya gitti. 1926'da Birleşik Krallık'a döndükten sonra ikinci doktora unvanını antropolojiden aldı ve nihayetinde psikanalist oldu.

Money-Kyrle, sonraları Nazilerin uçağına yerleştirdiği saatli bomba sebebiyle hayatını kaybeden diplomat arkadaşı Arthur Yencken'in daveti üzerine 1932 yılında kısa bir Berlin turu yaptı. Yencken onu Joseph Goebbels ve Hitler'in de konuşma yaptığı Nazi Parti mitingine götürdü. Money-Kyrle gördüklerinden ve duyduklarından büyüldü, aynı zamanda rahatsız da oldu. Psikanalistik bir perspektiften konuşmaların ve kalabalığın dinamiklerini inceleyerek ne olduğunu anlamaya çalıştı. Bu incelemenin meyvesi de "Propaganda Psikolojisi" (1941) adlı makale oldu.

Almanya'yı ziyaret ettiği sıralarda Money-Kyrle, Macaristan doğumlu İngiliz psikanalist Melanie Klein'in yoğun entelektüel etkisi altındaydı. Klein, insanoğlunun "psikotik kaygılar" adını verdiği derin ve ürkütücü korkuları aklından çıkaramadığı görüşündeydi. Bu kaygıların ve onlara verdiğimiz tepkilerin birçok

insan davranışını iyilik ya da kötülük adına yönlendirdiğini düşünüyordu. Klein'in şemasında psikotik kaygının iki ana formu bulunuyor: kötü veya ilahi güçlerin gazabına uğrama korkusu yani *paranoid* kaygı ve kişinin değer verdiği ve sevdiği şeyleri yok etme pişmanlığı yani *depresif* kaygı. Ayrıca Klein, *manik savunma* adını verdiği durumu çaresizliğin ve başkalarına bağımlılığın güç, ihtişam ve kendine yetme sanrılarıyla reddedilmesi olarak tanımladı. Manik savunmanın zafer, kontrol ve aşağılama tutumlarıyla gösterildiğini belirtti.

Nazi söylemlerinin gücünü anlayabilmek için Money-Kyrle, Klein'in bakış açısını kullandı. Hitler ve Goebbels'in dinleyicileri kitle psikozuna sevk ettiği ve bunu siyasi amaçları doğrultusunda şekillendirdikleri sonucuna vardı. Kyrle şöyle dedi:

Konuşmalar özellikle etkileyici değildi; ama kalabalık muazzamdı. İnsanlar giderek bireyselliklerini kaybedip çok zeki olmayan ama oldukça güçlü bir canavara nüfuz etmiş gibi görünüyordu... onları kıskırtan ya da arzularını devasa bir piyanonun notaları gibi kolayca değiştiren kürsüdeki şahsiyetin baştan aşağı kontrolü altındaydılar.

Eylem sırasında Hitler ve Goebbels'i gözlemleyen Money-Kyrle, siyasi propagandanın işlemesi için propagandacıların kitle üzerinde acizlik duygusu (zehir) yaratması ve ardından onlara sihirli bir çözüm sunması (pasta) gerektiği fikrine vardı. Propagandacılar ilk olarak, kitleye çok değerli ve iyi bir şeyi kaybettikleri ya da mahvettiklerini hissettirmek için onları bunalıma sürüklerler. Kitleyi dizlerinin üzerine çöktürdüler. Maskara ettiler. Alman halkının kaderine ihanet ettiler. Money-Kyrle'nin dediği gibi "10 dakika boyunca savaştan beri Almanya'nın çektiği acıları dinledik. Canavar kendini acındırdığı bir partiden zevk alıyor gibi duruyordu."

"Uyarılan melankoli paranoyaya, paranoya ise megalomaniye dönüştü."

İkinci adım, azınlık ya da dışlanmış grupları, acıların faili olarak tanımlamaktır. Bu kişiler kötülüğün gücüdür, bize dışarıdan işkence etmekte veya bizi içerden tüketmektedirler. Bu konuda Money-Kyrle şunları yazdı:

Ardından ikinci 10 dakika boyunca bu acıların tek faili Yahudilere ve Sosyal-demokratlara karşı en korkunç patlama geldi. Kendine acıma yerini nefrete bıraktı ve canavar cinayete meyilli gözüküyordu.

Üçüncü adım acizlik dehşetine manik bir çözüm önermektir.

Kendine acıma ve nefret yeterli değildi. Korkuyu ortaya çıkarmak da gerekliydi. Böylece konuşmacılar azarlamaktan kendini övmeye döndüler. Küçük adımlardan itibaren Parti yenilemez bir hale geldi. Her dinleyici kendi içinde sınırsız gücün bir parçasını hissetti. Bu durum yeni bir psikoza taşındı. Uyarılan melankoli paranoyaya, paranoya ise megalomaniye dönüştü.

Şiddeti gittikçe artan bu final, Hitler'in performansının manik evresi, *birlik çağrısı*ydı. Money-Kyrle bunun otoriter propagandanın başarılı olması için çok önemli olduğunu düşünüyordu. Eğer "şimşek çaktırmak yapabildiği son şey olsaydı, dönüştüğü Tanrıyı koruyamazdı." Sonuçta bu denli güçlü ve pozitif duyguları dile getiren Hitler dünyada cennet sözü verdi; "Ancak bu cennet sadece gerçek Almanlar ve gerçek Naziler içindi. Bunun dışında kalan herkes zalimdi ve bu yüzden nefret objesiydi."

Nazi söylemlerinin gözlemlerinden ilam alan Money-Kyrle yine de analizinin sadece Nazilere uygulanabildiğini kastetmedi. 2016 ABD başkanlık seçiminde Gwynn Guilford, Donald Trump mitinglerinin birçoğuna katıldı ve gözlemleri üzerinde Money-Kyrle'nin savını test etmek için notlar kullandı. Online dergi *Quartz*'da yayımlanan ilginç makalesinde şunları söyledi: "Trump'ın mitinglerinde karadığım pek çok gözlem notunun üzerinden geçtim. Neredeyse her paragrafı Money-Kyrle'nin bu sıralamasıyla örtüştü."

Böyle liderlerin cazibesinin psikanalitik teşhisi doğru olsun ya da olmasın otoriter liderlere beslenen tutkunun psikolojik kaynaklarının benzer şekilde analizi gereklidir. Otoriter yanılsamaların cazibesini anlamak bizi bu duruma karşı bir aşymışçasına koruyabilir ve böylelikle bizi tekrar uçuruma sürüklenmekten alıkoyabilir.

İngilizce orijinali: David Livingstone Smith, "Why we love tyrants", aeon.co, 12 Şubat 2018.

PROF. DR. ATILLA YAYLA İLE SÖYLEŞİ: FİLOZOF ALGISINDA HİTLER VE FELSEFİ DÜŞÜNCEYE ETKİSİ

SÖYLEŞİ: EFSUN AKSEN

Efsun Aksen: “Her filozof felsefe çalışmış/çalışıyor ama her felsefe çalışan filozof değil.” derken yaptığınız bu ayrımın temeli nedir?

Atilla Yayla: İngilizcedeki “philosopher” kelimesi Türkçeye genellikle “filozof” olarak çevriliyor. Aslında tam karşılığı “felsefe çalışan kişi” demektir. Filozof kelimesinin bir itibarı olduğu için insanlar filozof demeyi ve kendilerine filozof denilmesini seviyorlar. Fakat filozof farklı, felsefe çalışmak farklı bir şey. Her felsefe çalışan da filozof değil. Mesela, üniversitelerdeki birçok felsefe hocası da filozof/düşünür değil, felsefe öğretmenidir. Filozof olmak için kendisine mahsus sistematik bir düşüncesi olması ve bu düşüncenin zamanın ve eleştirilerin testinden geçerek ayakta kalması gerekir. Bu tür insanlar az çıkıyor ve zaten çıktığı zaman tarihte iz bırakıyor.

Efsun Aksen: “Filozof Lider” ve “Filozof Diktatör” kavramlarının farkını Hitler ve filozoflar üzerinde nasıl değerlendirirsiniz?

Atilla Yayla: Konuyu daha geniş bir çerçeveye oturtursak, Platon’dan beri, “felsefi tiranlık” diye bir me-

sele vardır. Genellikle şu müspet algılara meyilliyiz: Felsefeci aklını kullanan kişidir, sorgulayan kişidir, sorgulayarak yol alan kişidir, hakikate ulaşma şansı daha fazla olan kişidir gibi. Bu bazı felsefeciler için doğru olsa da bazıları için doğru değil. Bazı durumlarda felsefecilerin son derece bağınaz olduğu dikkatimizi çekiyor. Dünyada bunun birçok örneği var. Belki şöyle bir ayrım yapmak doğru olabilir; her felsefeci kendisi için bir hakikat arıyorsa, kendi dünyasının hakikatini test etmeye çalışıyorsa bu dikkate ve takdire şayan bir çabadır. Ama felsefeci başkalarının hayatlarına hükmetmesi gereken bir hakikatin peşinde koşuyorsa, hangi amaçla hareket ediyor olursa olsun, varacağı yer diktatörlüktür. Dolayısıyla felsefede, “felsefi tiranlık” diye bir mesele var; felsefecilerin tiran olması, en iyi yöneticilerin aklını en iyi kullananlar arasından çıkacağı, aklını en iyi kullananların da felsefeci olduğu inancının ürünü. Bu son derece tehlikeli bir düşüncedir. Bazı filozoflar tahammülsüzdür. Kendi görüşleri dışında bir görüş sergiletilmesine büyük reaksiyon gösterebilecekleri gibi hakikatin tekelinin kendilerinde olduğunu da düşünüyor olabilirler. Halbuki felsefecinin hoşgörü-

l , yumuşak, her görüşü dinlediği yönünde bir anlayışımız vardır. Türkiye'deki felsefe bölümlerini ölçü olarak alırsak, en radikal hocalarının önemli bir bölümünün felsefe bölümlerinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu tuhaf bir şeydir. Bugünlerde okuduğum Paul Johnson'un *Entelektüeller* kitabı bu bağlamda güzel bir giriş yapıyor. Günümüzde felsefeci denildiğinde daha ziyade seküler aydına işaret ediyoruz ama öyle olması şart değil. Özellikle politik felsefenin teolojiyle çok yakın bağları vardır, modern politik felsefe teolojinin sekülerleşmiş hali gibidir. Ama Jean-Jacques Rousseau ile doğduğu kabul edilen seküler entelektüellerin kendi kendilerine verdikleri görev din adamlarını, papazları, rahipleri sorgulamaktadır. Bu sorgulamayı akıllarıyla yapıyorlardı ve her şeyi sorgulamaya açık görmek istiyorlardı. Bu bakışın, dinsel tahakkümün yarattığı felaketleri ortadan kaldıracadı varsayılıyordu. Aradan iki-üç asır geçti. şimdi ise bu seküler entelektüelleri sorgulama zamanıdır. İlginç bir şekilde felsefi temelleri olan seküler diktatörlükler, özellikle 20. yüzyılda vücut bulmuştur. Nazizim/nasyonal sosyalizm bunlardan birisidir. Faşizmle birlikte sosyalizm de seküler felsefi diktatörlük örnekleri teşkil etmiştir. Fakat felsefe dünyasında da çok ilginç bir şekilde, faşizme karşı sorgulayıcı bir tavır olmakla beraber, aynı tavır sosyalizme karşı yoktur. Mesela Hitler felsefeyi ve sanatı seviyordu, onu destekleyen filozoflar da oldu. Lenin de 20. yüzyılı kan g l ne  eviren diktat rlerden birisidir; fakat felsefeciler nadiren Lenin'i ele alırlar ve Lenin'in kendisi de bir bakıma düşünürdü. Marksizme çok büyük katkısı olmadı belki ama Marksizm çizgisinde ilerleyen bir düşünürdü. Dolayısıyla bu problemi Hitlerle sınırlı tutma-

mak gerekiyor. Felsefesi diktat rl ge yol açacak filozoflar sadece Hitler'e destek vermiş olan Heidegger, Schmitt gibi filozoflar değildir. Mesela Marx da öyledir. Birçok sosyalist düşünür, daha eskiye gidersek Platon'un kendi

isim. Aslında Hegelcilik Alman nasyonal sosyalizminde de Sovyet sosyalizminde de tecelli eden bir şeydir. Çünkü devleti ulaşılabilecek en yüksek beşeri organizasyon olarak g r rl r ve devleti yüceltip kutsarlar. Bundan dolayı totalite-

düşünceleri, felsefeci diktatörlerin egemen olacadı rejimlere yol açabilecek düşüncelerdir. Bu bizi, felsefecinin kendi için hakikat arıyorsa onun kendi bileceği iş olduğu ve güzel düşünceler üreteceği noktaya götürür. Fakat felsefeci kamu zoruyla başkalarına kabul ettirilmesi gereken hakikati, ister aklına dayanarak ister rüyasında gördüğü şeye dayanarak olsun, bulduğuna inanıyorsa, büyük bir tehlikeyle karşı karşıyayız demektir.

Efsun Aksen: *Kant'ın milliyetçi anlayışı ve Hegel'in devlet anlayışının veya diğer filozoflarının bu yöndeki düşüncelerinin Hitler üzerinde bir etkisi var mıdır?*

Atilla Yayla: Felsefenin çoğu kavramla ilişkilendirilmesi mümkündür. Ne yazık ki Alman kültüründe, felsefeciyi de kapsayacak şekilde, anti-semitik bir damar var. Bu damar, Kant'ta da bir ölçüde yansıyor, ki Kant'ı değerli bir filozof olarak biliyoruz ve okuyoruz. Hegel ise devleti y celt n bir

rizmin izleri vardır. Batı geleneğinde şüphesiz kuvvetli bir totaliter gelenek, totaliter içerik vardır. Batı felsefi geleneğinde kuvvetli bir totaliter damar vardır; fakat bu her damarın totaliter olduğu anlamına gelmez. Bugün birçok kimse k   mseyebilecek olsa da Edmund Burke bir muhafazakâr düşünür olarak totalitarizme gidecek bir düşünce silsilesi ortaya koymuş değildir. Veya 20. yüzyıl modern filozoflardan Friedrich August von Hayek ve benzeri isimlerden bir totaliter düşünceye ulaşmanın imkânı yoktur. Kaldı ki totaliter düşüncenin altında yatan mekanik basittir. Bir hakikat vardır, bu hakikat keşfedilebilir, bu keşfi yapacak olanlar muhtemelen felsefecilerdir. Bu hakikatin aynı zamanda topluma çeşitli alanlarda uygulanması lazımdır. Ama felsefeci/düşünür elinde fiziki güç olan bir özne değildir. Kendi ideallerini topluma uygulayabilmesi için güce ihtiya ı vardır. Bu g   de iktidar sahibindedir. O yüzden bu sadece Almanyada ve Alman fel-

sefecilerinde görülen bir durum değil. Mesela Hitler'e ilk teslim olanlar üniversite profesörleridir, entelektüeller ve aydınlardır. Sıradan insanlar daha zor teslim olmuşlardır. Buradan çıkarılacak sonuç şudur; toplumsal çoğulluk doğal bir şeydir, bütün topluma empoze edilebilecek bir kamusal hakikat yoktur, herkesin hakika-

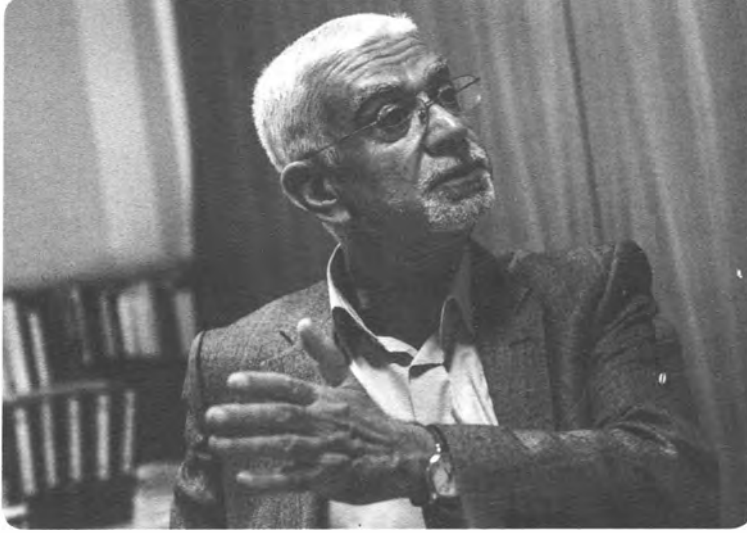
Efsun Aksun: “Kavgam”ın felsefi düşünce içerisindeki yerini nasıl değerlendirirsiniz?

Atilla Yayla: Bireylerde ve toplumlarda bir taraftan kendi hayatlarının peşinden gitme, kendi dünyalarını kurma eğilimi vardır. Bir taraftan da kolektivist eğilimler vardır. Ki Almanya’da kolektivist eğilimler kuvvetlidir. Gerek

yüzyıldaki belki en vahşi soykırıma uğramışlardır. Aynı zamanda Hitler’in kendisinin entelektüel ilgileri de vardı, felsefeye ve sanata da meraklıydı. Sanatçı olma yolunda bir mesafe kat edebilseydi belki bugün Hitler’i katliamıyla değil de resimleriyle konuşuyor olacaktık. Bu bağlamda felsefecileri ve sanatçıları kendi başına yüceltmenin alemi yok. Felsefe ve sanat iyiye de hizmet edebilir kötüye de. Fakat felsefecilerde ve sanatçılarda kendilerini yüceltme eğilimi olduğunu biliyoruz. Kendilerini diğer insanlardan ayırtırma, farklı bir statüye koyma eğilimleri ve bu doğrultuda bir güç elde etme eğilimleri var.

Efsun Aksun: Bahsettiğiniz “güç” toplumları yönlendirme isteğinden mi yoksa kişisel amaçlara yönelik bir kavram olarak mı şekilleniyor?

Atilla Yayla: Siyasi liderler iktidar isterler. Bu iktidarı genellikle toplumun iyiliği için kullanmak istediklerini söylerler. Kendilerinin seçilmiş insan olduğunu veya kendi mücadeleleriyle seçilmiş insan olma vasfını kazandıklarını düşünürler. Bu demokratik ülkelerdeki siyasetçilerde de vardır, totaliter ülkelerdeki siyasetçilerde de vardır. Bunu ortadan kaldırmanın imkânı yok, olsaydı siyasi lider ve siyasi hareket diye bir şey kalmazdı. Dolayısıyla problem sadece siyasi liderlerin ne istediğinde yatmıyor. Mesela toplumsal çoğulluğu benimseyememiş, çoğulluğu kendisinde yaşatamayan ve yansıtamayan toplumlarda bu tür liderlerin ortaya çıkması ve toplumu kötü yerlere sürüklemesi şaşırtıcı olmaz. Gelenek, tarihi tecrübe, dinsel sınırlar, devletin küçük olması, devletin sivil toplum alanlarını işgal etmemesi felsefi temeli olmayan diktatöryal arayışlara karşı en büyük garantimizdir. Felsefenin de bu istikamette hareket etmesi beklenir;

ti kendisinedir. Kimse kimseye seküler peygamber tayin etme hakkına ve yetisine sahip değildir. Toplumsal standart değerler skalası etrafında bütünleşen entiteler değildir, toplumun değerler çoğulluğu da vardır. Toplum mükemmelen uyumlu parçalardan oluşan ve hep aynı istikamette yürüyen bir bütünmüş gibi görülemez ve algılanamaz. Bütün totaliter felsefelerin altında bu inanç vardır. Toplum zaten bir varlık olmaktan ziyade bir akış halidir. Bu akış hali içerisinde farklı değerler, farklı amaçlar, çatışan ve rekabet eden değer ve amaçlar da olabilir, neticede hepsi bir aradadır. Bazı iddialı felsefeciler bunu görüp kabul etmek istemiyorlar. Çoğu hakikati keşfetmek istiyor ki bu da dinlerden geçen bir tutum olabilir.

Almanya’nın tarihi şartları, Birinci Dünya Savaşı’nda uğradığı yenilgi ve sırtlarına bindirilen ağır yükler, devamında Almanların onurunun kırılması bu kolektivist arayışları kuvvetlendirmiştir. Almanlar itibarlarını iade edecek bir çizgi aramışlardır. Şüphesiz Kavgam’da hâkim bir felsefe vardır fakat bu kitap aynı zamanda Hitler’in siyasi pozisyonunu da yansıtmaktadır. Hitler ise Alman milletin yüceltilmesi ve Alman toplumunun öncülüğünde ağırlıklı olarak Almanya’yı, Avrupa’yı ve belki bütün dünyayı etkileyecek bin yıl sürecek üçüncü bir reich kurma peşinde koşmuştur. Kitapta da Yahudileri Alman ırkının şeytanı olarak tasvir etmiştir. Yahudiler de yer yer talihsiz bir halk olarak başka yerlerde olduğu gibi Hitler Almanya’sında da okkanın altına girmişlerdir. Ve yirminci

ama her felsefeci kendisinin hakikatin kaşifi olduğu iddiasında olabilir. Bu noktada akla da bir gönderme yapabiliriz. Standart, her zaman, her yerde ve herkeste mevcut bir akıl yoktur. Akıl da gelişen ve evrilen bir cevherdir. Eğer aklın yolu bir olamaz. Ol-

saydı bütün felsefecilerin aynı şeyi söylüyor olması gerekirdi. Halbuki tüm felsefeci ve siyaset teorisyenleri farklı düşünceler dile getirmişlerdir. Dolayısıyla felsefe akıl adına diktatörlük kurmanın aracına çevrilmemelidir.

YAZAR

ATILLA YAYLA

Araştırma alanları siyaset felsefesi, sosyal ve siyasal teori, politik iktisat üzerinedir. İnsan hakları, adalet, özgürlük, hukuk devleti, siyasal ideolojiler ilgisini çekmektedir. Ekonomik eşitsizlik, fakirlik ve zenginlik konularında çalışmaları ve çeşitli dillerde yayınlanan çok sayıda kitabı ve makaleleri vardır. Siyaset bilimi, siyasal sistemler, demokrasi teorisi, anayasa hukuku gibi dersler vermektedir. İskoç Aydınlanma Geleneği, Avusturya İktisat Okulu akımlarının tanıtılmasına yönelik telif yazılar kaleme almaya ve çeviriler yapmaya özel önem vermektedir.

SÖYLEŞİ

EF SUN AKSEN

Araştırma alanları varlık felsefesi, epistemoloji, fenomenoloji, değerler felsefesi ve etik, varoluşçu feminizm ve ontoloji üzerinedir. Sürrealizm ve Zen Budizmi ilgisini çekmektedir. Sanal ortamlarda edebi akımları temsil eden yazarları ele aldığı inceleme yazıları yayımlanmıştır. Sağlık üzerine aldığı eğitiminden yola çıkarak devam ettirdiği sağlık sosyolojisi çalışmaları vardır. Başta deneme kitapları olmak üzere, düşünce ve inceleme dergileri, natüralist-realist ve izlenimci romanlar ve avangard sinemadan hoşlanır

ALTHUSSER'İN İDEOLOJİ KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE HİTLER VE TEHLİKELİ YÜKSELİŞİ

SİBEL YALI

İdeoloji konusunu çalışanlar bu kavramın ne kadar karmaşık olduğunu iyi bilir. Başlangıçta filozoflarca olumlu kabul edilen bu kavram ilerleyen süreçte olumsuz bir içeriğe bürünür. Fransız düşünür Louis Althusser'e göre ideoloji, bireyin gerçek varoluş koşullarıyla kurduğu hayali ilişkinin bir temsili olarak karşımıza çıkar. Bu haliyle ideoloji, klasik izahların aksine tüm sınıfların bu temsile dahil olduğu, sürekli olduğu ve her yana yayılmış pratikler dizgesi olarak kabul görür. Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı eserinde okul, medya, hastane, hapishane ve bunun gibi çeşitli ideolojik araçlar yardımıyla devletin üretim ilişkilerini yeniden ürettiğini ve böylelikle meşruiyet kazanarak ayakta kaldığını öne sürer. Adı geçen kitapta Hitler ve dönemine ilişkin başlıklar yer almaz; ancak Althusser'in bu kitapta ele aldığı iki önemli kavram Hitler'in siyasal ve ekonomik tezleri ile bu tezlerin temsiline ilerde nasıl somut hale geldiğini anlayabilmek açısından önemlidir. Bu kavramların ilki ideolojinin maddi olması ilkesi diğeri de devletin ideolojik aygıtları vasıtasıyla toplum geneline enjekte edilebilmesi gerçeğidir. Bu yazının amacı da bu izahı "nasyonel sosyalizm yükselişi" üzerinden yapabilmektir.

Hitler'in hikayesini okuyan hemen herkes onun ne büyük zorluklar içinde büyümüş olduğunu aklından geçirmiştir. Öyle ya ondan önce doğan kardeşlerinin tümü çeşitli nedenlerle ölmüştü. Avusturyalı gümrük memuru olan otoriter mizaçlı babasını daha çocuk yaşındayken kaybetmişti. On dokuz yaşına geldiğinde ise öksüz, parasız ve hayatta yapayalnız kalmıştı. Onu hayatta tutan tek bir amacı vardı: Güzel Sanatlar Akademisi'ne kabul edilmek! O vakte kadar tek yeteneğinin resim yapmak olduğunu düşünen Hitler, bir hevesle akademiye tekrar başvurdu; ancak akademiden ikinci kez red cevabı aldı. Yirmi birinde tüm umutlarını yitiren genç bir adamın yolu sonunda evsizler yurduna düştü. Belki de hayatının en son gününde yaptığını yirmisinde yapacaktı(?) Yapmadı! Ağustos 1914'te Almanya'nın I. Dünya Savaşı'na girmesi ile gönüllü olarak Bavyera ordusuna katıldı. Fotoğrafını gördüğümüz bu çocuğun gün gelip de insanlık adına utanç dolu bir "yükseliş" göstereceğini bu tarihe kadar kimse bilemezdi. Takip eden yıllarda Hitler, kendi ülküsünü anlattığı *Kavgam* adlı otobiyografisini kaleme aldı. Bu noktada hayata dair tüm umutlarını yitirmiş genç bir insanın kendine yeni bir yol çizerek bu yolda "başarılı" olması nok-

tasına dikkatinizi çekmek isterim. Burada “başarılı” sıfatını kullanmamın nedeni Hitler’e askerlik görevini yaparken göstermiş olduğu sürat nedeniyle iki askeri nişan ve bir de gazi nişanı verilmiş olmasından kaynaklanıyor. Hatta ilk iki madalyaya onu aday gösteren subayın bir Yahudi olması ise tarihi kayıtlara geçmiş durumda.

Tarihle ilgilenen hemen herkes Hitler’in inşa ettiği formülasyonun çok korkunç sonuçları olduğunu bilir. Onun ülküsü, aşağı ırk mensubu olarak gördüğü milyonlarca insanın kıyımına neden oldu. Savaş yıllarını ve sonrasında takip eden süreçte Hitler sırasıyla Guido Von List Cemiyeti’ne, Alman İşçi Partisi’ne ve Thule Cemiyeti’ne katıldı. Ordu görevi dışında resmi bir kariyeri ve eğitimi olmayan Hitler ilerleyen yıllarda Almanyadaki en büyük propaganda aracı olan Völkischer Beobachter adlı gazetede ciddi bir güç elde etti. Bu çerçevede partinin fikirlerini açıklayan makaleler kaleme alındı ve yayımlandı. Nihayet medyada ciddi bir söz sahibi olan Hitler, partinin üst basamaklarına kadar ilerleyerek liderlik makamına geldi. Hitler’in bu noktadan itibaren “kariyer” basamaklarını hızla tırmanması ve zirveye oturarak en nihayetinde tek adam olması şaşırtıcı olmayacaktı. Hitler, tüm bu süreçte yönettiği toplumu beyaz ırkın üstün olduğu düşüncesi ile antisemitik ve antikomünist fikirler ekseninde besleyip büyüttü. Bu hastalıklı büyüme ve olgunlaşma süreci yirminci yüzyıl tarihini acılar, trajediler ve skandallarla doldurmaya yetti. Peki nasıl oldu da Hitler, ülkede kurulan yeni koalisyon hükümetinin başkanlığına atanmasıyla 1933 yılında Şansölye olabildi? Nasıl oldu da bir sonraki yıl Führer adı ile bir devlet başkanlığı yaratabildi? Nasıl oldu da 12 yıl boyunca nasyonel sosyalizm fikriyatı ile Almanyayı yönetebildi? Nasıl mı? İzah etmeye çalışayım. Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı eserinde Sovyetler Birliği’nde sosyalizmin kuruluşu çabalarına dair gözleminden ve bu konudaki eleştirilerinden bahseder. Bu kapsamda Althusser, Gramsci’nin ideoloji konusundaki düşüncelerini ilerleterek Marksistlerin ihmal ettikleri bir alanın açıklamasına girişir. Bir diğer ifadeyle ideolojinin Marksist açıdan yorumunu eleştirerek toplumsal alt yapının üst yapıyı zorunlu ve kendi-

liğinden oluşturacağı düşüncesine karşı bir tez geliştirir. Bu teze göre toplumsal formülasyonu meydana getiren üç ana düzey bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerdir. Bu düzeylerin her birinin bir pratiğe bağlı olduğunu ifade eden yazar, doğanın ekonomik düzeyde toplumsal ilişkiler içerisinde üretime katılarak dönüştürüldüğünü ifade eder. Politik pratik için, bireyin topluma katılması ve toplumla ilişkilerinin dönüştürülmesine ihtiyaç duyulduğunun altını çizerek. Bu çerçevede bireyin nasıl özneye dönüştürüldüğüne ilişkin örnekler verir. İdeolojik pratikte ise insanın kendi hayatına ilişkin zihinsel tasarımlarının nasıl dönüştürüldüğünü açıklar. Bu açıklama çerçevesinde ele alınabilecek ideoloji tanımını klasik anlayıştan farklı olarak kendi özerk belirleyici etkisi olan maddi bir pratik olarak kabul eder. İktidar söz konusu olduğunda somut pratiğin oluşmasında devlet aygıtlarının kullanımının kaçınılmaz olduğuna dikkat çeker. Muktedirlerin kendi varlığını ve politik söylemini güçlendirmek amacıyla kitle iletişim araçları dahil devletin öğretimsel, dini, ailevi, siyasal ve kültürel tüm ideolojik aygıtlarını etkili biçimde kullandıklarını vurgular. Althusser’in bu kitapta ele

aldığı görüşler bu çerçevede Hitler’in gerek erken yaşlarda yazıya döktüğü düşüncelerini gerek iktidara geldikten sonra kullandığı araçları tasvir edebilme noktasında kavramsal bir çerçeve sunar.

Althusser, bu çerçevenin özellikleri için üç noktaya dikkat çeker. İlki tüm devlet aygıtlarının hem ideoloji, hem de baskı kullanılarak işlediği üzeredir. Aradaki temel fark, devletin (baskı) aygıtının baskıya tümüyle öncelik vererek işlemesine karşın, devletin ideolojik aygıtlarının (DİA) ideolojiye tümüyle öncelik vererek işlemeleridir. İkinci nokta, devlet (baskı) aygıtının ayrı ayrı öğelerinin bir komuta biriminin, devlet iktidarını ellerinde tutan egemen sınıfların siyasal temsilcilerinin uyguladığı sınıf mücadelesi siyaseti biriminin varlığında merkezileştiği örgütlenmiş bir bütün oluşturmaya karşı, DİA’lar çok sayıda ve birbirlerinden ayırdır, “görece özerktirler” ve proleter sınıf mücadelesi ile kapitalist sınıf mücadelesi ve onların bağımlı biçimleri arasındaki çarpışmaların sonuçlarını, kimi zaman sınırsız, kimi zaman sınırlı biçimlerde dile getiren çelişiklere

nesnel bir alan sağlamaya elverişlidirler. Üçüncü nokta ise devlet (baskı) aygıtının birliği, iktidardaki sınıfların sınıf mücadelesi siyasetlerini uygulayan, iktidardaki sınıfların temsilcilerinin yönetiminde birleşmiş merkezleşmiş örgütlenmesiyle sağlanmasına karşın, değişik DİA'lar arasındaki birlik egemen ideolojiyle egemen sınıfın ideolojisiyle, çoklukla çelişkili biçimlerde sağlandığını dile getirir. Althusser'in tüm bu ifadelerini tek bir cümle ile özetlemek gerekirse devletin baskı mekanizmalarını koruyan ve üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini büyük ölçüde sağlayan esasında devletin ideolojik araçlarıdır.

Bu çerçeve içinde belki de en göze çarpanı, Hitler'in izcilere karşı geliştirdiği politikalar olmuştur. Hitler 1933'te iktidara geldiğinde, yüz binlerce çocuk izciler gibi gençlik örgütlerinin üyeleri idi. Bu tarz örgütlenmeler yeni değildi. Yüzyılın başında İngiltere'de keşfedilmiş ve Almanya'ya hızla yayılmıştı. Naziler var olan bu hareketi kendi icat ettikleri güçlü bir gençlik hareketi ile daha da güçlendirdiler. Bu hareketin ilk adımları 1922 yılında atılmıştı. Sonraları ulusal sosyalistler kendi üyelerini eğitmek ve onları ileride

parti bünyesinde görevlendirmek üzere gençlik kolları tasarladılar. Naziler güçlendikçe, gençlik kolları da büyüdü. Nasyonel sosyalizm düşüncesinin yayılmasında bu gruplar ciddi bir rol oynadı. Ocak 1933'te Hitler Gençliği'nin yaklaşık elli bin üyesi varken ilerleyen yıllarda bu rakam beş milyonu aştı. Bu sayı artarken okul müfredatları ve ders kitapları konusunda da ideolojiye uygun olarak yeni tasarımlar gerçekleştirildi. Okullarda öğrencilere partiye itaat edilmesinin gereği ve önemi anlatıldı. Özetle, Hitler gençlerinin ve Alman kızlar birliğinin okul sonrası mitinglerinde, öğrenciler Nazi partisine sadık olmak üzere eğitildiler. Bu durum Üçüncü Reich'in ideolojisini ve askeri gücünü ateşledi.

Bir diğer örnek, sansür yolu ile halkı pasifleştirmek oldu. Bu konuda ilk adım Hitler'in başyardımcılarından biri olan Joseph Goebbels'in ve idaresindeki Fırına Birlikleri'nin Berlin'deki Erich Maria Remarque'ın aynı adlı romanından sinemaya uyarlanan *Batı Cephesi'nde Yeni Bir Şey Yok* adlı filmin galasını basmak oldu. Nazi protestocular filmin gösterimini durdurmak için gösterime sis bombaları ile müdahale etti.

Filmin kesilmesine karşı çıkan se-yirciler dövüldü. Tüm bu zulmün gerekçesi Nazilerin, adı geçen romana karşı bir tavır takınmaları ve romanın sunduğu ideolojiyi "öteki" olarak kabul etmeleri idi. Romanda savaşın zalim ve saçma yanı tasvir edilmişti ve bu tasvir Nazilere göre "Almanların özüne ait değildi". Takip eden süreçte Hitler, en güvendiği yandaşlarından biri olarak gördüğü dostu Joseph Goebbels'i, Halkı Bilgilendirme ve Propaganda Bakanlığı'na getirdi. Goebbels'in ana görevi gazete, radyo programları ve filmler ile tiyatro, sanat ve müzik programlarını kontrol etmektir. Bunun yanı sıra kutsal kitap olarak kabul ettikleri *Kavgam* adlı metinde geçen ideolojik düşünceleri de medyaya sokmaktan sorumluydu. Bu sorumluluk alanı Yahudiler, liberaller, solcular, pasifistler, yabancılar ve diğerleri tarafından yazılan her şeyin "Almanların özüne ait olmadıkları"-düşüncesiyle denetimini ve sansürünü ülkelerine göre zorunlu kılıyordu. Bu durum, Nazilerin tüm Almanya'daki kütüphaneleri ve kitapçıları bir gecede basmasına ve aralarında Einstein, Freud, London, Hemingway gibi yazarların da kitaplarının olduğu yirmi beş binden fazla eserin toplatılarak yakılmasına neden oldu.

Hitler, daha en başında düşmanını tanımlamış, Alman halkını bu düşmandan kurtaracak ülküsünü metne aktarmış, kendisinden bir lider yaratmıştı. Kendi ideolojisini hayata geçirmek, öjeni ve antisemitizm politikalarını uygulamak amacıyla özel timler geliştirmişti. Geleceği şekillendirmek düşüncesiyle fikirlerini anaokulu yaşlarından itibaren çocuklara aşılamıştı. Tüm bunları tek parti diktatörlüğü altında devletin ideolojik aygıtlarını kendi ülküsüne dönüştürerek yapabildi. Bu güç

kendi ideolojilerine karşı gördükleri her şeyi denetim altına alabilmelerine ya da ortadan kaldırmalarına olanak sağladı. Elli milyondan fazla sivilin hayatına mal olan II. Dünya Savaşı'ndan yıllar sonra İngiliz devlet adamı Winston Churchill bir itirafta bulundu: "Hitler'in *Kavgam* adlı otobiyografisini ciddiye alarak okusaydık belki de bu savaşa engel olabilirdik." Churchill'in işaret ettiği bu çaresizlik geçmişi değiştirebilme konusunda elimizin kolumuzun bağlı olmasından kaynaklanıyordu. Peki ya gelecek? Althusser, bu yazıya baz olan kitabının son paragrafında Lyssenko'nun hikâyesinin bittiğini ve Lissenkizmin nedenlerinin tarihinin devam etmekte olduğunu söylemiş ve sözlerini "Bitmiş hikâye. Bitmeyen tarih mi?" soru cümlesi ile noktalamıştı.

Hitler, çocukluk yıllarından itibaren ideolojisini bir diğer ifadeyle gerçek varoluş koşullarıyla kurduğu hayali ilişkisini ilerleyen yıllarda devletin ideolojik araçlarını kullanarak bir pratikler kümesine dönüştürdü. Hitler'in hikayesi 30 Nisan 1945'te bitti, ide-

oloji ise ciddiye alınmadığı noktada toplum içinde dönüşerek yeni öznelere yaratmaya devam edecek.

Kaynaklar

- ALTHUSSER, L. (1978) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Yusuf Alp - Mahmut Özışık, İletişim Yayınları: İstanbul
- BLAKEMORE, E. (2017), "How the Hitler Youth Turned a Generation of Kids Into Nazis", History, Online at <https://www.history.com/news/how-the-hitler-youth-turned-a-generation-of-kids-into-nazis> erişim tarihi: 01.01.2018.
- GÜNGÖR S. (2001) "Althusser'de İdeoloji Kavramı", Süleyman Demirel Üniv. İİBF Dergisi 6/2 Online: <http://dergipark.org.tr/sduibfd/issue/20849/223574> erişim tarihi: 01.05.2019.
- Wikizero Free Encyclopedia, www.wikizero.biz/hitler
- Holocaust Encyclopedia, Nazi Propaganda Online: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/nazi-propaganda?parent=tr%2F2529> erişim tarihi: 01.05.2019.
- KAZANCI, M. (2002) "Althusser, İdeoloji ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı" Ankara Üniv. SBF Dergisi, 57/1 Online: <http://dergipark.org.tr/ausbf/issue/3100/42897> erişim tarihi: 01.05.2019.
- KAZANCI, M. (2006) "Althusser, İdeoloji ve İdeolojiyle İlgili Son Söz" İstanbul Üniv. İF Dergisi Online: <http://dergipark.org.tr/iuifd/issue/22865/244156> erişim tarihi: 01.05.2019.

YAZAR

SİBEL YALI

Araştırma alanları tarihsel düşünme ve yenilikçi tarih eğitimi üzerinedir. Hakikat ötesi kavramının tarihsel ve güncel yansımaları ile ilgilenmektedir. Tarih, teknoloji ve medya alanında okumalar yapmaktadır.

HITLER'İN FİLOZOFLARI

YVONNE SHERRATT

ÇEVİREN: HÜSEYİN SİĞİRCİ

Bu fotoğraf 12 Kasım 1933 tarihli Leipzig Beyannamesi'ni imzalamak üzere Nazi otoriteleriyle görüşme yapan akademisyenleri göstermektedir. Beyannameyle tek-parti hükümetini ve Milletler Cemiyeti'nden çekilmeyi öngören Hitler desteklenmektedir. Çarpı ile gösterilen Martin Heidegger ve yanındakiler üniversite üyeleridir.

Dünya, 70 yıl boyunca Nazi dehşeti ve Holokost'un acımasızlığının etkisinden kurtulamadı. Hitler'in Berlin'de bir sığınakta ölümünden sonraki on yıllarda, Alman toplumunun hiçbir kesimi lekesiz kalmamıştı; iş insanları, bilim insanları ve doktorların hepsinin Führer'in iktidarını destekledikleri görüldü. Fakat tüm bunların içinden bir grup Hitler'e karşı koymak için entelektüel kavrama yetisine ve vicdani cesarete sahip olmalıydı: filozoflar... Ne de olsa felsefe tinsel bilimlerin soyundan geliyordu.

1933'e kadar bütün Almanya üniversitelerinde, düşünürler dâhil yüzlerce Yahudi akademisyen vardı. Hitler'in şansölye olduğu yıl, çoğunluğu Yahudi olan 1600'den fazla bilim insanı makamlarından el çektiler. Edmund Husserl ve (eşi Yahudi olan) Karl Jaspers gibi önemli düşünürler bunlara dâhildi. Bu tasfiyenin ardından, neredeyse hiçbir "Aryan"(1) düşünürden muhalefet belirten bir ifade yoktu: ne mektup, ne mücadele ne de bir protesto. Bir yorumcunun ifade ettiği gibi: "Sessizlikleri kuvvetliydi." Birçok Yahudi'nin tasfiyesi, ardında hatırı sayılır sayıda işi açıkta bıraktı ve boşta kalan pozisyonlara sahip ol-

mak için gereken nitelikler en aza indirgendiydi. Arda kalan düşünürler hızlıca fırsatları değerlendirdiler.

Alfred Bäuml, 19. yüzyıl Alman kült filozoflarından Friedrich Nietzsche yorumcusuydu. Nasyonal Sosyalizme bağlılığı sayesinde ani bir yükseliş geçirdi. 1933'te Almanya'nın saygın kurumlarından Berlin Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğüne terfi etti ve Nazi partisinin mental eğitimini(2) üstlendi. Bäuml'in çalışma arkadaşı, Nasyonal Sosyalist parti üyesi, Ernst Kriek pasifist ve demokratik fikirleri hor görüyordu. Kriek, Yahudi etkisinin yok edilmesiyle meşgul oldu ve Heidelberg Üniversitesi'nde bir kürsü ile mükâfatlandırıldı. Burada çalışma arkadaşlarını gözetledi; güvenlik servisi için çalıştı ve önde gelen Nazi kuruluşlarına yardım etti.

Kariyerde İlerleme

Diğer birçok Nazi sempatzanı profesör ve rektörlüğe terfi ettirildi. Ernst Bergman, Leipzig Üniversitesi; Max Hildebert Boehme, Jena Üniversitesi; Hans Alfred Grunsky ve Otto Höfler, Münih Üniversitesi; Walter Schulze-Sölde, Innsburg Üniversitesi ve Kö-

nigsber Üniversitesi rektörü Hans Heyse bu isimler arasındaydı.

Nazi Almanyası'nın işbirlikçi filozoflarının yalnızca birkaçı olan bu isimler, ulusun düşünürlerinin en üst tabakası olarak tanıtıldılar. Şimdiye dek daha büyük yeteneklerin daha fazla direnç göstereceğini düşündüyseniz, yanılıyorsunuz.

Almanya'nın en önemli ve etkili kişilerinden biri, şapka çıkarılan eseri *Varlık ve Zaman*'ın yazarı Profesör Martin Heidegger'di. 1933'te kendisine Hitler kadar kaba bir adamın Almanya'yı nasıl yönetebileceği sorulduğunda, Heidegger -gözleri parlar-: "Kültürün önemi yok. Onun harikulade ellerine bakın!" diye yanıtlar.

Heidegger 1933'te Freiburg Üniversitesi rektörlüğüne getirildiğinde, göreve başlama seremonisine eşlik eden program notlarında Horst-Wessel Lied adlı Nasyonal Sosyalist parti marşı yazılıydı. "Führer bizzat ve tek başına Alman hakikati, şimdisi, geleceği ve hukukudur. Yaşasın Hitler!" dedi.

Parlak ve muteber bir filozof olan Carl Schmitt 1933'te Nasyonal Sosyalist partiye üye oldu ve kısa zamanda işbirlikçiliğinin meyvelerini topladı; Prusya meclis üyeliğine ve Berlin Üniversitesi rektörlüğüne atandı.

Etnik Onur

Schmitt, ehemmiyet arz eden yeteneklerini tümünden totaliter bir rejime katkıda bulunacak temelleri barındıran ideal ve meşru bir sistem kurmaya yardım etmek için kullanıyordu. Sonra Nazi liderlerinin "healthy exorcism"(3) çağrılarını methederek "Yahudi zulmü ve saygısızlıkları ile Alman etnik onuru arasındaki gerçek prensip mücadelesi"ni memnuniyetle karşıladı. Schmitt alelade "Yahudi etkisini def etme görevini yerine getiremeyen duygusal anti-semitizm"i reddetti. *Mein Kampf*tan (*Kavgam*) alıntılıyarak, "Kendimi Yahudi'ye karşı savunmada Tanrı'ya olan sorumluluğumu yerine getiriyordum." dedi.

Terfileriyle dem sürerken, Hitler'in filozofları bir Nazi felsefesi oluşturmaya destek oldular. Heidegger gibi, Führer'e taptılar. Örneğin, Hans Heyse tümünden itaati savundu: "Yeni Alman üniversitesinin tek bir ilkesi vardır: Alman Ulusunun Führer'inin maksat ve hedeflerine hizmet etmek." Birçoğu, Schmitt gibi, Yahudileri hedef tahtasına oturttu. Baumler 1933'te çoğunluğu Yahudilere ait olan edebiyat ürünlerini yakarken, Dr. Hans Alfred Grunsky ve Max Wundt, Tübingen Üniversitesi'nde öğretim görevlisi, anti-Se-

mitik teorisinin üretken yazarları oldular. Hakikatte, otuzlu yıllar boyunca Alman üniversitelerinden vasat veya oldukça parlak olan tek bir filozof bile Hitler'e rıza göstermekten başka bir şey yapmadı.

Lakin 40'lı yılların başında, Münih Üniversitesi'nden Profesör Kurt Huber bu akıma itiraz etmeye kalkıştı. Bir muhafazakâr-milliyetçi olan Huber, Stalingrad Savaşı'nda artan genç ölümlere ve Üçüncü Reich'in (4) gittikçe artan zalimliğine karşı öfkelen-di. Bu suretle, Beyaz Gül isimli gizli bir muhalif grubun üyesi oldu. Alman halkına, hatalarının farkına varmalarını ve Hitler'e karşı koymalarını tavsiye eden bir bildiri yazdı. Üzücü bir şekilde 1943'te Huber yakalandı, yargılandı ve infaz edildi.

Huber'in akıbetinden anlaşılacağı üzere 1940'larda Hitler'e muhalefet etmek oldukça tehlikeliydi. Fakat 1930'larda, misillemeler başlamadan önce, filozofların büyük çoğunluğu neden işbirliği yaptı? Nedenleri irdelendiğinde bazılarının sadece normlara uyduğu görülüyor. Diğerleri fırsatçıydı, hatta belki Yahudi çalışma arkadaşlarını kısıkanıyorlardı ve faydalanabilecekleri fırsatlar için heveslilerdi. Bazıları için ise bunun sebebi ideolojikti. Örneğin, Baumler ve Krieck, Nazilere üyeydi, Hitler'in iktidara gelmesini bekliyorlardı.

Sebepleri ne olursa olsun bir şey muhakkak ki, bu filozofların eylemleri büyük yankılar uyandırdı. Almanya'da felsefe ikonikti; Britanyalılar için kraliyet ailesine benzer şekilde, ulusun köklerinde itibar sahibiydi. Ne yaptıkları, nasıl davrandıkları ve hangi fikri destekledikleri Alman tasavvuru üzerinde güçlü etkilere sahipti. Bu sebepten olacak işbirlikleri toplumun geniş kesimine güçlü mesajlar gönderdi. 1945'te Üçüncü Reich'in düşmesinin ardından, Müttefikler Nazizm'i Alman üniversitelerinden temizlemeye çalıştılar. Ancak girişimleri etkisiz oldu ve eski Naziler birkaç fakülteye hükmetmeye devam ettiler. Bu süre içinde görüşünden dönmeyen Carl Schmitt ve Hitler'i desteklediği için özür dilemeyen Martin Heidegger uluslararası üne sahip oldu. Gerçekte, "Carl Schmitt ün salmıştı, muhtemelen yüzyılın en tartışılmış hukuk bilginiydi," denirken Heidegger 20. asrın en büyük filozofu olarak göklere çıkarılacaktı.

Bugün Kurt Huber unutulmuş duruyorken, Heidegger ve Schmitt'in fikirleri Batı dünyasının en prestijli kurumları tarafından kullanılıyor.

Hitler: Filozof Führer

Adolf Hitler'in felsefe konusundaki kendini beğenmişliği kurgu boyutunda genişledi: O, bizzat büyük

bir düşünürdü. Aslına bakılırsa o kendine filozof Führer gözüyle bakmaya başlamıştı.

Hitler, 1924'te Alman eyaleti Bavyera'nın güney batısında yer alan Landsberg am Lech şehrinde hapse yatmış süreçte bir hayli kitap okuduğunu iddia etti. Nietzsche ve Marx gibi tanınmış filozoflar kadar Paul de Lagarde ve Houston Stewart Chamberlain gibi düşünürlerin ırkçı fikirlerini de okuduğunu söyledi. Kendi deyimiyle: "Yalnızca tek zevke sahiptim: kitaplarım... Çok okudum ve çok çalıştım."

Landsberg'deydi, Rudolf Hess'in (daha sonraları yardımcısı olacak) yardımıyla *Kavgam*'ı yazdı. Bu kitapta menfur "felsefe"sinin ana hatlarını çizdi. Yine ek-siltilmiş ifadelerle, Hitler, Alman felsefi geleneğinin Immanuel Kant gibi kurucu isimlerinden alıntılar yaptı: "... dünyanın bizim olan tarafında belki de Yahudilerin bertaraf etmiş olduğu... insanlığın değerli manevi hazinelerinden bihaberiz... (Kant)" Arthur Schopenhauer'i okumuş olduğunu iddia etti, "dahi" Friedrich Nietzsche'ye hayranlık duyduğunu ve Charles Darwin'in Almanca tefsirlerinin tutkunu olduğunu ileri sürdü. Hitler, Friedrich Schiller'in felsefesine bayıldığını söylerdi. En yakın arkadaşlarından, iş insanı Ernst Hanfstaengl'in ifade ettiği üzere:

"O, heyecanlı devrimci Schiller'i, tanrısal ve düşüncelere dalmış Goethe'ye tercih eder."

"Güçlü adam, tek başına en güçlüdür." Schiller'in *William Tell*'inden (I. Perde, III. Sahn) olan bu tanıdık alıntı *Kavgam*'ın 2. cilt 8. bölümünün başlığını oluşturdu ve Führer olduğu sonraki yıllarda Hitler'in sloganı oldu.

Hitler anti-Semitizm'in iplerini de ele geçirdi ve ırk, ulu-devlet, savaş hakkındaki düşünceleri gasp etti; hepsi korkunç projesini meşru kılmak içindi. Lakin Hanfstaengl'in deyimiyle "Hitler gerçek bir filozof değil, daha çok bir "dâhinin barmeni" idi.

Çeviri Notları

- (1)Nazilerin safkan Alman ırkını tanımlamak için kullandığı kavram
- (2)Partinin, halkın zihinsel ve ruhsal durumunu ölçüp atılımların uygun zamanını belirleyen programı
- (3)"healthy exorcism"den kasıt Yahudilere yönelik temizleme (!) katliamları olduğu düşünüldü.
- (4)Hitler dönemi Nazi Almanyası'na verilen isim; Birinci Reich: Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, İkinci Reich: Bismarck dönemi Alman İmparatorluğu, Üçüncü Reich: Nazi Almanyası

Kaynak: Historyextra

AUERBACH VE NAZİ FAŞİZMİNE KARŞI FİLOLOJİK MİMESİS

C. CENGİZ ÇEVİK*

Erich Auerbach

Kendisi de bir filolog olan Nietzsche filologları “yavaş okuma öğretmenleri”, filolojiyi de “iyi okuma, [...] olguları yorum aracılığıyla yanlışlamadan okuma” olarak tanımlar.(1) Bu iki tanım “bilgelik” anlamındaki σοφία’ya (sofia) duyulan sevgiyi ifade eden φιλοσοφία (philosophia) teriminden farklı olarak λόγος’a (logos) duyulan sevgiyi ifade eden φιλολογία’nın (philologia) semasyolojik yani salt terimin anlamından hareketle kavrambilimsel açıdan temel karakterine işaret eder. Λόγος “hesaplama”(2) anlamından hareketle genel olarak “değerlendirme”, “değer biçme”(3) ve bu eyleme bağlı olarak oluşturulan “ölçü” ve “oran”,(4) yapılan “açıklama”(5) ve en nihayetinde “söz”, “konuşma”(6) ve “tartışma”(7) anlamlarındadır.

Dolayısıyla pratikte metin üzerinde çalışma ilminin adı olarak düşünüldüğünde, filoloji semasyolojik açıdan bütün bu anlamları hem yöntemde hem de bir hedef olarak bünyesinde toplar: Üzerinde çalışılan metnin yazarın elinden çıktığı ilk halinde anlamlı bir bütünlük arz ettiğini varsayarak topyekûn bir hesaplamaya girer, metnin mevcut olan ve kayıp kı-

sımlarının karakterini tespit ederek, ondaki söze en saf haliyle ulaşmaya çalışır. Bununla birlikte filolojik çalışma, metni çözümlemekle uğraşırken onun serpiştiği kültür ortamını da tarih, politika, coğrafya ve felsefe gibi farklı disiplinlerden yardım alarak inceler, böylece metni sadece edebî açıdan değil, kültürel açıdan da konumlandırarak ona tarihsel bir hüviyet kazandırır.

Bir filolog olarak bu hüviyet kazandırmanın kendinde politik bir eylem olarak görülebileceğini ya da en azından bu konuda yürütülen tartışmaların anlamsız olmadığını düşünüyorum. Nitekim özellikle de Nazi döneminde Almanya’da kaçmak zorunda kalan ünlü filolog Erich Auerbach’ın İstanbul, Boğaziçi’nde kaleme aldığı *Mimesis* adlı eseri(8)salt bir karşılaştırmalı edebiyat tarihi metni değildir, aynı zamanda hem insanlık tarihinin karanlık bir döneminde bir sürgün eseri olarak varlığıyla hem de filolojik iddiası ve içeriğiyle politik bir anlam taşımaktadır. Başka deyişle bu eser yurdundan uzakta, karamsarlığa kapılan, korku ve ümidi birlikte yaşayan bir filologun, faşizme karşı etkisi hala süren politik bir eylemdir.

*Dr., İstanbul Üniversitesi, Latin Dili ve Edebiyatı Bölümü

Erich Auerbach (1892-1957) 1913'te Heidelberg Üniversitesi'nden hukuk alanında doktora derecesini aldı, Birinci Dünya Savaşı boyunca Alman ordusuna hizmet etti, savaştan sonra da, 1921'de Greifswald Üniversitesi'nin Roman Filolojisi bölümünden doktora derecesi aldı. 1923-1929 yılları arasında Berlin'deki Prusya Devlet Kütüphanesi'nde kütüphaneci olarak çalışan Auerbach 1929'da Marburg Üniversitesi'nde Roman filolojisi profesörü oldu. Nazi iktidarı döneminde, 1935'te işten çıkarıldı. Türkiye'ye sığındı ve 1947'ye kadar İstanbul Üniversitesi'nde ders verdi. *Mimesis*'i işte bu dönemde, Türkiye'de yazdı. (9) Auerbach'ın da belirttiği gibi, o yıllarda Türkiye üniversitelerindeki metinsel kaynak eksikliği, ironik bir şekilde bu eserin yazılabilmesini sağlamıştır, zira Auerbach metnin sonuç bölümünde bu durumu şöyle dile getirmektedir:

“Bu kitabın savaş boyunca ve Avrupa çalışmaları için yeterince donanımlı olmayan kütüphanelerin bulunduğu İstanbul'da yazıldığından da bahsedebilirim. Uluslararası ilişkiler engellenmişti... Öte yandan bu kitap varlığını zengin ve özelleştirilmiş bir kütüphaneden yoksun olmasına borçludur. Bu kadar çok konuda yazılmış olan her esere ulaşmam mümkün olsaydı, belki de yazma aşamasına hiç ulaşamayacaktım.”(10)

Kaynak yoksunluğunun eksik kılmadığını düşünebileceğimiz ender eserlerden biridir *Mimesis*. Daha da önemlisi, edebiyattan filolojiye, filolojiden politikaya ideolojik bir dönüşün ve tarih okumasının bir örneği olmuştur. Zakai, Auerbach'ın bu eserle birlikte dönüşümünü şöyle açıklar: “Filolog kendisini çevreleyen kötü güçlere karşı becerilerini ve uzmanlığını göstermeye daha istekli olarak adım adım bir ideologa dönüşür.”(11) Bu dönüşümün temelinde, Nazilerin dayattığı Aryan filolojisine karşı onun ortadan kaldırmak istediği Yahudi-Hristiyan geleneği üzerinde şekillenmiş Batı edebiyatını savunan Auerbach'ın filolojisinin ideolojik mücadelesi yatar. Avrupa'da Aryanizm, ırkçılık, anti-Semitizm ve Nazizmin yükselişiyle birlikte artık filoloji başka araçlarla yürütülen bir savaştır.(12) Naziler, dilin ve kültürün kökenine dair alternatif bir açıklama arayışına girdiklerinde, kaynağın Yahudi-Hristiyan geleneğinde değil, Doğu'da olduğunu varsaymıştır ve bu varsayımdan hareketle Aryan filolojisi de politik imha sürecinin kültürel ve edebî izdüşümü olmuştur.

Auerbach'ın *Mimesis*'i kronolojik olarak birbirini takip eden 20 bölümden oluşmaktadır. “Her bölüm, yazıldığı dönemin ruhunu yansıtan bir kitaptan alın-

ılanan bir metin parçasıyla başlar. Bu metinlerin ilki Homeros'tan, sonuncusu ise Virginia Woolf'tandır.”(13) Homeros'un *Odyseia*'sından aldığı bir parçayla Tevrat'taki kurban anlatısını karşılaştıran Auerbach, böylece antik Yunan geleneği ile Yahudi-Hristiyan geleneği arasında bir koşutluk kurmuş oluyordu. Bu, yukarıda bahsettiğimiz Aryan filolojisine karşı Auerbach'ın filolojisinin *Mimesis*'teki ilk savunma hamlesi olarak da görülebilir.

İki metin arasındaki koşutluğun edebî ve filolojik bir örtüşmeye dayandığı düşünülmemelidir, nitekim Auerbach'ın böyle zorlama bir çabası yoktur. Burada önemli olan, ortak edebî noktalardan ziyade koşutluğun kurulabilmiş olmasıdır. Başka deyişle, Auerbach'ın yaptığı, yok sayılmak istenen bir geleneğe ait bir kurban anlatısını Homerosçu bir temanın karşısına çıkararak bir nevi Tevrat'ın edebî varlığını değerli kılmaktır. İki metin türü arasındaki farklılıklar, örneğin Homeros'un efsaneleri şimdiki zaman diliminde yatay olarak anlatması ile Tevrat'taki hikayelerin tarihsel bir süreçte gerçekleşmiş gibi dikey olarak anlatılması, bu iki metnin Batı edebiyat geleneğinin temelinde birlikte yer almasına engel değildir. Fatma Erkman-Akerson'un özetinde de geçtiği gibi, bu iki metni aynı zamanda Avrupa kültürünün çıkış noktaları olarak kabul eden Auerbach bunun mutlak bir seçim olmayacağını da söylemiştir, bu metinleri yaratan Sümer ve Asur kaynaklı daha eski metinler de olabilir, ancak bunlar Batı edebiyat geleneği oluştuktan sonra bulunmuştur.(14)

Başka deyişle Auerbach'ın yaklaşımında, tarihsel süreçte oluşan edebî kültürün sonraki dönemlerdeki unsurlarının kendilerini hangi köklere dayandırdığı önem kazanmaktadır. Köklere dair yeni bir buluşa gerek yoktur, saf ırkın saf dili üzerinden köken arayışına girişen Aryan filolojisi bu yeni buluşun temsiliyse, Auerbach'ın filolojisi de bu buluş ve temsile bir karşı çıkıştır.

Dipnotlar:

1. Filolog tanımı için bkz. Nietzsche, Morgenröthe, Kritische Studienausgabe, 3, ed. G. Colli - M. Montinari (Munich: DTV, 1999), 17 ve filoloji tanımı için bkz. Nietzsche, Der Antichrist, Kritische Studienausgabe, 3, ed. G. Colli - M. Montinari (Munich: DTV, 1999), 233.
2. Örneğin bkz. Hdt 3.142; Pl, Lg 774b, vb.
3. A. Pr. 233; S. OC 1163, vb.
4. Arist. EN 113a31, Metaph. 985b32, vb.
5. A. Ch. 515; S. Ph. 731, vb.
6. Hdt. 2.37; Arist. Metaph. 1091a8, vb.
7. Hdt. 8.59; Arist. Pol. 1264b39, vb.
8. İlk baskı: *Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der Abendlän-*

dischen Literatur (Bern: A. Francke Ag. Verlag, 1946). İlk İngilizce çevirisi: Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature, çev. Willard R. Trask (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1953).

9. Auerbach'ın yaşamıyla ilgili bu özet bilgiyi şuradan derledim: Arnold Reisman, Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 84.

10. Auerbach, Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature, 557. Karş. Reisman, Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu, 84.

11. Avihu Zakai, Erich Auerbach and the Crisis of German Philology: The Humanist Tradition in Peril (Springer, 2017), 23.

12. Zakai, Erich Auerbach and the Crisis of German Philology, 37.

13. Fatma Erkman-Akerson, Mimesis'i Okumaya Başlarken: Erich Auerbach. Mimesis – Batı Edebiyatında Gerçekliğin Temsili. Bir Özet Denemesi (İstanbul: İthaki Yayınları, 2015), 15.

14. Erkman-Akerson, Mimesis'i Okumaya Başlarken, 26.

Kaynaklar:

Auerbach, Erich. Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der Abendländischen Literatur. Bern: A. Francke Ag. Verlag, 1946.

Erkman-Akerson, Fatma. Mimesis'i Okumaya Başlarken: Erich Auerbach. Mimesis – Batı Edebiyatında Gerçekliğin Temsili. Bir Özet Denemesi. İstanbul: İthaki Yayınları, 2015.

Nietzsche, Morgenröthe, Kritische Studienausgabe, 3, ed. G. Colli - M. Montinari. Munich: DTV, 1999.

Reisman, Arnold. Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Zakai, Avihu. Erich Auerbach and the Crisis of German Philology: The Humanist Tradition in Peril. Springer, 2017.

YAZAR

C. CENGİZ ÇEVİK

Klasik filolog olarak temel çalışma alanı siyaset ve felsefe ilişkisidir. Bununla birlikte Antikçağ'dan Rönesans'a, felsefenin farklı alanlarıyla ilgili telif eserleri, makaleleri ve çevirileri bulunmaktadır.

PIYASA TOPLUMU GÖLGESİNDE FAŞİZMİN ELLİ TONU

ERCAN GEÇGİN*

Faşizm her şeyden önce özgürlük kaybidir. İnsanın özgür birey olarak var olma gücünün, özerkliğinin elinden alınması, kişisel benliğinin çalınması ve yeni benlik giydirme halidir. Başka bir deyişle faşizm; akıl, bilinç, vicdan, özgürlük ve genel olarak insanlık hırsızlığıdır. Kapitalizm, totalitarizm, otoriterlik gibi ortaklarla hareket eden kolektif bir kötülüktür faşizm. Bu nitelemeleri uzatmamız pekâlâ mümkün. Zira faşizm, dile getirilmesi ve bir etiket olarak kullanılması kolay ancak tanımlanması son derece zor kavramlardan biridir. Zorluğu kavramın kapsayıcılığından ileri gelir. Kolay olması ise tarihte belirli ülkelerde uygulanmış olmasından dolayı baskıcı her uygulamaya rahat referans teşkil etmesinden ileri gelir.

Faşizm, 1925-1943 arası Mussolini diktatörlüğü tarafından İtalya'da kurulan siyasal rejimin adı olmasına karşın İtalya dışındaki olgulara göndermede bulunurken statü değişimine uğrayan ve türdeş (jenerik) hale dönüşen bir kavram olmuştur. Öncelikle faşizm kelimesi; Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'da

Hitlerin Nazizm'i, İspanya'da Franco'nun diktatörlükleri başta olmak üzere, türdeş bir gücün tezahürü olarak kavranır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise 'faşist' ve 'anti-faşist' güçler arasında bir çatışma düşüncesine kolay ulaşım sağlayan, baskıcı görülen herhangi bir siyasal rejimi veya eylemi itham eden duygu yüklü bir kelime olarak savaş sonrası nesillere aktarılır (Griffin, 2014:21-22). Ancak kavram muğlaklığını her daim koruyarak bugüne ulaşır. Faşizme dair tanım enflasyonununundun sıyrılıp onu Max Weber'den ödünçle, onu bir 'ideal tip' olarak kavramaya çalışan Griffin (2014); liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık ya da milliyetçilik gibi kavramlarla faşizmi eşit düzeyde görür; ama bu kavramların doğurdukları anlamsal sorunların aynı olmadığını da altını çiz-zer. En az faşizm kadar ideoloji kavramının da muğlaklıklarına değinen Griffin (2014:60-65), faşizmin doğasına ilişkin sorgulama çabasında faşizme dair birtakım türdeş ideolojik özellikler sıralar. Faşizmde değerler; kuramsal metinlerde, konuşmalarda, propagandada, şarkılarda, sembollerde, uniformalarda,

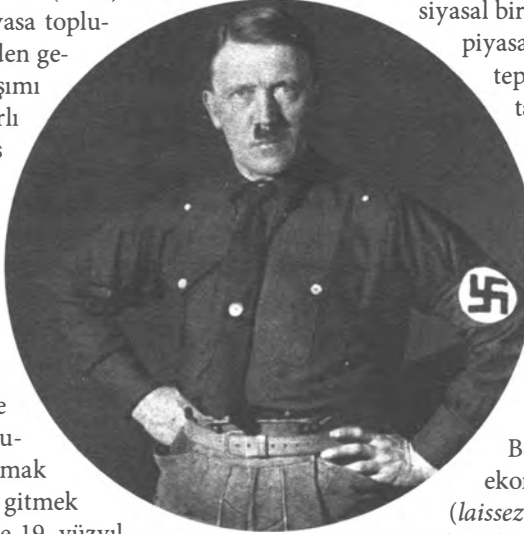
*Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

yani tüm politik tarzlarda ifadesini bulur. Devrimci ve ütopyacı şekilde hareket eder ama gerici ve baskıcı karakterdedir. Tarihsel, kültürel, dini ve bilimsel hakikatlerden yola çıkıp durumu akılcılaştırmaya çalışsa da etkin gücünü akıldışı güdülerde ve mitsel varsayımlardan alır. Faşizmin etkin itici güçlerinden biri 'mitsel nüveler' üretme kapasitesidir. Faşizme bağlılığın nedenleri çok yönlüdür ve çeşitli idealleştirilmeleri, yüceltmeleri, her bireyin ona yönelik bilinçaltı birleşme eğilimini taşır. Faşist ideolojik hareketi tek bir ideoloğa veya liderin politikasına indirgenemez, zira ideoloji birey-ötesi bir yapıda çalışır ve ideoloji-dışı diğer yapılarla etkileşim içerisinde.

Piyasa Toplumunda Faşizm

Faşizm konusunda pek çok teori ortaya atılmıştır. Karl Polanyi'nin İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde kaleme aldığı *Büyük Dönüşüm* (2003) adlı eserinde ortaya koyduğu 'piyasa toplumu' eleştirisi ve onun üzerinden geliştirdiği 'çifte hareket' yaklaşımı faşizmi tartışmamızda yararlı bir bağlam sunabilir. Savaş yıllarındaki Alman faşizminin arka planını deşmeye çalışan ve bunu ekonomik ilişkileri toplumsal ilişkilerden kopuk değil bilakis toplumsal ilişkilere gömülü olarak kavrayıp tarihsel bir perspektif benimsemeye çalışan Polanyi (2003), Avrupa'da yükselen faşizmi anlamak için Ricardo İngiltere'sine gitmek gerektiğini düşünür. Ona göre 19. yüzyıl uygarlığı; kendi kurallarına göre işleyen, kontrol edilen, yönlendirilen ve toplumun insani ve doğal özünü yok etmeye yönelik bir ütopya olmuştur ve bu ütopya çökmüştür. Polanyi'nin 'piyasa toplumu' dediği ve ekonominin toplumdan kopuk olduğu böylesi bir toplumsal düzen tesisinde toprağa, emeğe ve paraya dair meta efsanesi amaçlanmış olsa da bu unsurlar hayal yardımıyla örgütlenmişlerdir (Buğra, 2009: 237-238). İnsan ekonomisinin sosyal ilişkilere gömülü olduğu görüşünü savunan Polanyi, ütopyik bulduğu piyasa toplumunun fikri varsayımını oluşturan çıkarı peşinde koşan insan tahayyülüne karşı çıkar ve insanın çıkarları peşinde koşmasının gayesini toplumsal konumunu, değerini, hakkını koruma istencine bağlar. Kendi kurallarına göre işleyen ve bu kurallara göre toplumu denetleyen piyasa düzeni ona göre olanaksız olduğu için ütopyiktir ve evrensel de değildir. Polanyi'nin, faşizmin ekonomik ve top-

lumsal temellerini anlamak için Ricardo İngiltere'sine projeksiyonu çevirmesi son derece anlamlıdır. Zira 19. yüzyıl Avrupa toplumunda piyasa sistemini hâkim kılan sanayileşme, bilimsel gelişmeler, sömürgecilik gibi konular 'uygarlık' fikri altında buluşmakta ve o yüzyılda hâkim paradigmaya dönüşmeye başlayan evrimcilik fikri ile de uyum içerisindeydi. İngiltere bu anlamda liberalizm ile evrimci düşüncüyü birbirine paralel veya eş-mantık çerçevesinde üreten bir iklime sahip idi. Evrimci ve düz bir çizgide ilerlemeyi savunan tarih felsefesinin ruhu ile uygarlık anlatısının bina edilmesinde İngiltere ve Fransa başat rol oynamaktaydı. Irkçılık ve öjenizm fikirleri de söz konusu bu gelişimin çıktıkları olmakla birlikte faşizme giden yolun güzergâhı İtalya ve Almanya olmaktadır. Bu güzergâh tarihsel bellekte izler bırakmış kültürel çelişkileri yeniden ortaya çıkaran sanayileşme ve kapitalistleşme süreçlerini,

siyasal birlik ve otorite-güç ilişkilerini, piyasalaşmaya yönelik toplumsal tepkileri kendisine yol yapmaktaydı. Dolayısıyla kapitalizm ile faşizm arasında çok yakın bir ilişki söz konusu olmuştur. Bu noktada Max Horkheimer'a atfedilen "Kapitalizm hakkında konuşmayanlar faşizm hakkında sussunlar" sözü anlam kazanmaktadır.

Polanyi (2003), 19. yüzyıl Batı toplumunun bir yandan ekonomik liberalizm ile işleyen (*laissez faire* ve serbest dış ticaret araçları) bir piyasa sistemi ile yüz yüze kaldığını diğer yandan ise hem piyasa sisteminin yıkıcı sorunlarına karşı toplumsal direnme ve koruma biçimlerinin karşı bir hareket şeklinde cereyan ettiğini belirtir. 'Çifte hareket' adını verdiği bu dinamikte bir taraftan piyasanın yıkıcı ve baskıcı tazyiki, diğer tarafta ise piyasa ilişkileri içerisinde olup buna direnen insanın, doğanın, üretimin korunmasını amaç edinen sosyal koruma ilkesi (koruyucu yasama, örgütlenmeler vb araçlar) devreye girmiştir. Polanyi, toplumun kendini gerçekçi bir biçimde koruması ile kendi kurallarına göre işleyen piyasa sisteminin durdurulduğundan söz eder. İşte 19. yüzyılın ütopyik piyasa sisteminin yıkıcı etkisi altındaki toplumun en radikal tepkilerinden totaliter ve faşizan yapılar veya rejimler türemiştir. Dolayısıyla makro düzeyde Avrupa'da boy gösteren faşizmin temelinde 19. yüzyılın piyasa sisteminin yatmakta olduğu söy-

lenebilir. Elbette faşizmin bütünsel açıklanışı buna indirgenemez. Toplumsal, tarihsel, siyasal ve kültürel yönlerin bileşkesini de taşır. Alman faşizminin anti-liberal tutumunu da söz konusu çifte hareket çerçevesinde değerlendirmek pekâlâ mümkün. Nasıl ki Polanyi ekonomik düzenin toplumsal ilişkilere gömülü olduğunu ve toplumsal düzenin bir işlevi olduğunu dile getirmişse, faşizmin de toplumsal ilişkilere gömülü olduğunu ve piyasa sistemine tepki olarak cereyan ederken toplumsalın genel niteliğine göre karakter aldığını, bu noktada tarihsel açıdan sosyolojik pek çok dinamiğin de yeniden anlamlandırıldığını söyleyebiliriz. Öyle ki piyasa ile toplumsal korunma hareketlerinin bile yeri geldiğinde melezlenebildiğini ve hibrit bir ilişki formu oluşturduğunu, liberal faşizm veyahut piyasa faşizmini doğurabildiğini ifade edebiliriz.

Faşizm Nefret Nesneleri Yaratır

Faşizm tek yönlü değil, uygulayıcılar ile rıza gösterenler arasında kurulan ama her zaman için üçüncü bir topluluğa işaret ederek bina edilen bir ideoloji olmuştur. Herhangi bir etnik veya azınlık grubu veyahut kültürel açıdan farklılaşan ve toplumun geneli tarafından stereotipleştirilen topluluklar faşist ideolojinin kurbanları olabilmektedir. Toplumun kendini kuvvetli bir şekilde koruma refleksinde devreye giren güç ilişkileri ve siyasal mekanizmalar, söz

konusu bu grupları her türlü kötülükle özdeşleştirir, eşitler ve genel problemlerin kaynağı olarak yorumlar. Her toplumsal kimlik, kendisine öteki-düşman gördüğü topluluğa göre kendisini inşa eder ve ona göre kendisini anlamlandırılır. Siyasal aktörlerce işaret edilmiş ve toplumun geneli tarafından 'öteki' olarak tanımlanmış gruplar aynı zamanda, bu toplum için 'kurucu ötekiler' olarak işlev görürler. Ancak faşizmde öteki olarak kalmazlar, yıkıcılığın kurbanı olurlar. Faşizmde bu gruplar rasyonel-dışı bir kolektif tasarım veya nesnelleşen önyargıyla nefret nesnesine dönüştürülürler. Piyasa sisteminin, yan kapitalizmdeki sınıfsal çelişkilerin görünmeyen soyut yıkıcı etkisi, toplumun sembolik dünyasında somut gruplarla yer değiştirir. Eşitsizliğin, yoksulluğun, başarısızlığın, bir bütün olarak her türlü olumsuzluğun sebebi bu gruplar görülür. Örneğin, Avrupa'daki faşizmde nefret nesneleri olarak Yahudiler ve Çingeneler işaret edilmiştir. Başka toplumlarda başka topluluklar işaret edilebilmektedir. Kolektif birlikteliğin lokomotif gücünü, etkili politik liderliğin işaret ettiği nefret nesnelerine yönelik pratiklerden alır. Toplumun ahlaki çerçevelerinde yıkıcılığın ve kötülüğün gerekçesi olarak görülen gruplar örgütlü kötülük olarak faşizmin kurbanı olurlar. Belirli bir kötülük karşısında toplumsal hareketliliğin yaratılması son derece işlevsel bir uygulamadır ve bugünün gerçekliğinde de bilinçli bir şekilde başvuru politikalarından biri olmaya devam etmektedir. Diğer taraftan nefret nesnelerini yaratarak toplumsallaşan faşizmin doğasını anlamak için biraz daha derinlikli analizlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu noktada insanın itaat etme durumuna eğilmek isabetli olacaktır.

İnsan Neden Boyun Eğer?

Faşizm her şeyden önce bir otorite ilişkisidir ve faşizmin doğasını tartışmanın bir yolu da insanın akıl ve bilgi çağında, neden ve nasıl boyun eğdiği ve boyun eğerek, rıza göstererek otorite ve iktidarı nasıl mümkün kıldığı sorusuna cevap aramaktan geçmektedir. Aslında bu soru çok köklü ve tartışmaları sorulardan biri olagelmıştır. 16. yüzyıl Fransız düşünürlerinden Etienne de La Boétie, *Gönüllük Kulluk Üzerine Söylev* adlı eserinde bu soruya cevap arayanlardan biri olmuştur. Ona göre insanların tek bir tirana gönüllü kulluk göstermelerinde etkili faktör korku değil, rıza gösterenlerin rahatına düşkün olma istekleridir. Boétie, gönüllü boyun eğenlerin tirana katlanma arzuları olmasaydı tiranın onlara zarar veren erki olmayacağını belirtmiştir. Diğer taraftan siyaset felsefesinde otoritenin güçlü ve korkuya dayalı olması gerektiği fikri de Aydınlanma Çağı ve sonrasındaki önemli düşünürlerce savunulur olmuştur. Söz gelimi

Machiavelli'nin *Hükümdar* adlı eserinde otoritenin korkuya dayalı tesis edilmesi gerektiği fikri bunlardan biridir. Keza Hobbes'ın insanlar arasındaki güvensizliğin ve çatışmanın giderilmesi noktasında güçlü devlet önerisine (*Leviathan*) dayalı toplum sözleşmesi fikri de bunlar arasında yer almıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise yönetim sistemleri değişmiş ve vatandaşlık hukuku gelişmiş olsa da itaat ederek yeni tiranlar veya diktatörlükler yaratılabilmektedir. Bu aynı zamanda uygarlığın önemli çelişkilerinden ve krizlerinden olmuştur. Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu* eserinde, toplumdaki otoriterlik biçimlerinin çocuklukta şekillendiğini, gelişim aşamasındaki birtakım gerilimlerin benliğin ve kişiliğin oluşumunu belirlediğini, kitle psikolojisindeki otoriteye itaatin ise güçlü kişiliğin verdiği güvenden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Psikanalist geleneğin en önemli tematiklerinden olan güç ve otorite ilişkisine dayalı gerilim ve çatışmalı hallerde dair analizler de zamanın ruhunu taşımıştır. Benzer şekilde 1930'lu yılların Almanya'sında Frankfurt Okulu olarak bilinen entelektüel çevrenin ilgi odaklarından birini 'otoriteriyen kişilik' (yetkeci kişilik) oluşturmuştur. Horkheimer, Adorno ve Fromm otoriteriyen kişiliği aile birimi üzerinden hareketle hoşgörüsüzlüğe, boyun eğmeye, tutuculuğa, ayrımcılığa ve milliyetçiliğe dayalı eğilimlerin doğasını keşfetmeye çalışmışlardır.

Uyum ve boyun eğme yöntemleri çerçevesinde ele alınan otoriteriyenlik Nazizm dönemindeki anti-Semitik ve faşist kişilik tiplerinin açıklanmasında önemli rol oynamış ve devamında ABD'deki zencilerin ötekileştirilme formları ile başka ülkelerde başka türlü anti-demokratik ve yıkıcı davranış modelleri açığa çıkartmada itici rol oynamıştır. Kötülüğün sadece anormal olarak görülen insanlar tarafından yapılmadığını, sıradan insanların da kendilerini değersiz ve önemsiz hissettiklerinde çeşitli yıkıcı davranışlara yönelebileceğini ortaya koyan Milgram gibi psikoloji alanında pek çok isim otoritenin tesisine yönelik araştırmalar yapmışlardır. Önyargıların toplumsal ve siyasal örüntüler bağlamında kurumsallaşması ve nesnelleşmesi ile farklı gruplara yönelik yıkıcılığa ve şiddete dönüşmesini anlama konusunda 'etnosantrizm' anahtar sözcük olarak değer kazanmıştır. Etnosantrizm ile faşizm, simbiyotik ilişki misali, birbirini besleyecek şekilde gelişim göstermişlerdir.

Fromm'un 1940'larda kaleme aldığı *Özgürlükten Kaçış* adlı kitabı da yukarıda bahsini ettiğimiz çerçevede bir analiz içerir. Sadist-mazoşist kişilik çözümleri üzerinden ilerleyen Fromm'a göre (1996), otoriteye hem itaat hem de başka gruplara yönelik saldırıgan-

lık halinde olma eğilimi Orta Çağ toplumundan modern topluma geçişin karmaşık formunu taşımaktadır. Ancak faşizme giden yolu daha sarıh bir şekilde anlatan Horkheimer ile Adorno'nun izahları dikkate değerdir. Sadece psikolojik boyutla sınırlı bir yaklaşım göstermemişler, sosyolojik bağlamla da rabitalar kurmuşlardır. Onlara göre paranoya düşüncesinde korkular ve arzular bir dış nesneye yansıtılmaktadır (projeksiyon). Nefret nesnesi olarak birtakım gruplar işaret edilebilmektedir (Yahudiler, Çingeneler gibi). Bu durum aynı zamanda tikel ile tümeli özdeşleştiren burjuva toplumuna karşı da bir protestodur. Başka bir deyişle; gerçek realite ile şeyleştirilmiş realite veya içsel yaşam ile dışsal yaşam arasındaki zıtlıklardan kaynaklı bir protestodur. Kendi özerkliğinden vazgeçen paranoid kişinin bu zıtlıklar arasında uyum aradığını, kapitalizmin ise bu durumu toplumsallaştırdığını ve genelleştirdiğini öne sürerler. Anti-Semitizm gibi 'kolektif yansıtımalar'ın bireysel yansıtımların yerini aldığını, toplumdaki yarı-eğitlimlilerin de düşünce tarzı ve pratiklerinin de söz konusu nesnel ruhu yarattığını ve nihayetinde faşizmin de bu sürecin son noktası olduğu görüşündedirler. Paranoid aldanmaya dayalı algılama ve yorumlama sistemi totalistikçe toplumun da totalleştiğini, yani faşizmi doğurduğunu savunmuşlardır. Bu noktada Horkheimer, uzlaşımsal değerlere körü körüne bağlanma, otorite karşısında kör bir itaat ve muhalif görülenlere karşı kör bir nefretin, sert bir stereotipleşmiş düşünce tarzının egemen olduğu, kendi içindeki dıştaki nesnelere yansıtma eğiliminde olan otoriteriyen kişilik özelliklerinden bahseder (akt. Jay, 2005:333-347).

Erik Erikson, "Hitler'in İmgesi ve Alman Gençliği" adlı incelemesinde, Hitler'in hem otoriteriyen baba hem de isyankâr ağabey figürü gibi algılandığını, bu durumun faşizmin de genel karakteristiklerinden biri olan otoritenin hem reddi hem de ona sığınma güdüsünü teşkil eden paradoksal durumu ortaya çıkardığını ileri sürer. Ona göre Alman aile reisinin 'baba' olarak 'gerçek bir otoriteden yoksun oluşu', başka bir anlatımla, "kültürel idealler ile eğitsel yöntemlerin bütünleşmesinden oluşabilecek bir aile içi baba otoritesinin bulunmayışı" dışsal otorite figürünü besleyebilmekteydi (akt. Jay, 2005:343-344). Erikson'un işaret ettiği söz konusu figür elbette modern döneme indirgenemez ama modern dönemin çelişkilerini, sancılarını daha güçlü bir şekilde taşıyan ve çelişkilerin derinliği kadar radikalliği gündeme getiren bir devinim olmuştur. Dolayısıyla 'baba' figürü sadece bir otorite figürü olarak veya siyasal önderlik anlamında değil, paradoksal ruh hallerinin temsili,

sürükleyici ve yönlendirici anlamında da üzerinde durulması gereken ve zamanın ruhuna uygun faşizan işlem gücü sağlayan temsillerden biridir.

Bugünün neo-liberal küresel ekonomik sistemine ve siyasal kültürüne baktığımızda 19. yüzyılın ilk yarısındaki gibi bir faşizmi elbette göremiyoruz ancak birtakım grupları nefret nesnesine dönüştüren, yıkıcı uygulamaları ideolojikleştiren siyasal eğilimlere daha sık rastlıyoruz. Göçmen düşmanlıkları üzerinden yükselen yeni milliyetçi dalgalar, düşmanlıklar, bölgesel gerilimler, etnik çatışmalar, farklı kimliklere yönelik nefret söylemine dayalı ötekileştirmeler gibi bugünün ruhuna uygun yeni faşizm pratikleri geçmişteki mekanizmanın farklı versiyonlarını taşıya-

rak var olmayı sürdürmektedirler. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi faşizmin kapitalizm veya piyasa sistemiyle yakından bir bağı bulunmakta ve onun niteliğine göre tonlar almaktadır.

Kaynakça

- BUĞRA, A. (2009), "Polanyi'nin Çifte Hareket Kavramı ve Günümüz Piyasa Toplumunda Siyaset". Der. Ayşe Buğra- Kaan Armağan. *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak: Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi* (iç.). Çev. Azer Kılıç. İstanbul: İletişim.
- FROMM, E. (1996). *Özgürlükten Kaçış*. Çev. Şemsa Yeğin. İstanbul: Payel.
- GRIFFIN, R. (2014). *Faşizmin Doğası*. Çev. Ali Selman. İstanbul: İletişim.
- POLANYI, K. (2003). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. Çev. Ayşe Buğra. İstanbul: İletişim.

YAZAR

ERCAN GEÇGIN

Kültür sosyolojisi, gündelik hayat, siyaset ve etnisiye konularında çalışmaları bulunmaktadır.

sonra hiçbir anlamı kalmamıştı. Ne yazık ki, Aydınlanmanın idealleri toplumsal mühendislik projeleri içerisinde silinip gitmişti.

Çelişkilerle dolu olan 20. yüzyıl Batı tarihinde, Aydınlanma projesi toplumsal mühendislerin eline kalmıştı. Eleştirel Teorisyenler, Aydınlanmanın çelişki ifade etmesinin en büyük örneğini Hitler’de görmekteydi. Almanya’yı refaha kavuşturacağını, düzen getireceğini ve daha önemlisi eşitlik ve özgürlük getireceğini söyleyen Hitler, Aydınlanma süreciyle ortaya çıkan bir liderdi. O, kendi vatanının en ileri seviyeye gelmesi için “savaşan” bir liderdi. Vatani için yapmayacağı şey yoktu.

Hitler, tüm varoluşuyla Aydınlanmanın yıkımını inşa ediyordu. Savaşın barış, özgürlüğün kölelik, cahilliğin güç olduğu bir toplum inşa etmeye çalışmıştı (5). Hitler Almanya’sında, rasyonel olan irrasyonel hale getirilmişti; ama irrasyonel olan da rasyonelmiş gibi gösterilmişti. İdeoloji sayesinde köleliğin özgürlük, savaşın ise barış olduğunun insanlara empoze ettirilmesinin başka bir anlamı yoktu. Bunun yanında Hitler, ilerleme adı altında Avrupa’nın önemli kısmını işgal etmiş, özgürlük adı altında çok çalışmanın ilke olduğu mekânlar inşa ettirmiştir. Teknolojinin gelişmesi uğruna, adını daha önce hiç duymamış olduğumuz, hiç tanımadığımız ve asla tanıyamayacağımız ve belleğinde bir sürü hikayeler barındıran insanlar öldürülmüştür. Auschwitz, bir toplumsal mühendislik harikasıydı; ayrıca Aydınlanmanın doruk noktasıydı. Tüm bunlar, rasyonel ilkelere sahip olan Aydınlanmanın, irrasyonelliğe dönüşmesini ama bu irrasyonelliğin, ideoloji vasıtasıyla rasyonel gösterilmesini ifade etmektedir. Ne yazık ki, Horkheimer ve Adorno’ya göre, Aydınlanma, toplum mühendislerinin eline alet olan, insanlığı, toplumları ve doğayı yıkıma uğratan bir proje haline gelmiştir (6).

Şu yanlış anlaşılmasın: Horkheimer, akla ya da Aydınlanmanın kendisine değil, bu şeylerin araçsallaştırılmasına karşı çıkıyordu. Sorun aklın kullanımıyla ilgiliydi. Ona göre, Aydınlanmanın hümanist ilkeleri nesnel akıl adına korunmalıydı. Ama Aydınlanmanın araçsallaşmasına yol açan öznel akıl da eleştirilmeliydi (7). Aydınlanmanın, özgürlük, eşitlik, adalet gibi hümanist ilkeleri insanlık için korunması gerekliydi. Ancak, özgürlük, eşitlik adı altında insanların köleleştirilmesi, toprakların işgal edilmesi, kısacası bu ilkelerin öznel akıl tarafından tahrip edilmesi eleştirilmeliydi. Bilgiyi güç olarak algılayan bir zihniyetin, bilim ve teknoloji adına gerçekleştirdiği faaliyetlerin yıkımdan başka bir şey

getirmemesinde şaşılacak bir yan yoktu. Çünkü salt öznel aklın, egemenliğini ilan ettiği bir çağda, doğru bir yaşam sürmek imkânsızdır.

Öznel aklın egemen olduğu bir çağda, özne ve nesne arasındaki etkileşime ket vurulmuştur. Bundan böyle nesne, özne tarafından üzerinde egemenlik kurulacak bir varlığa indirgenmiştir. Nesne mühendislik uygulamalarına maruz kalmaya açık hale gelmiştir. “Aydınlanmanın nesnelere karşı tutumu, diktatörün insanlara karşı tutumuyla aynıdır. Diktatör insanları güdümleyebildiği ölçüde tanır. Bilim adamı da nesneleri, onları yapabildiği ölçüde tanır. Böylece nesneler “kendileri için” var olmaktan çıkar, “bilim insanı için” var olurlar” (8). Böylelikle birer nesne olarak doğa ve toplumun sömürüsü bilimsel teknik sayesinde onaylanmış, geliştirilmiş ve uygulanmış olur. Hitler Almanya’sında bilimsel faaliyetlerin insanlara ve doğaya verdiği zararı göz önünde bulundurunca, Adorno ve Horkheimer’in neden bu satırları yazdığını anlamak daha mümkün oluyor.

Sonuç olarak, Eleştirel Teorisyenlere göre, Aydınlanmanın ortaya çıkışındaki hümanist ilkeler, 20. yüzyılın barbarca uygulamalarıyla amacından sapmış ve kendi karşısına dönüşmüştür. İçinde bulunduğu 21. yüzyılda bu sürecin hâlâ geriye döndürülemediğini belirtmek önem arz etmektedir. Neo-faşist yönetimlerin yükselişte oluşu, doğanın tahribatı, savaşların yaşanıyor oluşu, Aydınlanmanın hümanist ilkelerinin görünürde olmadığının kanıtı niteliğindedir. Eleştirel Teorisyenlere –daha özelde Adorno ve Horkheimer’a– bağlı kalarak, her ne kadar amacından sapmış olsalar da, Aydınlanmanın çıkışındaki özgürlük, adalet gibi ilkelerin nesnel akıl adına korunması gerektiğini düşünmekteyim. Eğer bugün yapılabilecek bir şey varsa, o da, öznel akıl tarafından pragmatik sebeplerle amacından saptırılıp araçsallaştırılmış olan hümanist ilkeler, nesnel akıl adına, adım adım yüze vurulan soğuk suyun etkisi seviyesinde insanların gözlerinin önüne sunulmalıdır. İnsanlık, öznel aklın boyunduruğundan kurtulup nesnel akıl ve öznel akıl arasındaki uzlaşımı sağladığında yeniden Aydınlanma başlayacaktır.

Dipnotlar

- (1) Bottomore, T. (2016). *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*. (Ü. H. Yol-sal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları, s. 11-14.
- (2) Adorno, T. W. (2016). *Negatif Diyalektik*. (Ş. Öztürk, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları, s. 290.
- (3) Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (N. Ülner ve E. Ö. Karadoğan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, s. 8-16.

(4) Horkheimer, M. (2016). *Akıl Tutulması*. (O. Koçak, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları, s. 132.

(5) “Savaş barıştır”, “özgürlük köleliktir”, “cahillik güçtür” 1984 romanında geçen, diktatör rejimin iktidar partisinin sloganlarıdır.

(6) Jay, M. (2014). *Diyalektik İmgelem*. (S. Doğan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 424.

(7) Öznel akıl, biçimselleşmiş akıl veya araçsallaşmış akıl (Horkheimer hepsini benzer anlamlarda kullanır), kişisel çıkar ve kendini koruma güdüsüne göre hareket eden, ulaşılmak istenen amacın rasyonel olup olmadığına bakmadan, bu amaca nasıl ulaşabileceğini hesaplayan, sınıflayıcı ve çıkarsayıcı akıl türüdür. Nesnel akıl ise, evrensel hakikatler ile kişisel çıkarları uzlaştırmaya çalışan, araçları değil amaçları vurgulayan ve öznel akı dışladığından onu aşmaya çalışan akıldır (Horkheimer, 2016, s. 59-62).

(8) Adorno ve Horkheimer, a.g.e., s. 26.

Kaynakça

Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (N. Ülner ve E. Ö. Karadoğan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Bottomore, T. (2016). *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*. (Ü. H. Yolsal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Horkheimer, M. (2016). *Akıl Tutulması*. (O. Koçak, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Jay, M. (2014). *Diyalektik İmgelem*. (S. Doğan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Koçak, O. (1986). Horkheimer ve Frankfurt Okulu. O. Koçak (Ed. ve Çev.), *Akıl tutulması* (ss. 9-57). İstanbul: Metis Yayınları.

Vandenbergh, F. (2016). *Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi*. (V. S. Öğütle, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

YAZAR

BERKAY COŞKUN

Araştırma alanları bilim felsefesi, modernite, varlık felsefesi ve varoluşçu felsefe üzerinedir. Psikolojide kişilik bozuklukları, sosyolojide yöntem sorunları ve modern toplumda iktidar konusu ilgi alanlarıdır. Bazı dergilerin sanal ortamlarında yazıları yayımlanmıştır. Başta varoluşçu edebi eserler olmak üzere, varoluşçu psikoloji, sosyoloji ve felsefe kitapları okumaktan zevk alır. Boş zamanlarında bisiklet sürmekten ve spor yapmaktan hoşlanır.

KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE ÖZGÜRLÜK SORUNU TEMELİNDE VAROLUŞÇU ATEİZM

GÜLSE KISA

a. Kötülük Problemi: Kötülük problemi teolojik görüşlerin temelinde aldığı Tanrı kavramından yola çıkar. Tanrı, tanımı gereği mutlak iyi, her şeye gücü yeten ve her şeyi bilendir. Nedensellik zincirinin başında, yaratıcı konumdadır. Ancak bir yandan da alemde kötülüklerin bulunduğu görüşü vardır. Bu iki görüşün karşı çeliştiği düşüncesi kötülük problemini ortaya çıkarmıştır. Bu problemin oluşması, mono-teist dinlerin Tanrı'ya yükledikleri niteliklerden ve Tanrı kanıtlamalarının kötülük ile sorgulanmasından yola çıkar. Çünkü eğer Tanrı mutlak irade sahibi ise, bu kötülükleri engelleyebilmesi gerekir. Aynı zaman da Tanrı, en iyi olarak ulaşılabilecek gaye ise, en iyiden nasıl kötülük çıkabilir? Tanrı, her şeyi biliyorsa kötülüğü bilmemesi olanaksızdır, mutlak iyi olduğu için kötülüğe yer vermemelidir ve her şeye gücü yettiğine göre kötülüğü engelleyebilmelidir. Öyleyse kötülük neden vardır?

İlk tartışmasını Epiküros'ta görmekle beraber bu sorular gerek Tanrı'nın varlığını temellendirmek için gerekse bu varlığı reddetmek için birçok düşünür tarafından ele alınmıştır. Kötülük: Deprem, sel, hortum gibi doğal afet adını verdiğimiz Fiziki (doğal) kötülük ve Hırsızlık, cinayet, tecavüz gibi insan iliş-

kileriyle ortaya çıkan Ahlaki kötülük olarak ayrı ele alınıyor.

Teistlere göre:

Örneğin Hristiyanlık insanın günahkar olması sebebiyle kötülüğü bir cezalandırma olarak görmüş; farklı bir teist düşünceye göre ise kötülük bizim bakış açımızla alakalıdır. Yani resmin tamamını göremiyoruzdur ve aslında kötülük bir sorun değildir. Çünkü kötünün olması, iyinin de olmasını beraberinde getirir. İyi ve kötü olmasaydı, insan iradesinden söz edemezdik. Oysaki insanda bir irade vardır ve insan seçimler yapmaktadır. İnsan iyiye ulaşma gayesindedir.

Bu bakışta en önemli çıkışlardan birini Leibniz'de görüyoruz. Ona göre, Tanrı "mümkün dünyalar içerisinde en mükemmel olanı" yaratmıştır. Bizim kötülük sandığımız şey, aslında varlıkların sınırlılıklarıyla alakalıdır. Kötülük olarak nitelendirdiğimiz doğal ve ahlaki olaylar insana bağlıdır. İnsan onlar karşısında tedbir alabilir, korunabilir ve kaçınabilir. İnsanın sorumluluk sahibi olması, kötülükleri Tanrı'ya yükleme fikrini çürütmektedir.

Diğer yandan ise bu cevapların temeline inancı alıyor olması ve kötülüğü açıklamakta yetersiz kalması sebebiyle kötülük sorunu Ateizmin temellerini oluşturmuştur.

Ateistlere göre:

Kötü-iyi karşıtlığı zorunlu değildir. Tanımı gereği Tanrı'nın zaten böyle bir zorunluluğa ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla iyiliği, kötülük olmadan da yaratabilir. Aynı açıdan kötülüğün olması iyiliğin sebebi olamaz. Çünkü kötülük insanlarda iyiliği oluşturmadığı gibi kin, nefret, intikam gibi diğer kötü duygulara yol açmaktadır. İnsanların iyiye ulaşabilmesi için, kötü ile sınanması ve acı çekmesi tutarsız gözükmemektedir. Anthony Flew bu konu hakkında küçük bir çocuğun ölümünü örnek göstermiş ve bu örnekten yola çıkarak, kötülüğün sebepsiz oluşuna vurgu yapmıştır. Böylesine sebepsiz kötülüklerin var olması, çünkü küçük bir çocuğun ödediği bir bedelden ya da iyi-yi tercih etmesi için hastalıkla karşılaştığından söz edemeyiz, Tanrı'nın yokluğunu kanıtlar nitelikte görülmemiştir. "İnsanların ölümünü de bir kötülük olarak gören ve bilhassa çocukların ölümünü gerekçe gösteren Camus'ye ise ölümün olmadığı bir dünyanın iyi olabileceğinin garantisini sormak ve belki de dünyanın ölüm gerçeği sayesinde anlamlı olduğunu söylemek daha doğru olacaktır." (Gündoğan, A. O., 2011: 174)

İyi ve kötüden bahsetmek, insana özgür irade atfetmek yani tercih yapmanın ya da yapamamanın söz konusu olması beraberinde özgürlük sorununu getirir. Çünkü ateistler için özgür iradenin var oluşu bu sorunu aşmakta yeterli değildir. Bu yüzden özgürlük sorunu ateistler için diğer bir dayanak noktası olacaktır.

b. Özgürlük Sorunu: Teizm açısından ele aldığımız Tanrı'nın mutlak güce sahip olması insana nasıl ve ne kadar özgürlük alanı açılacağını sorgulatır.

Teizm için Tanrı'nın bu gücü insanı engelleyici nitelikte değildir. Çünkü insan iyiye yönelmiştir ve tercihler de bulunmaktadır. Kötülük probleminde görüldüğü gibi insan iyiye seçebilmek için özgür irade sahibi olmalıdır. Bu yüzden özgürlük Tanrı ile çelişmediği gibi insanın sınava tabii tutulması açısından Tanrı'nın varlığını destekler niteliktedir.

Diğer yandan ise, insanın tercih yaparken, kötüyi seçme olasılığı da vardır. Öyleyse insan özgürlüğünü kötüye kullanabiliyordur. Tanrı her şeyi bilen ise, insanın bu kötüye kullanımını da önceden bilmelidir. Öyleyse buna imkan vermiş demektir.

Tanrı'ya ilişkin güç ve kontrol sorunlarını ortaya çıkardığı için, Ateizm Tanrı ve özgürlük imkanını çelişkili bulur. Çünkü Tanrı'nın etkisi olmadığını söylemek onu güçsüz kılmak olacağı için kendiyile çelişir. Kontrolü olduğunu söylemek ise insana özgürlük vermez çünkü kötüye olan yönelimden insan sorumlu değildir. Tanrı'nın varlığını reddetmek, Tanrı kontrolü olmaksızın insana özgürlük tanımakta gibi gözükmemektedir.

Ateist Varoluş'a Açılan Kapı

Epiküros'la birlikte ortaya atılan kötülük sorunu, Ortaçağ'ın din baskın görüşü ile pek sorun teşkil etmiyordu. Ancak Yeni Çağ'a gelindiğinde gerek bilimsel buluşlar gerekse bunların sosyal yapıya etkisi bir yeniden doğuşu, yani Rönesans'ı beraberinde getirdi. Doğa bilimlerinde yaşanan değişiklikler, özellikle dünya merkezci anlayışın yıkılması, var olan inançları sarsmaya başladı. Bu dönem sürecinde sanat, edebiyat, bilim, felsefe alanları başta olmak üzere dinin etkisi azaldı. Orta Çağ'ın argümanları her ne kadar tamamen yıkılmasada, odak noktası değişmeye başladı. Bu argümanlara eleştirel ilk sistematik çıkışı David Hume'un *Tabii Din Üstüne Diyaloglar* eserinde görüyoruz. Bu eserde kötülük problemini ele alır ve sistemleştirir. Şöyle ki:

"Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor? Öyleyse O, güçsüzdür.

Yoksa gücü yetiyor da kötülüğü önlemek mi istemiyor. Öyleyse O, iyi niyetli değildir.

Eğer Tanrı hem güçlü hem de kötülüğü ortadan kaldırmak niyetinde ise bu kadar kötülük nasıl olur da var olmaktadır?" (Doğu Batı Dergisi,2005: 113)

Hume, Tanrı'nın varlığına şüpheci yaklaşır. Çünkü ona göre izlenimi olmayan şeylerin ideleri de olamaz. Ancak şunu söyleyebiliriz:

"Hume'un konu hakkındaki tartışması ne kadar güçlü olursa olsun, o bir ateist sayılamaz; çünkü ateistler tereddütsüz olarak Tanrı yoktur derler. Oysa Hume bunu söylememiştir. O, Tanrı'nın var olduğunu ya da var olmadığını söyleyemezsiniz çünkü O'na dair hiçbir izleniminiz yoktur, demiştir." (Shouler,K.2016: 167)

19. yüzyılda baskın olan sistematik felsefeye karşı doğan Varoluşçuluk, her ne kadar Schelling ile adım atılsa da asıl temellerini Soren Kierkegaard'ın attığı bir akımdır.

"Orta Çağ'ın insanı kendini Tanrı'ya bağlamıştı. Yeni Çağ insanı aklın gücüne, insanlık iradesinin gücü-

ne inanarak, tarihin anlamlı düzenine inanarak, bir ilerleme iyimserliği içinde idi. Günümüzde ise insan, bütün bu dayanaklarını yitirmiştir, bu dayanaklar kırılmıştır artık. Evrenin büyüğü çözülmüş, Tanrının yitirilmesiyle insan, evrenin ekseni olmuştur, ve bunun sonucu da insan kendi kendisi için sorunsal olmuştur.” (Akarsu,B.1979 :188)

İnsanın varoluşunu ele alırken, bu varoluştaki Tanrı fikrini dolayısıyla Tanrı'nın insan üzerinde ki etkisini reddedenler Ateist Varoluşçular olarak adlandırılır. “Felsefi gerekçelerle ortaya çıkan ateist düşünürlerin dayandığı en önemli fikir, Tanrı ile kötülüğün bağdaşamayacağı ilkesidir.” (Gündoğan, A. O., 2011: 174) Ateist varoluşçu filozoflar olarak bahsedeceğimiz Nietzsche ve Sartre, ateizmi, özcü felsefelerle karşı aldıkları tavır ile temellendirir. Çünkü eğer insan için önceden özün varlığını kabul edersek, özü var eden bir Tanrı kabul etmek gerekecektir ki bu da insanın özgürlüğünü sınırlandırmak olacaktır. Oysaki Sartre için insan özgür olmak zorundadır ve bu insanın özünü kendisinin belirlemesine bağlıdır. Camus ise hem kötülük hem de özgürlük problemini ateizme dayanak noktası yapar. Bu dayanağı şöyle belirtiyor: “Ya biz özgür değiliz ve her şeye gücü yeten bir Tanrı kötülüğün sorumludur ya da biz özgür ve sorumluyuz; ama Tanrı, her şeye gücü yeten değildir.” (a.g.e.175)

Friedrich Nietzsche

“Tanrı öldü O’nu biz öldürdük” ifadesiyle Nietzsche Ateizmin temelini oluşturmuştur. Nietzsche kendine kadar olan döneme baktığı zaman, salt akılcı, bilgi odaklı bir yaklaşım görür. O, odak noktasına insanı koymak, bu akılcı bilgi anlayışından insanı çekip çıkarmak ister. Böylelikle insan kendi varoluşunu sorgulayacak, kendine yönelecektir. Bu yüzden onun felsefesinde “Tragedya” kavramı önem taşır. Çünkü:

“Tragedya insana ne olduğunu, onu geleneklerle kurulmuş türlü bağlardan kurtararak bildirir.” (Akarsu, B. 1979: 130-131) İnsanın geleneklerinden kurtulması, Nietzsche’nin deyimiyle yeniden insan olabilmesi için bir decadance (çöküş) gereklidir. Bahsi geçen bütün ahlak kuralları, iyilik ve kötülük kavramları hepsi artık kendi varlığının bilincine sahip, Apollon ve Dianysos’tan oluşan sentez insanın özgür iradesi ile yeniden oluşturulmalıdır. İnsan; Apollon’a bağlı yasa koyucu bir ahlak çerçevesinde kaybolup gitmekte ve bireyselliğini, varoluşunu yitirmektedir, oysa o Dianysos tarafını unutarak kendine haksızlık etmektedir. O, yaşayacağı decadance ile artık iyiyi ve kötüyü kendisi bakımından, kendi iradesi bakımından değerlendirecektir. İnsan, demens (çılgın) oluşunu paranteze almadan, varoluşunu yaşamalıdır. Bir ne-

şeli sorumsuzluktur onun varoluşu.. İnsan dediğimiz varlıkta böyle bir şey değil midir zaten? Nietzsche’nin felsefesi insanı bağlarından koparmayı hedefleyerek onun özgürlüğünü önceler. Üstinsan, özgür insandır.

Nietzsche Ateizmin temelini atmakla kalmamış, kendinden sonraki Ateist Varoluşçuları da büyük ölçüde etkilemiştir. 20 yüzyıl’a gelindiğinde ise “Varoluş Özen Önce Gelir” düşüncesi ile Jean Paul Sartre, Varoluşçu Ateizmin kuramcısı olarak bilinir. Başlıca temsilcileri olarak: Heidegger, Jean Paul Sartre, Albert Camus’u sayabiliriz.

Martin Heidegger

Onun düşüncesinin ana konusu Varlık olmuştur. O, varlığı, varoluşun kendisinde arar. Böylelikle eski öz felsefesinin karşısına kendi varoluş felsefesini yerleştirir. Bu varoluşu sorgulayabilmeyi, anlayabilmeyi insanda görür. Her varlık biçimini tanımlayamayız ancak insandan yola çıkabiliriz.

“İnsan Heidegger’e göre ‘varlığın çobanı’ (güdücüsü) varlıktan bir örnek, bir eşbaskıdır. Yalnızca insan gerçekten burada olandır, gerçek varolandır.” (Akarsu, B. 1979: 215)

Heidegger kendi felsefesinde bu insan kavramına “Dasein” diyor. Bu kavramda ki amacı insanın bir defalık varoluşunu ele almak istemesidir.

Ona göre insan iki varlık biçiminin içindedir: “Dünyanın-içinde olmak” ve “ Birlikte olmak”. Bu zorunludur. Dünya içinde olmak, dış dünya ile varolmay, birlikte olmayı içerirken birlikte olmak ise, özgürlüğün gündeme gelmesi olacaktır. Çünkü birlikte olmak, öteki insanlarla birlikte var olmaktır.

Peki öteki, birlikte olan, kimdir?

“Bu ‘kim’ şu ya da bu kimse, birkaç ya da hepsinin toplamı değildir. Kim ‘Neutrum’dur(yansız), ‘belirsiz adıldır. Bu belirsiz kişilerin oluşturduğu alana Heidegger ‘Man sferi’ diyor. (Türkçeye ‘onlar alanı’ diye çevirebilir.)” (a.g.e. 218)

Onlar bir kitledir. İnsan da bu kitlenin içinde şekil alır. Yani şu şekilde ki: “Biz eğlenildiği gibi eğleniriz; okunulani okuruz: biz sanat üzerine yargılama yapıldığı gibi yargılama yaparız. Öfkelenildiği gibi öfkeleniriz.” (a.g.e. 219)

Burada esas olan, bu topluluğun içinde kaybolmak değil, insanın kendisini fark etmesi, kendisine yönelmesidir. Bu kitleden kendini sıyrabilen insan kendi gerçekliğini yaşar. İnsanın yeri, amacı insana kapalı olarak kalmıştır. Heidegger felsefesi için diğer önemli bir kavram olan “Burada” karşımıza çıkıyor. Burada

olmak, bir şeylerin içerisinde olmak, her türlü iç ve dış durumlar ile burada bulunmaktır. İnsan “burada” bulunmaktadır. Ancak bu bulunma halinde insan dünyaya “fırlatılmış” gibidir. Çünkü “burada” olmak insanın seçimi değildir. Öyle olagelmektedir. İnsandaki yabancılaşma kavramının dayanağı da tam olarak burasıdır. Çünkü insan, fırlatıp atıldığı yere, kendi seçimi olmayan bu yere, zorunluluk ile koyulmuş olduğu için, kendini yabancı hissedecektir. Tam bu nokta da insanın çıkış kapısı, kendini tanımaktır. Bu tanımak, kendine yönelmesidir. Düşünme anlamında değil eylem anlamındadır. İnsan kendi gücünü deneyerek, kendini anlayabilir. Heidegger için bu süreçte insan özgürdür.

“Kendinin yapı planını insan kendisi kurar, bu planı özgürlük içinde tasarlar ve gerçekleştirir. Bu tasarlama- ların, hepsi de geleceğe yöneldiğinden insan durmadan ileri doğru gider.” (a.g.e. 221)

Bir durum içerisine fırlatılan-konulan insan, “anlama” ile bilincini gösterir. Bunu yaparken de özgürlük içerisinde. Çünkü zaten, fırlatılmıştır ve kendi gücünü ortaya koyabilmesi için özgür olması gereklidir. İnsanın bu bırakılmışlık durumu onu her kadar yabancılaştırırsa, belirlenmiş zorunluluğun içerisine bıraksa da insan “kararlılık” ile bu durumdan çıkabilir. Çünkü insanda bulunan “vicdan” onu bu olağan “onlar alanı” büyüünden çıkarıp kendi özgürlüğüne, kendine dönmesini sağlayacaktır.

Jean Paul Sartre

“Sartre; Husserl’in, Heidegger’in, Kierkegaard’ın, Freud ruhçözümcülüğünün (psikanalizin), insanıncılığının (antroposantrizmin) ve öznelciliğin (sübjektizmin) tüm bilim dışı ve çağ dışı savlarından bir yirminci yüzyıl çorbası meydana getirmiş ve bunun adına da ‘Tanrısız varoluşçuluk’ demiştir.” (Hançerlioğlu, O. 1985: 225)

Sartre’in düşüncelerini ortaya koyduğu dönem İkinci Dünya Savaşı dönemidir. Savaşın da etkisi ile çatışma, korku, ölüm duyguları baskındır. Savaş sonlandığında ise hayata yeni bir bakış açısı getirilecekti. Yaşanılanlar insanlara Tanrı’yı, hayatı, kendilerini ve yaşamı sorgulatı. Böyle bir temanın içerisinde Sartre’in başyapıtı sayılan “Varlık ve Hiçlik” yayınlandı. Öyle ki bu eserin odak noktası özgürlüktü. Sartre bu özgürlüğü insanın bir amaç olarak olmayışında buldu. Herhangi bir nesnenin bir amaç için varlığı olması gibi, insanın bir amaç için olması onu sınırlandırdı. Bir nesnenin özü onun kullanım amacıdır. Örneğin bir kalem yazı yazdığı için kalem. Yazı yazma amacını taşır ve bu onun kendisidir. Oysaki insana böylesine bir amaç

yüklemek, özellikle Tanrı’nın böyle bir amaçla insanı var etmesi onun için kabul edilemezdir. Çünkü Sartre insanı ayrı tutar. İnsan, bir tasarıya hizmet etmez. İnsanın varlığında neden aramak onu kısıtlamaktır. Çünkü insan her zaman seçimleriyle vardır ve bu seçimler özgür olduğu içindir. Sartre insana açtığı bu özgürlük alanı ile insanın her durumuna kendi seçimine yüklemiştir.

Sartre, “İnsan, özgür olmaya mahkum olduğundan dünyanın tüm ağırlığını omuzlarında taşır; insan dünyadan ve var olma tarzı olarak kendi-kendisinden sorumludur.” (Sartre, J.P. 2009: 652) şeklinde belirtir. İnsana *a priori* bir öz yüklemek onun özgürlüğünü elinden almaktır. Oysaki Sartre’a göre insan kendi varoluşunu özgür iradesiyle kendi belirler. Kendi özünü yaratır. Buradan hareketle Sartre’a göre insan dışındaki varlıkların özü var oluşundan önce gelirken, insanda ise varoluş özden önce gelmelidir. Böylelikle özgür olduğu için özünü şekillendirir. Bu onu sorumluluk sahibi yapar. Esas nokta ise bu özgürlüğü kabullenebilmemizdir. Çünkü “özgür değiliz” gibi yapmak, bir şeylerin arkasına saklanmak, sorumluluktan kaçınmaktır. Oysaki Sartre göre, insan duygularından bile kendi sorumludur. Yaşamında ki her noktadan kendi sorumludur. O noktaları kendi seçimleriyle belirler. Böylelikle Sartre insanı özgür olmaya mahkûm eder.

“Örneğin, bir Fransız, Afrika’lı Lumumba’nın öldürülmesinden sorumludur; gericiyse Lumumba gerici- likten öldürülmüştür, sorumludur; ilericiyse gerici- liliği yok edemediğinden ötürü Lumumba öldürülmüştür, sorumludur. İşte Sartre’ın deyi- miyle bunaltı (Fr. *La Nausée*), bu sorumluluğu duymaktır. Sorumluluk da, bunaltı da insanın insanlığından gelmektedir.” (Hançerlioğlu, O. 1985: 226)

Bu bunaltı, yani ıstırap insanın yapıp etmelerine ba- hane bulmaksızın kendi sorumluluğunun farkında olmasından kaynaklanır. Bu sorumluluk evrensel niteliktedir. İnsan yaptıklarıyla kendisine olduğu ka- dar başkalarına da tercihte bulunmuş olur. Başkaları için şablon oluşturur. “İnsan olmakla birlikte gelen sorumluluğun yüklediği ağırlıktan kurtulmanın her- hangi bir yolu yoktur.” (Johnston D., 2015: 291) İn- san belirlenmiş bir öze sahip değildir. Varlığını özü ile şekillendirir. İnsanı özgür kılanda tam olarak bu şekillendirebilmesidir.

Albert Camus

Özgürlük ve kötülüğün mahiyeti hakkında konuşa- cağımız, bizi yakından ilgilendiren bir filozof daha vardır. O gerek Başkaldıran İnsan, gerek Absürd

İnsan kavramları ile varoluşun özgürlük üzerine kurulduğunu ve insanların kötülük hakkında çizdiği sınırların ne kadar yapay olduğunu açık ve edebi bir dille ifade eder. Bu ifadelerini başta *Başkaldıran İnsan* olmak üzere *Yabancı*, *Veba*, *Sisifos Söyleni* adlı eserlerinden çıkarıyoruz. Sartre'da varoluş anlamsız ve insanın ona yüklediği anlamlar varken Camus'ye geldiğimizde bu saçma ile var olacaktır.

Bu saçmalığı Yunan miti olan Sisifos ile açıklar. Sisifos cezalandırıldığı için bir kayayı sürekli olarak bir tepeye çıkarmaya çalışıyordur. Tepeye her ulaştığında kaya aşağı düşer ve sürekli bu çıkışı tekrarlamak zorunda kalır. Burada Sisifos kayayı ulaştırma amacında değildir, tam tersine bir amaçsızlık içerisindedir. Ve onu mutlu yapan da budur. Camus insan hayatını da bu bağlamda yorumlar. Nasıl ki Sisifos'un her seferinde tekrar tekrar çıkması anlamsızsa, insanın hayatı da böylesine anlamsızdır. Hatta bu bağlamda tarihte onun için anlamsız ve saçmadır. "*Sisifos Söyleni*"inde şöyle der: "Saçma, insanın çağrısıyla dünyanın anlamsız sessizliğinin yüz yüze gelmesidir." (Roger,P.D.2013: 149)

Böylece varlığın saçmalığını savunur. Böylesine anlamsızlık ve saçmalığın karşısında insan kendini nasıl konumlandıracaktır? Umutsuzluğa düşmemek için nasıl bir yol izleyecektir? Camus insanın bu buhrandan kurtulmasında iki yol görür. Bunlardan ilki intihardır ki bu kolayca kaçmaktır. İkincisi ise başkaldırmadır. Asıl nokta ikincisidir, çünkü başkaldırma ancak bir şeyleri anlamlandırabilir. Bu başkaldırı her zaman ölüme karşı seçilebilir olandır. Yaşamaya değer kılan başkaldırının kendisidir. Kendi cümleleriyle "Başkaldırıyorum, demek ki varız." (a.g.e. 147) Ancak burada başkaldırı, inkar etmek, kabullenmemek değildir. Başkaldıran olarak var olmak, bu saçmalığı görmezden gelmek değildir. Tam tersine bu anlamsızlığın farkında olmak, saçmalığın içinde konumlanmaktır. Böylece gerçeklik, saçmalıkla yüz yüze gelerek, onu kabullenerek ve onunla birlikte inatlaşarak var olur. İnsan bu şekilde özgür olacaktır. *Yabancı* ve *Sisifos Efsanesi* eserleri ile attığı temelleri *Veba* ve *Baş Kaldıran İnsan* eserleri ile devam ettirir." *Yabancı*'da gördüğümüz ve başka türlü davranamayan Meursault yerine *Veba*'da kötülüğe karşı savaşıyor, onu yenmeye çalışan aktif bir kahraman olan Dr. Rieux geçer." (Gündoğdu A. O., 2011: 50)

Veba kavramı ile aslında dünyada bulunan kötülüklerle işaret etmektedir. Eserinde kötülüğe karşı savaşan iki taraf ele alıyor. Bu taraflardan dindar olan kısım, kötülüğü işlenen günahların bir sonucu olarak görür. Camus'nun itirazı tam olarak bu noktada

başlar. Çünkü kötülük probleminde de bahsedildiği gibi, Camus içinde insanları cezalandıran, kötülüğü kendisinde bulunduran bir Tanrı kavramı anlamsızdır. Buna karşın kötülüğü günah olarak kabullenip, boyun eğmektense, kötülüğe karşı savaşan yani, "başkaldıran" insanlardan oluşan diğer bir gruptan bahseder. Bahsedilen bu grup ölümü ve ölümü haklıymış gibi gösteren tüm düşünceleri reddeder. Camus için kötülüğün ve uyumsuzluğun varlığını kabul edip, onlarla mücadele etmek, insana mutluluk getirecek olandır.

Ancak Veba ile kötülük arasında yapılan benzetme, Tanrı'yı reddetmek için çok yüzeysel görülebilir. Çünkü insanın ahlaki davranması yani eylemde bulunurken sorumluluk bilinci ile hareket etmesi, Tanrı'nın olmamasını gerektiren bir şey değildir. Bu yüzden Camus için şöyle söylenebilir: "Böylesi durumlarda Tanrı'nın yok sayılması, felsefi bir temelden ziyade yaşantısal ve duygusal bir temelden kaynaklanır. Bizce Camus, bunun güzel bir örneğidir." (a.g.e.53) Kötülük ve özgürlük problemi hakkındaki düşünceleri ile karşılaştığımız bir diğer eserine *Düşüş*(1956)'ü örnek verebiliriz.

Bu romanında, Heidegger'in *Das Man* dediğini onlar alanına ait olmayı, intiharı, yabancılaşmayı, kötülüğü sorgulamayı ve başkaldırımı bir arada görüyoruz. Böylelikle Hristiyan ahlakı ve kötülüğe sebep gösterilen ilk günah sorgulanır. Camus Tanrı için şu yargıya ulaşır: "Tanrı'nın olacağı bir düzende suç ve kötülük olamaz. Suç ve kötülük olduğuna göre Tanrı yoktur." (a.g.e.61) Ancak şu noktada önemlidir ki Camus Tanrı'yı reddederken, Nietzsche gibi bir üst insan kavramını değil, başkaldırma ahlakını esas alacaktır. Burada bahsedilen, başkaldırma ahlakının hayattaki deneyimlerden besleniyor olmasıdır. Çünkü ölüm değiştirilemez bir gerçektir, öyleyse insanın ölüm karşısında takınacağı tavır, kendi ile yüz yüze gelmesi, başkalarını değil kendisini sorgulamasıdır.

Kaynaklar

Akarsu Bedia, *Çağdaş Felsefe, İnkılap Kitabevi Yayın*, Ankara 1994.

Akarsu Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi Yayın, İstanbul 1998.

Camcı Cihan, *Heidegger'de Zaman ve Varoluş*, Bibliotech Yayınları, Ankara 2015.

Çotuksöken Betül, *Ortaçağ Yazıları*, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

Çüçen Kadir, "Kötülük Problemi", *Doğu Batı Dergisi*:33, Ankara 2015.

Felsefi Düşün Dergisi:2, *Hume Özel Sayı*, İstanbul 2014.

Foulquie Paul, *Varoluşçunun Varoluşu* (Çev. Yakup Şahan), Toplumsal Dönüşüm Yayınları:104, İstanbul

Gökberk Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012

Gündoğan Ali Osman, *Albert Camus Hayatı, Yapıtları*, Felsefesi, MKM Yayıncılık, Bursa 2011

Gündoğan Ali Osman, *Felsefeye Giriş*, MKM Yayıncılık, Bursa 2011

Hançerlioğlu Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

Heidegger Martin, *Metefizik Nedir?* (Çev. Mazhar Şevket İpşiroğlu- Suut Kemal Yetkin), Kaktüs Yayınları, İstanbul 2003.

İşıklar Erhan, *Tanrıbilim ve Felsefe Konuşmaları*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 1994.

Johnston Derek, *Felsefenin Kısa Tarihi* (Çev. Burcu Yalçinkaya), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015.

Law Stephen, *Büyük Filozoflar* (Çev. Feza Çakır), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011.

Öymen Örsan, *Hume*, Say Yayınları, İstanbul 2010.

Pol Droit Roger, *20. Yüzyıla Yön Veren 20 Büyük Filozof* (Çev. İsmail Yerguz), Say Yayınları, İstanbul 2013.

Sartre Jean Paul, *Bulanık* (Çev. Selahattin Hilav), Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

Sartre Jean Paul, *Varlık ve Hiçlik* (Çev. Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen), İthaki Yayınları, İstanbul 2009.

Shouler Kenneth, *Her Yönüyle Felsefeyi Anlamak* (Çev. Esra Çakıruylası), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2016.

Warburton Nigel, *Felsefenin Kısa Tarihi* (Çev. Güçlü Ateşoğlu), Alfa Basım, İstanbul 2011.

Nietzsche Friedrich, *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (Çev. Enver Günsel), Tutku Yayınevi, Ankara 2015.

Nietzsche Friedrich, *Tregedyanın Doğuşu* (Çev. Mustafa Tüzel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Nietzsche Friedrich, *Zerdüşt Böyle Dedi* (Çev. Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak), Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2011.

YAZAR

GÜLSE KISA

Araştırma alanları dil felsefesi, bilim felsefesi ve epistemoloji üzerinedir. Felsefe üzerine okumalar yapmaktan, bilim kurgu ve animasyon filmleri izlemekten, kedileriyle vakit geçirmekten ve müzik dinlemekten hoşlanır.

MATERNAL BİR MEKÂN OKUMASI

PINAR YURDADÖN AŞLAN*

“Babam Poseidon’du. Annem de Yeryüzü”¹

Mekân farklı içerimlerde ele alındığında, basit bir yeniden anlamlandırmanın ötesinde kavramsal olarak açılıp genişlediğinde yarattığı ve/veya dahil olduğu entelektüel inşa ile işbu inşanın dahice bir dolayım ile yapıldığında verdiği tarifsiz haz bu yazının başlıca ilham kaynağıdır.

Bahse konu *açılımı* sosyal ve beşerî bilimlerde mekânsal dönüş (*spatial turn*) olarak kavramsallaştırılan mekânsal(a)/mekâna iade-i itibar süreci fazlasıyla sağlamaktadır. Mekânsal dönüş 1980-1990’larda zirve yapsa ve Edward Soja tarafından Los Angeles’ta yeniden doğduğu belirtilse de yine Soja’nın da dem vurduğu gibi köklerini 1968 baharının Parisyen kalkışması ve yaratıcı entelektüel ortamına borçludur.(2) Dönüş kavramı hem bir söz hem de bir sözcikleme anlamına gelmekte, mekânsala ilişkin sürecin hem halihazır durumuna hem de aldığı yola gönderme yapmaktadır. Genel bir ifadeyle mekânsal dönüş, artık mekân mefhumunun da zaman gibi anlatıya içkin olduğu, aksi durumun ne bilimsel ne de varlıkbilimsel bir zemine oturduğu, mekân ve zamanın ikil bir varlığın tümleyenleri olduğu kabulü-

le mekânın da bir çeşit analiz birimi olması gerektiği yönündeki teorik ve pratik çabadır. Burada yer alan “artık” ifadesi önemlidir; çünkü tarihsel olanla coğrafi olanın eşsüremliliğini ifade eder. Birinin diğerini kolonize ettiği ya da en iyi ihtimalle göz ardı bıraktığı bir bağlam söz konusu değildir. İkincil olarak ise, mekânın çoklu anlamlarının farkına varıldığı, eleştirel bir bakış, çok paradigmatlı bir coğrafya yapma biçimdir. Mekân, koordinat sistemindeki bir noktadan, *cad* ortamının ölçsüz evreninden, zihnin kategorilerinden ve en nihayetinde bir tabliyeden fazlasıdır. Özetle mekânsal dönüş, mekânın dekor/çerçeve, hep orada/verili, tanrısal/tözel içeriğinden arınması ve anlam üretmesi, değer katması ve değer bulması sürecidir.(3)

Çalışmalarında mekânsal olana yer veren ve bunu tam da mekânsal dönüş ortamının ruhuna uygun olarak gerçekleştiren Julia Kristeva’nın bizatihi kendisi ve yazın/düşün alanındaki sürekli devrimi bu yazının bir diğer ilham kaynağıdır. Kristeva’nın yazın hayatı ve düşünsel perspektifi birikimli olarak ilerlerken, dünyasının içlemi anlaşılmayı zorlaştı-

* Dr. Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Coğrafya Bölümü.

racak ölçüde çok yönlüdür. Diğer yandan –kendisi muhtemelen böylesi bir tanımı eleştirip, ekseri Skotusçuluğunu dile getirecek olsa da– bu çok yönlü düşün alanı genel bir kapsam ve neredeyse sistemik bir bütünsel anlayış da ortaya koymaktadır.(4)

Kristeva, 1960’lı yıllarda akademik gerekçelerle Bulgaristan’dan Fransa’ya gelir ve burada Jacques Derri-

Jacques Lacan

da, Michel Foucault, Roland Barthes gibi isimlerin de üye olduğu dönemin eleştirel Dilbilim topluluğu Tel Quel’e katılır.(5) Zamanla bu düşünsel altlığa annelik-kadınlık hakkındaki çağdaş feminist eleştirel bağlamı ve Jacques Lacan’ın etkisiyle psikanalitik içeriği de dahil eder. Göstergebilim, dilbilim, antropoloji, psikanaliz, edebiyat, feminizm ve felsefe ile dolayımlanan çok yönlü bir çalışma alanına sahiptir.

Kristeva’nın düşünsel yaklaşımı genel olarak birbirini dengeleyen ikilikler ve onların arasındaki temalar üzerinden ilerler. Bu ikili perspektif tabiri caizse birbiriyle itişip kakışırken –*diyalektik*– yeni bir evrede onun dahiyane görüşünde, diyalojik temelde dönüşerek, değişerek buluşur.(6) Edebiyat eleştirisi yapısalcı Ferdinand de Saussure’ün göstergebilimsel altlığı üzerinde Rus filozof Mikhail Bahtin’ci etkiyle yükselir. Saussure’den aldığı obje/gösterilen-subje/gösteren yapısını Bahtin’in yordamıyla ve uyanıklığıyla kritize eder, onun söyleşimcilik olarak bilinen çokseslilik anlayışından hareketle obje-subje ilintisini subje lehine bozduğu meşhur metinlerarasılık (*in-*

tertextuality) yaklaşımını geliştirir.(7) Psikanalizde ise yine Sigmund Freud ile yola çıkar ancak onu da Lacan’cı perspektifle çarpıştırır ve sonuçta her ikisini de yapı bozuma uğrattığı kendi maternal yaklaşımını inşa eder. Kristeva dil edinim sürecini Freud ve daha çok Lacan’dan beslediği, genel bir metodoloji olarak metinlerarası yani görelî ve geçişken bir desenle açıklar. Kristeva’cı süreçte, Platon’un mekânsalla ilişkin atfettiği *chora* kavramı önemli bir yer tutar. Kristeva, Althusser’ci ifadeyle, mekânı özne olmaya çağırmaktadır. Mekân/*chora* ile kendi entelektüel zemini arasında bir iletişim kurmakta, mekânın temsiliyetinde, maternal özneyi bulup açığa çıkarmaya çalışmaktadır. Mekânı metaforik olarak kullanması bu anlamda doğrudan bir diyalog arayışıdır.

Kristeva’nın dil edinim sürecine yönelik yaklaşımını anlamak için Lacan’cı analizle bir miktar hemhal olmak gereklidir. Lacan dilin psikoanalitik bağlamda gelişim sürecinde genel itibarıyla üç evreden söz eder: (8) İlki gerçek/*l’reel* dönem (0-6 ay), bebeğin algı, duygu ve ihtiyaçları karmaşık bir biçimde yer alır. Bu hâl Lacan’a göre insanın en katıksız hâlidir. Ulaşılmazdır, bir anlamda ütopyadır. İhtiyaçlarının en kısa zamanda ve en iyi biçimde karşılandığı, doğayla bütünlük evresidir. Dil ötesidir, dilsel düzene girmeden önceki özne-nesne ayrımlarının olmadığı ve hayatta ara ara bizi yoklasa da artık geçmişte kalan bir evredir. İkinci dönem ise imgesel/*l’imaginaire* (6-18 ay) adını verdiği süreçtir. Bu süreç dil içinde yaratılan hayal ve fantezi dünyasıdır. Bu dönem Lacan’ın ünlü tanımlaması ile “Ayna Evresi”ne denk düşer aynı zamanda. Bebeğin kendisini aynada görüp, annesinden ayrı olduğunu idrak ettiği, yalnız ve tek kaldığı hissinden hareketle endişe ve rahatsızlık duyduğu evredir. Üçüncü evre ise sembolik/*le symbolique* (18 ay- 4yaş) olup, bebeğin konuşmayı öğrendiği ve dil edinimi kazandığı dönemdir. Bu dönemde artık “Babanın Yasası” geçerlidir, Reel dönemin aksine ve bu sebeple o döneme ilişkin arzu objesi ve arayışı devam etmektedir. Bu yasa formel bir dil ve kuralları içerir (9).

Kristeva’nın farkı ise tam da bu noktada ortaya çıkar, görece Lacan’ın teorisini kabul etmekle beraber cinsiyet farkını kadınlardan yana okuması ve dil ediniminin üretimi gibi konularda devrimsel bir yaklaşım geliştirmiştir. Genel anlamda kadınlık vurgusunun ön planda olduğu döneme “göstergesel”, erkeklikle bağdaştırdığı bir sonraki sürece de “simgesel” dönem adını verir. Bu anlamda, imgesel dönemin ses ve harfleri kullanmadan ifade edebilme halini göstergesele, anne-çocuk/kadın-erkek ayrımlarının farkındalığını ise sembolik döneme havale eder. Gö-

tergesel dönem, babalık öncesidir ve dil (sözcenin temsili anlamında) kullanımı söz konusu değildir. Sembolik dönem ise dilin geliştiği ve artık “Baba Yasası”nın geçerli olduğu, falosentrik bir süreçtir. Kristeva göstergesel terimini, maternal bir bağlam ve gerçeklikten hareketle kadın bedeni, çocuk ile tensel ve görsel ilişki ve dolayısıyla Oedipus öncesi bir süreci ifade etmek üzere kullanır. Lacan’ın simgesel döneme sığdırdığı dil mantığı ve anlam alanını alır, göstergesel dönem olarak ifade ettiği sürece yerleştirir. Dilin mantığının göstergesel süreçteki bedensel dürtüler ve maternal iletişimle geliştiğini söyler. Anlamın ilk örüntüsü bebeğin davranışları, jestleri, mimikleri ile de kurulur ve bu bakımdan dil ediminin gelişimi katışıksız bir süreç değildir. Ona göre anlam da göstergesel ve simgesel arasındaki diyalektik ilişkiden gelişir ve böylece beden ve aklın birlikte rol aldığı bir yaklaşım ortaya koyar (10).

Kristeva imgesel dönemi, aynı zamanda “la khôra sémiotique”, semiyotik *chora* olarak da tanımlamaktadır (11). İşte tam de burada onun Platon’un *Timaios* diyalogunda yer verdiği *chora* ile kurduğu ilişkinin sırası gelir.

Chora, Platon’un evrenin oluşumunu ifade etmek üzere yer verdiği mekân(sal)a ilişkin öne sürdüğü tanım/yaklaşım/açıklamadır (12). *Chora*, *Chaos*’tan (Varlık/Being) *Cosmos*’a (Varolagelen/Becoming) geçişte bir aralık, aradalık (*metaxy*), bir ihtimaldir. *Chora*, evrenin oluşumuna teşne olandır ancak aynı zamanda varlığa koştı olduğu gibi onu öncelemez, ardsüremlidir. İlişkisel olup, hemzemin bir bağlam sunar. Bu sebeple o meşhur örtüklemeye ne kap ne de konteynırdır. Varolagelmek, zaten verili olan koşulunu bekleyen *chorayı* gerçekleştirmektir aynı zamanda. *Chora* bir bakıma dünyanın şekillenmesinde kullanılan biçimlenmemiş malzemedir (13). Dolayısıyla evrenin/*cosmosun* da içinde yer aldığı hazne ve aralık olarak görülebilir. Böyle bakıldığında *cosmosun* da varlığa gelmesi, kendi yeriyle gelmesi demektir. *Choranın* *Timaios*’ta üç türlü tanımlı bulunmaktadır (14): varlığa gelen bir yere gelir; varlığa gelen bir “yuva” gibi bir yere gelir; ne göktedir ne de yerdedir (*atopos, displaced place*). Zor olsa da *choranın* açılımına dair bir girişimde bulunulursa bir çeşit olumsuzlama ile “*chora* ne değildir” sorusundan başlayarak model, mutlak, katı, mükemmel, tamamlanmış, tözel değildir demek mümkündür. Öyleyse *chora*, biçimsiz, esnek, doğurgan, karmaşık, tanımlanamayan, belirsiz, üretici, tüketici (15) de Certeau’nun açındığı haliyle üretken tüketici, “kapsayıcı, besleyici, adlandırılmaz” olandır denilebilir. Platon için *choranın* niteliksiz ve şekilsiz ol-

masının da bir anlamı, amaçlı bir amaçsızlığı vardır. Eğer nitelikli bir yapıda olsaydı şekil verdiklerini manipüle edip, kendine benzetebilirdi; diğer yandan tersi durumda da içine girenler ona şekil verebilirdi. *Chora* aynı zamanda karmaşıklığa güzelleme ve itaatsizliğe de göndermedir bu anlamıyla.(16)

Mekânsal metaforu *chorayı*, Lacan’cı eleştiride yer verdiği imgesel dönemle buluşturur. Yaptığı bu giydirme devrimsel bir girişim, onun teorisi için de oldukça kritik bir nirengi noktasıdır. İmgesel süreç, anneliğin dil ve diğer temsil biçimlerindeki etkisi, bebeğin ve sonrasında öznenin inşası süreçleri hep o kritik nokta etrafında şekillenmektedir. Bu anahtar rolü üstlenen kavram ve perspektif de işte Platonik mekân *choradır*. Semiyotik *chora*, dilin gelişimi ve varlık alanının oluşumunda belirleyicidir.

İfade edildiği gibi imgesel dönem anlamların dışında, anlam öncesi bir dönem değil aksine ilk anlamların kurulduğu yerdir. Lacan’dan farklı olarak semiyotik *choranın* sembolik düzende de etkisi devam eder: (17)

Julia Kristeva

“[Kristeva’da] bu terimle daha ziyade dil ediniminin ve öznenin oluşumundan önce var olan çok kişisel psişik bir alan kastedilmektedir. Kristeva’ya göre dürtülerle yoğun olduğu kadar karmaşık duygularla kaplı bu psişik alanda düzeni sağlayan bebeğin annesiyle olan ilişkisidir. Bebek annesiyle tensel temas sayesinde huzur bulur ve bu dürtülerin karmaşasından

arınır. Kristeva'ya göre ilk anlamlar dilin ediniminden çok önce *la khôra sémiotique*'te oluşmaya başlar.”

Annenin bedeni semiyotik *chora* oldukça önemlidir. Anne bedeni, ilk ritimlerin seslerin ve hareketlerin kaynağıdır. Kristeva'nın bir diğer önemli tespiti ise şudur; semiyotik *chora*, yalnızca doğum sonrası süreci değil anne karnındaki süreci de kapsar ve Kristeva'ya göre annenin yasalarının işlediği yer olan semiyotik *chora*nın etkisi her zaman devam edecektir. Bu etki, geçmişte bir yerlerde kalan arkaik ve nostaljik bir arayış değildir.

Anlaşılabileceği üzere *chora*, anne karnından başlayarak ve Platon'cu “varlığa gelen bir yere gelir” ifadesinde açığa çıktığı gibi hem gerçek hem de mecazi anlamıyla bir doğumdur. Hem bir süreç hem de bir an'a gönderme yapmaktadır. Hamilelik döneminden itibaren varlığın gelişimi, adım adım oluştan (*become*) oluşagelmeye (*becoming*) nasıl geçildiğinin izahatı gibidir esasında. Bu bakımdan embriyonun varlığa geldiği andan itibaren kendisinin ve bulunduğu ortamın -sıvı içinde, esnek bir kâse- amorfluğu, geçiciliği, hareketliliği tam bir *chora*'lık inşadır.

Kristeva, eski ve tanımlanamayan *chorayı* gayet bilinçli olarak seçmektedir. *Chora* besleyici, üretici olduğu kadar yok edicidir de ve bu durum orayı hem bir yere hem de bir yok-yere dönüştürmektedir. Bu anlamda *chora*, sadece ideal olanı değil, saldırganlık ve iğrenmeyi (abjection) de içerir.(18) *Chora* öznenin varolma imkânını bulduğu, üretildiği yer iken, aynı zamanda annenin bedenine olan bağlılığından ötürü, kendi varlığının yok edilme ihtimalinin olduğu yerdir. *Chora*, hem altın elma ağacının hem de yedi başlı yılan Ladon'un birlikte varolduğu Hesperidler Bahçesidir.

Toparlanacak olursa, Kristeva edebi çalışmalarda mekânsal imgeleme açılım kazandırırken kendi teorisinde de adeta sıçrama yaratmaktadır. Bunu yaparken kadınlığa ve anneliğe olan “oryantalist” yaklaşımı kırmakta, belli başlı dikotomileri aşmakta (zihin-beden, erkek-kadın, kültür-doğa), normatifliğe övgüyü bir kenara bırakıp maternal bulunup, dışlanan heterotopik, kitonyen *choradan* feyz almakta, metinlerarası, karnavalesk ve bizatihi *chora*nın kendisine saygı duruşunda bulunmaktadır.

Dipnotlar:

1. Winterson, Atlas'ın yükü, (D. Şendil, Çev.). Sel, İstanbul, 2018, s.25.

2. Soja, Taking space personally. In (B. Warf & S. Arias, Ed.). *The spatial turn: interdisciplinary perspectives*, Routledge, New York, 2009, p. 11-35.

3. CAD: “Computer Aided Design” kullanımının kısaltılmışı olup, çizim programlarından kasıtlı Türkçede bilgisayar destekli tasarımlar anlamına gelmektedir.

4. Kristeva'nın tümel ve holistik olandan değil, tikel ve biricik olandan yana aldığı konuma gönderme yapılmaktadır. Bkz. Erişti, 2009.

5. Tel Quel muhalif bir çevre olup, dönemin ünlü “yüz çiçek açsın yüz fikir yarışsın” düsturunu desteklemektedir. Kristeva'nın “Şiirsel Dilde Devrim” olarak çevrilebilecek erken dönem kitabı bu bakımdan 1966 Çin Kültür Devrimi ile eşzamanlıdır. Bkz. Turhanlı, 2012.

6. “Diyaloji” kavramı, tekil yerine çoklu ve somut taşıyıcıların varlığı, ereksizlik ve pratik koşulların geçerliliğini önceleyen, Bahtin'in diyalektik karşısına çıkardığı meşhur yaklaşımıdır. Bkz. İlim, 2017, s.18-19.

7. Kavram genel olarak, metnin anlamında diğer metinlerle kurduğu iletişim, geçişkenlik, benzeşimi ifade etmektedir. Okur, bir yapıtı sadece ona gömülerek ve metin ne istiyorsa onu alarak değil, tam tersine önceki ve sonraki metinlerle de ilişkilendirerek ve kendi kurmacasıyla birleştirilerek üretir ve hatta yeniden üretir. Bkz. Uçan, 2005, s.75-77. Metinlerarasılık bir bakıma Bahtin'ci “karnaval” kavramına da göndermedir. Bakhtin bu kavramı, otoriteye karşı bir direniş biçimi olarak alır, geleneksel ayrımları dışlayan heterotopik bir içerimdedir (Bahtin, 2014).

8.Şimga, Unes femmes: Kristeva, psikanaliz ve kadın. Z. Direk (Ed.), *Cinsiyetli olmak, sosyal bilimlere feminist bakışlar* içinde YKY, İstanbul, 2019, s. 51-66.

9.Kristeva, Reliance, or maternal eroticism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 62(1), 2014, s. 69-85.

10.Kristeva, *Ruhun yeni hastalıkları*, (N. Tural, Çev.). Ayrıntı, İstanbul, 2017, s.128-130.

11. Şimga, Unes femmes: Kristeva, psikanaliz ve kadın. Z. Direk (Ed.), *Cinsiyetli olmak, sosyal bilimlere feminist bakışlar* içinde YKY, İstanbul, 2019, s. 62-63.

12. Platon, *Timaos*, (E Güney ve L. Ay, Çev.). Sosyal, İstanbul, 2001.

13. Kurtar, Mekân Felsefesi, 2015.

14. Platon, *Timaos*, (E Güney ve L. Ay, Çev.). Sosyal, İstanbul, 2001, 52a-c.

15. Kristeva, *Ruhun yeni hastalıkları*, (N. Tural, Çev.). Ayrıntı, İstanbul, 2017.

16. Metinlerarasılık kavramıyla bu bakımdan doğrudan bir analogi kurularak, kavramın bir çeşit yapıbozum eylemi olarak, kurumsal ayrımlara ve oluşumlara aykırılık taşıdığı ve bu bakımdan hegemonyaya, erke karşıtlık içerdiği yönünde itiraz ve eylem içeren bir yaklaşıma sahip olduğu da iddia edilebilir. Bu yönde bir okuma için bkz. Erdoğan, 1994, s.40-56.

17. Şimga, Unes femmes: Kristeva, psikanaliz ve kadın. Z. Direk (Ed.), *Cinsiyetli olmak, sosyal bilimlere feminist bakışlar* içinde YKY, İstanbul, 2019, s. 63.

18. Abjection/İğrençlik: Kristeva abject nesnesi ile dışlama, tikslenme ama aynı zamanda da bir bağımlılık ya da rıza ilişkisini tarifler. Bkz. Kristeva, 2018.

Kaynakça

BAHTİN, M. (2014). *Karnavaldan romana*, (C. Soydemir, Çev.). Ayrıntı, İstanbul.

ERDOĞAN, N. (1994). Metinlerarasılık, hegemonya ve siyasal alan. *Toplum ve Bilim*, 63, 40-56.

ERİŞTİ, A. B. (2019). Feminist değil, Skotusçu: Julia Kristeva. <https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2019/02/14/feminist-degil-skotuscu-julia-kristeva/>, erişim: 14.02.2019.

İLİM, F. (2017). *Bahtin: diyaloji, karnaval ve politika*, Ayrıntı, İstanbul.

KRİSTEVA, J. (1993/2017). *Ruhun yeni hastalıkları*, (N. Tural, Çev.). Ayrıntı, İstanbul.

KRİSTEVA, J. (1980/2018). *Korkunun güçleri: iğrençlik üzerine bir deneme*, (N. Tural, Çev.). Ayrıntı, İstanbul.

KRİSTEVA, J. (2014). Reliance, or maternal eroticism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 62(1), 69-85.

KRİSTEVA, K. (1984). *Revolution in Poetic Language*. (M. Waller, Trans.). Columbia University, New York.

KURTAR, S. (2015). *Mekân Felsefesi: Timaios*. <https://www.youtube.com/watch?v=oOGmCLUmQ54>, erişim: 20.04.2019.

PLATON. (2001). *Timaios*, (E Güney ve L. Ay, Çev.). Sosyal, İstanbul.

SOJA, E. W. (2009). Taking space personally. In (B. Warf & S. Arias, Ed.). *The spatial turn: interdisciplinary perspectives*, (11-35). Routledge, New York.

ŞİMGİ, H. (2019). Unes femmes: Kristeva, psikanaliz ve kadın. Z. Direk (Ed.), *Cinsiyetli olmak, sosyal bilimlere feminist bakışlar* içinde (51-66). YKY, İstanbul.

TURHANLI H. (2012). *Kristeva ve şiirsel dil*. <https://www.birgun.net/haber-detay/kristeva-ve-siirsel-dil-11377.html>, erişim: 25.03.2019.

UÇAN, H. (2005). *Yazımsal eleştiri ve göstergebilim*, İz, İstanbul.

WINTERSON, J. (2018). Atlas'ın yükü, (D. Şendil, Çev.). Sel, İstanbul.

YAZAR

PINAR YURDADÖN ASLAN

Başlıca çalışma alanları coğrafya (eleştirel-Marksist-Anarşist-Feminist), coğrafyanın tarihi ve felsefesi, kent siyasaları ve pratikleri, tarihsel ve coğrafi materyalizm, post-kolonyal çalışmalardır. Hakemli ve hakemsiz pek çok dergide, gazetede, internet sitesinde çalışmaları yayımlanmış, kritikleri ve çevirileri yer almış, hakemlik yapmıştır. Her türden edebiyat, felsefe ve şehircilik etkinliğine gitmeyi, çağdaş Türkçe edebiyat ile Osmanlı modernleşmesine ve Osmanlı polisiyesine dair okumayı, 1980 sonrası “karanlık” Türk filmlerini izlemeyi sever.

“Konuşma diğer seslerin üstünde
bir ses olmalı basitçe, gözleri görsel
terimlerle konuyu anlatan insanların
ağızlarından çıkan olmalı.”

Alfred Hitchcock

Becker'in fikirlerine göre, insan davranışlarının büyük bölümü, ölüm korkusuna göre şekillenmektedir. Yüksek bilinç düzeyi ve ifade yetisi ile insanlar, kendi ölümlerinin kaçınılmazlığının farkındadırlar. Bu gerçeğin kavranması ve insanın doğasında var olan yaşama isteği sonucu ortaya çıkan çelişki, derin korku ve endişeye sebep olan bilişsel tutarsızlığı doğurur. Becker'e göre, insanlar kültürü korkuya karşı tampon olması için oluşturmuşlardır. İnsanlar, kültürleri ve dünya görüşlerini benimseyerek hayatlarına anlam ve değer katmaktadır. Böylece, bilinç dışında sürekli kendini gösteren korku ve endişe etkili şekilde yönetilebilir.

© John Atkinson, Wrong Hands • gocomics.com/wrong-hands • wronghands1.com

**HOMO
HABILIS**

**HOMO
ERECTUS**

**HOMO
PHONUS**

Rene Descartes 1596-1650 yıllarında yaşamış olan Fransız filozof ve matematikçidir. Descartes, Aristotelesçi felsefenin Orta Çağ skolastik geleneklerinin kabul gören bilgeliğine başarılı bir şekilde meydan okuduğu için modern felsefenin kurucusu olarak görülür.

Descartes hakikatin ortaya çıkarılmasında insan mantığının kullanılmasının önemini vurgulamıştır. Bu akılcılık felsefesi Aydınlanmanın ve modern düşüncenin gelişiminin önemli bir parçasıydı. Matematik alanındaki çalışmaları, Isaac Newton'un son çalışmaları için önem arz etmekteydi.

**Sanatın vazifesi,
tabiatı kopya etmek
değil, tabiatı ifade
etmektir.**

Honor Balzac

Bir kez kendini bulmuş olan kişinin bu yeryüzünde yitirecek bir şeyi yoktur artık. Ve bir kez kendi içindeki insanı anlamış olan bütün insanları anlar.

Stefan Zweig

“Düşüncelerim için ölmeyi göze almam; çünkü yanılıyor olabilirim.”

Bertrand Russell

SİNEMA

Nürnberg Duruşması - 1961

Nürnberg Davası, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan gerçek olaylara odaklanıyor. Film hükümet tarafından işlenen suçlara alet edilen vatandaşları konu alır. Nazi rejimi döneminde yaptıkları insanlık suçlarının görüşülmesi için mahkemeye çıkan dört hakim, dönemin meşhur kurumu Nürnberg Mahkemeleri'nde yargılanmaktadır. Mahkeme esnasında ortaya çıkan kirli çamaşırlar hem kurumların hem de insanların güvenilirliğini saracak cinstendir. Son derece başarılı bir mahkeme filmi olan yapıt, özellikle oyuncu kadrosunun kusursuzluğuyla dikkat çekiyor. Usta yönetmen Stanley Kramer tarafından yönetilen film ayrıca, en iyi uyarlama senaryo da dahil iki dalda Oscar kazanmıştır.

Kaynak: beyazperde.com

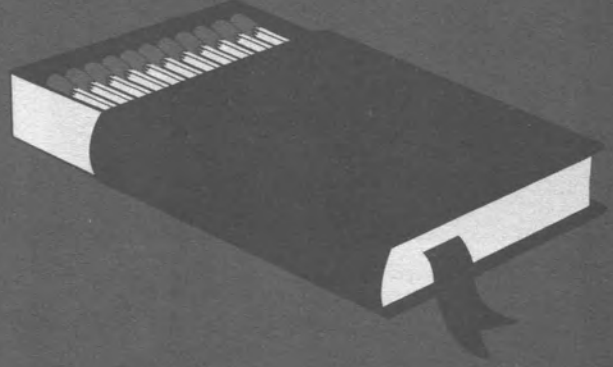
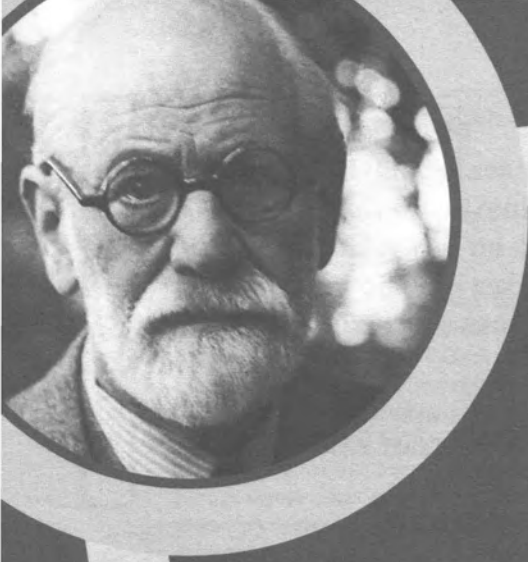

Kırk iki yıllık kısa ömründe sadece iki Almanya gezisi yapmış olan filozofun sadık bir Kopenhaglı oluşuna karşın hemşerileri ondan nefret eder. 1855'te ölmüş olmasına rağmen, neredeyse ölüsü de dirisi kadar öfkeliendiriyor, Danimarkalıları ve o eski kızgınlıklarını hâlâ koruyorlar. Çünkü **Kierkegaard** Danimarkalıların hiç inanmadıkları şeylerin üzerinde ısrarla durmuş, sonra da devlet ve kilise kurumunun her biçimine saldırmıştı.

SÖZLÜK

Yapısalcılık (structuralism) Temelde F. de Saussure'ün ortaya koyduğu görüşleri benimseyen, dolayısıyla dili bir yapı (dizge) olarak gören, bir yapı ya da yapılar toplamı olarak ele alan, bireysel nitelikli söz yerine toplumsal nitelikli dil'i inceleyen, evrimsel olgular yerine, dilde aynı anda bir arada bulunan eşzamanlı olguların açıklanması gereğini benimseyen dilbilim yaklaşımlarının ortak adı. Saussure'ün 'dili kendi içinde kendisi için' tanımlama ilkesini benimser ve dilin dizge oluşunun önemini vurgular; dildeki ses, sözcük ve tümcelerin değerlerinin bu dizgedeki ilişkiler sonucu oluştuğunu öne sürer. Yapısal ilişkiler sınıflandırma, dağılım ve parçalama yoluyla ortaya çıkarılır. Yapısalcılık dilin bir ilişkiler ağı, (dizgeler dizgesi) olduğunu ve asıl önemli olanın biçimsel, yapısal düzenlenme olduğunu öne sürmüş, bu nedenle anlamı bir ölçüde ikinci plana atmış, ve dil-toplum, dil-dünya bilgisi ilişkilerini gözardı ettiği için eleştiriye uğramıştır. Dil incelemelerine nesnel, kesinlemeci yaklaşım getirmiş, özellikle sesbilim ve biçimbilimde önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Yapısal dilbilim anlayışını benimseyen çeşitli okullar vardır.

Kaynak: Dilbilim Sözlüğü - Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi

"İNSANLIK OLARAK
EPEY BİR İLERLEME
KAYDETTİK. ORTA
ÇAĞ'DA YAŞASAYDIK
BENİ YAKARLARDI.
ŞİMDİ KİTAPLARIMLA
YETİNYORLAR."

**Sigmund
FREUD**

Okuma Önerisi

Boğulanlar, Kurtulanlar

Yazar: Primo Levi
Çevirmen: Kemal Atakay
Yayınevi: Can Yayınları

Primo Levi, 11 Nisan 1987 günü intihar ettiğinde altmış sekiz yaşındaydı. Bir kentsoylu Yahudi olarak iyi eğitim görmüş ve kimyacı olmuştu. İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi toplama kamplarına gönderildi. Kendi deyimiyle, talih sonucu, gerçekte ise Alman hükümetinin yok edilmesi gereken tutukluların ortalama ömrünü uzatmaya karar vermesinden sonra hayatta kalabildi. Yahudileri, Çingene'leri ve muhaliflerini toplama kamplarına bir tek amaçla, yok etmek amacıyla toplayan Naziler, kurbanlarına şöyle diyorlardı: Bu savaş nasıl sona ererse ersin, size karşı savaş biz kazandık; tanıklık etmek için bir tekiniz bile hayatta kalmayacak, ama biriniz kaçmayı başarsa bile dünya onun anlatıklarına inanmayacak. Belki kuşkular, tartışmalar, tarihçilerin araştırmaları olacak, ama kesin bilgiler bulunmayacak, çünkü sizinle birlikte kanıtları da yok edeceğiz... İnsan aklı unutuyor, vicdanlar rahatlıyor, beyinler yıkanıyor. Boğulanlar, Kurtulanlar unutmaya karşı bir kitap. Hele hortlakların dirildiği, her şeyin tersyüz edildiği günümüzde ve büyük bir toplama kampına dönüşmeye aday olan dünyamızda.

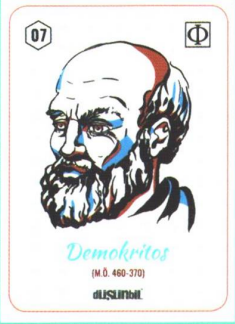

Kötülüğün Sıradanlığı

Yazar: Hannah Arendt
Çevirmen: Özge Çelik
Yayınevi: Metis Yayıncılık

Yahudi soykırımı nasıl oldu? Neden oldu? Neden Yahudiler? Neden Almanlar? Diğer devletlerin rolü neydi? Müttefikler bundan ne ölçüde sorumluydu? Yahudi liderler kendi insanların sonunu hazırlayanlarla işbirliği yapmaya nasıl yanaşmışlardı? Yahudiler neden kendi ayaklarıyla ölüme gitmişlerdi? Ülkemizde özellikle totalitarizm üzerine çalışmalarıyla tanınan ünlü Alman filozof ve siyaset bilimci Hannah Arendt bu sorular doğrultusunda, Nazi Almanyası döneminde milyonlarca Yahudinin toplama kamplarına, ölüme gönderilmesinden sorumlu SS yetkilisi Karl Adolf Eichmann'ın Kudüs'teki yargı sürecini ele alıyor.

Yahudi soykırımının mimarı olarak sunulan Adolf Eichmann'ın sadist bir canavardan ziyade, normal, hatta korkutucu derecede normal bir insan olduğuna dikkat çeken Arendt, özellikle düşünme ve muhakeme yetisinin kaybolmasıyla birlikte kötülüğün nasıl sıradanlaştığını vurguluyor. Eichmann duruşmasından yola çıkarak, insanlık tarihinin dönüm noktalarından birini ve bu dönemde yaşanan toptan ahlaki çöküşü gözler önüne seriyor.

Demokritos Filozof Bilgi Kartı

Poster

Etiket

Kusursuz Kötülüğün Sesi: Heil Hitler
Bergen Coşkun Özüaydın

Nietzsche Değil, Kızkardeşiydi...

Jenny Diski
Çeviren: Meltem Çetin Sever

Homo Sapiens'te Kültürel Burn-Out Totaliter Felsefenin Sınırları
Josef Hasek Kılçıksız

Neden Tiranları Severiz?

David Livingstone Smith
Çeviren: Meltem Alkur

Prof. Dr. Atilla Yayla ile Söyleşi: Filozof Algısında Hitler ve Felsefi Düşünceye Etkisi
Söyleşi: Efsun Aksen

Althusser'in İdeoloji Kavramı Çerçevesinde Hitler ve Tehlikeli Yükselişi
Sibel Yalı

Hitler'in Filozofları

Yvonne Sherratt
Çeviren: Hüseyin Sığircı

Auerbach ve Nazi Faşizmine Karşı Filolojik Mimesis
C. Cengiz Çevik

Piyasa Toplumu Gölgesinde Faşizmin Elli Tonu
Ercan Geçgin

Aydınlanmanın Doruk Noktası: Batı Medeniyetinin Yıkımı
Berkay Coşkun

Kötülük Problemi ve Özgürlük Sorunu Temelinde Varoluşçu Ateizm
Gülse Kısa

Felsefe Dünyası

Karikatür

Okuma Önerisi

Maternal Bir Mekân Okuması

Pınar Yurdadön Aslan